

ВАСИЛЬ СІМОВИЧ

УКРАЇНСЬКІ ЙМЕНИКИ
ЧОЛОВІЧОГО РОДУ НА -О
В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ Й ОСВІТЛЕННІ

ПРАГА, 1929

З «НАУКОВОГО ЗБІРНИКА УКР. ВИСОК. ПЕДАГ. ІНСТ. ІМ. МИХАЙЛА
ДРАГОМАНОВА» Т. I.

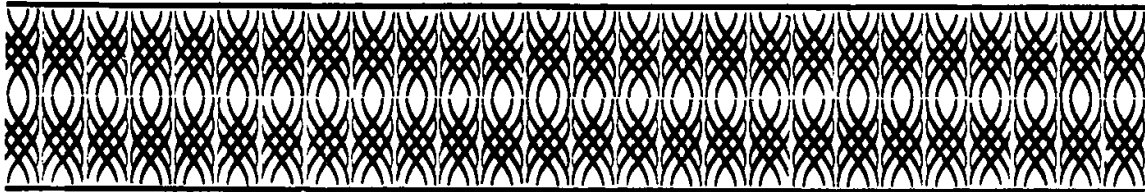
ВАСИЛЬ СІМОВИЧ

*Др. Микола
Каминцеві
від автора
22/5/1930.*

УКРАЇНСЬКІ ІМЕННИКИ
ЧОЛОВІЧОГО РОДУ НА -О
В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ Й ОСВІТЛЕННІ

ПРАГА, 1929

Друкує друкарня «Legiografie» Прага XIII., Sámova 665.

Чоловічі йменики на -о зустрічаємо майже в усіх слав'янських народів: мають їх С е р б о х о р в а т и (Данило, Михајло... скорочені: Перо, Иво, Радо... попо, брато... Марко, Александро...), знають їх С л о в і н ц і (Lovro, Makso... Danilo... Hrinko, Živko, Janko, Boško...), Б о л г а р и (Райно... Стефо, Михо...), Л у ж и ч а н и (Juro, Krysto, Meto...), відомі вони і в чеських говірках (Јано, Vavro, Samo... Mirko...), творили їх і творять (головно, здрібнілі на -ьо) П о л я к и (Fredro, Tarlo... Władzio...), і Р о с і я н а м вони чужі колись не були (попереходили вже здавна до жіночої відміни й мають закінчення -а: Данила¹), так, як і в Поляків, пор. Fredry, Kościuszki й т. д.). Але ж розвиток їх і поширеність у різних слав'янських народів були й є неоднакові: в одних вони не виходять поза здрібнілі йменики, імена хресні псаліві (Лужичани, Болгари, Словінці), поза т. зв. hurocoristica, а то й здрібнілі з а г а л ь н і йменики (Сербохорвати), у других вони збереглися у прізвищах та у здрібнених іменах особових (Поляки) — в українській мові їх уживання перейшло далеко ці межі. На Україні йменики на -о захопили взагалі й м е н а в л а с н і, не обмежуючись тільки на о с о б и; ще більше — вони поширюються далеко поза цю категорію слів. Розібрати й пояснити всі ці явища й є завдання цієї статті.

Матеріалом для виводів послужили понадруковувані архівні українські матеріали. З церковнослав'янських пам'яток українського походження вважено тільки ті, що в них найдено відповідні приклади, які підтверджують виводи та вказують на давність яко-

¹) вже в новгородській Четві Минеї з 1096. р. читаємо dat. sing. Дѣмькѣ.

гось явища. Для праці використано: Лаврентіївський²⁾ та Іпатський³⁾ літопис, при чому в останньому взято на увагу всі зазначені в виданні списки; перебрано всі грамоти XIV—XV. ст., видані проф. Розовим⁴⁾, та молдавські грамоти XV. віка в виданні Уляницького⁵⁾; великий матеріал для часу від XV. аж до Люблинської Унії дав Архивъ Юго-Западной Россіи⁶⁾, т. VII, 1. та 2. част., передусім опис правобережних замків із великою силою імен та прізвищ; крім цього, переглянуто (для XVI. ст.) Акты Западной Россіи, II, де містяться різні грамоти від 1506—1544. р.⁷⁾ Для XVI. ст. дали ще величезний ономастичний матеріал «Жерела до історії України-Руси»⁸⁾ т. I—III, та дещо найшлося і в старому пом'янику київопечерської Лаври з кінця XV. й початку XVI. в.⁹⁾ (на жаль, величезне число імен має форму асс. sing., не — nom.). Крім цього, для XVI—XVII. вв. переглянуто й Архивъ Юго-Западной Россіи т. VI (джерела для церковного життя)¹⁰⁾, т. VII. 3. (про заселення України XVI—XVII вв.)¹¹⁾ та пам'ятки, видані

²⁾ Полное собрание русских летописей, издаваемое Академиею Наук СССР, т. I, Лаврентьевская летопись, Ленинград, 1926; скорочення: *Лавр. літ.*

³⁾ Полное собрание русских летописей, т. II, Ипатьевская летопись, издание второе, С.-Петербургъ, 1908; скороч.: *Іп. літ.*

⁴⁾ В. Розовъ, Южнорусскія грамоты XIV—XV вв., Київ, 1917, або укр. видання Укр. Ак. Наук: проф. Вол. Розов, Українські грамоти, т. I, (XIV. в., перша половина XV. в.), Київ, 1928; скороч.: *грам. Роз.*

⁵⁾ Матеріали для історії взаимныхъ отношеній Россіи, Польши, Молдавіи, Валахії и Турції въ XIV—XVI вв. — съ предисловіемъ В. А. Уляницькаго (Чтенія въ Импер. Общ. истор. и древност. рос. при Московск. универс. кн. III, Москва, 1887); скор.: *молд. грам. Ул.*

⁶⁾ Акты о заселеніи Югозападной Россіи отъ второй половины XV в. до Любл. Унії 1569, Київ, 1890; скор.: *АЮЗР VII₁, АЮЗР VII₂.*

⁷⁾ Акты, относящіеся къ історіи Западной Россіи, собранные и изданные Археологической Комиссіею, томъ второй (1506—1544), С. Петербургъ, 1848; скор.: *АЗР.*

⁸⁾ Описи королівщини в руських землях (1564—1565) XVI. віку, т. I. Люстрації земель Галицької й Перемиської, Львів, 1895; т. II., Люстрації земель Перемиської й Сяноцької, Львів, 1897; т. III., Люстрації земель Холмської, Белзької і Львівської, Львів, 1900 (під редакцією Михайла Грушевського), вид. Науков. Товариства ім. Шевченка у Львові; скор.: *ЖУР I, ЖУР II, ЖУР III.*

⁹⁾ Древній памятникъ Кієво-печерской Лаври (Чтенія въ Истор. Общ. Нестора Лѣтописца), Київ, 1891; скор.: *Кієв. пам.*

¹⁰⁾ Скороч.: *АЮЗР VI.*

¹¹⁾ Акты о заселеніи Южной Россіи XVI—XVII вв.; скор.: *АЮЗР VII₃.*

Київською Комісією для розбору старих актів¹²⁾. Велика сила матеріялу для XVII. ст. нашлася в *Жерелах для історії України-Руси*¹³⁾, т. IV. та т. V., — на жаль, у V. томі редакція вилишила дуже багато імен—і, передусім, у реєстрі *Запорозького Війська*¹⁴⁾ після Зборівської умови з 1649. р. — 37.745 чоловічих імен та прізвищ (у пом. sing.), із території від Гориня по Ворскло, від Припеті до устя Ягорника. Для XVIII. в. використано матеріялу небагато: *Архивъ Юго-Западной Россіи*¹⁵⁾, т. VII., част. 3; IV. том *Дневника Маркевича*¹⁶⁾ (1735—1740), Лазаревського опис лівобережних полків¹⁷⁾ (переглянуто 2. том), та Д. Яворницького, «*Источники для історії Запорожскихъ козаковъ*¹⁸⁾», власне, головно: «*Именной списокъ елисаветскаго пикернаго полка 14. IV. 1774*», хоч це джерело дуже непевне, ймена сильно помосковчені¹⁹⁾.

¹²⁾ Памятники, изданные Киевскою Комиссією для разбора древ. актовъ, т. I—II, изд. II, Київ, 1898, скор.: *Пам. Киев. Ком.*

¹³⁾ Матеріяли до історії Галичини. Т. I., Акти з р. 1648—1649, Львів, 1898; т. II., Акти з р. 1649—1651, Львів, 1901., зібрав і впорядкував Стефан Томашівський, вид. Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові; скор.: *ЖУР IV, ЖУР V.*

¹⁴⁾ Реєстра Войска Запорожскаго послѣ Зборовскаго договора съ королемъ польскимъ Яномъ Казимиромъ, составленные 1649 год. окт. 16 дня (Чтен. въ Имп. О-вѣ истор. и древност. російск. при московск. университетѣ, — подъ завѣдываніемъ О. М. Бодянскаго), Москва, 1874, кн. I (генварь-мартъ), кн. II (апрѣль—юнь), кн. III (юль—сентябрь), — своя окрема пагінація; скор.: *коз. реєс.* з додатком полка в дужках: *черк., чиг., кан., біл. ц., корс., уман., брасл., калн.* (=калицький), *київ., перяс., кроп.* (=кропивенський), *мирг., полт., прил.* (=прилуцький), *ніж., черн.*

¹⁵⁾ Люстрації староствъ Киевскаго воеводства 1765—1789 (багато імен — вилишено); скор.: *АЮЗР VII.*

¹⁶⁾ *Жерела до історії України-Руси*, т. XXII, Львів—Київ, 1913.

¹⁷⁾ Описаніє старої Малороссіи, матеріяли для історіи заселенія, землевладѣнія и управління, Ал. Лазаревскаго, томъ II (полкъ Стародубскій), Київ, 1888.

¹⁸⁾ Д. И. Эварницкій, *Источники для історіи Запорожскихъ казаковъ*, Владимиръ, 1903; скор.: *Эв. Ист.*

¹⁹⁾ Інчі скорочення в розвідці:

Ev. Putn. — *Evangelium Putnianum*, видання Є. Калужняцького (*Monumenta linguae palaeoslovenicae*, I.), Відень, 1888.

Ук. Чт. — Указатель евангельскихъ Чтеній XIII—XIV в. (А. Соболевскій, *Очерки изъ історіи русс. языка, додаток до Универс. Извѣст.*), Київ, 1884.

Харк. пер. — Віктор Юркевич, *Харківський перепис 1660 р.*, Записки іст.-філ. від. ВУАН, XX. Київ, 1928.

Поуч. на ев. — Поученія на евангелія по Пяговскому списку 1756 г. (А. Петровъ, *Памятники церковно-религіозной жизни Угроссовъ XVI—XVII*, Петроградъ 1921, *Сборникъ Отдѣл. русск. яз. и слов. Росс. Акад. Наукъ*, т. XCVII, № 2 и послѣдній).

Літератури для цього предмету небагато. Нарис творення укр. імеників дра Романа Смаль-Стоцького²⁰⁾ — праця дуже солідна й гарна, але ж дуже загальна, трактує цю справу побіжно, й найважливіше — вона збудована на *сучасному* матеріялі, що його містить Грінченків Словник. В українських наукових граматиках появу таких імеників розглядають загально, історичним матеріялом автори їх або зовсім не користуються (Стоцький, Кульбакін), або використовують його далеко неповно (Кримський, Шахматов), тим то й пояснення появи таких імеників у нашій мові мають загальний характер. Акад. Стоцький зовсім справедливо зв'язує появу чоловічих імеників на -о²¹⁾ зі середнім родом; означаючи чоловічі істоти, такі йменики попереходили до чоловічої відміни. Те саме бачимо і в проф. Кульбакіна²²⁾, тільки ж що цей останній уже виразніше визначає й наросток (для творення дрібнілих імеників) -ко, що мав уплинути на сформовання всіх імеників власних на -о. Акад. А. Шахматов²³⁾ зазначає, що походження цього -о неясне, й виводить його з voc. sing. чоловічих імеників на -а (sluga — slugo, vojevoda — vojevodo...), звідкіля ця форма дісталася за аналогією до інших імеників. На заміну форм назовника формою кличника Шахматов наводить приклади зі старослав'янських, ста-

Груш. Іст. — М. Грушевський, Історія України-Руси, т. IV., Львів—Київ, 1907; т. V., Львів, 1905.; т. VI., Львів—Київ, 1907.

Грін. Слов. I—IV. — Словарь української мови, зібрала редакція журналу «Кіевская Старина», упорядкував, з додатком власного матеріялу, Борис Грінченко, Київ 1907. і даль.

Жел. — Малоруско-німецкий словарь, уложил Евгений Желеховский, Львів 1881—1886.

ЗНШ — Записки Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові.

Пнча, дрібніща література в тексті або надоліні, в помітках.

²⁰⁾ Abriss der ukrainischen Substantivbildung, Inauguraldissertation... vorgelegt von Roman von Smal Stockuj, Wien, 1915; про ці справи говорить загально § 14., ст. 34—39, деякі висновки подає § 12, ст. 29, § 5, ст. 13.

²¹⁾ Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache von Stephan von Smal Stockuj und Theodor Gartner, Wien, 1913, ст. 215.: «das -o von Петро, ебенсо von Данило, Михайло usw. ist eine sächliche Endung»...

²²⁾ Проф. С. М. Кульбакінъ, Украинскій языкъ, краткій очеркъ исторической фонетики и морфологии, Харьковъ, 1919, ст. 50., дрібним друком: «Петро в м. Петро явилось (какъ и Павло и т. д.) под влияниемъ Грицько, Левко, Хвалько и т. п., а имена на -ко — уменьшительныя, первоначально были именами среднего рода».

²³⁾ А. А. Шахматовъ, Курсъ исторіи русскаго языка, т. III, літограф. видання з 1910—11., арк. 5., ст. 65.

роруських та сербських текстів; така заміна відома й нашій народній поезії, та тільки важко погодитися з поглядом, щоб *лише* така заміна, і то в чоловічих а-пнях, дала початок для такого сильно поширеного явища в українській мові.

Іменами власними чолов. роду на -о займається у своїй Українській Граматиці й акад. А. Кримський²⁴). Він пояснює появу їх любов'ю Українців до таких імеників («предки малоруссовъ очень любили мужскія имена на -о»), головню, до здрібнілих форм із наростком -ко; ця любов, мовляв, доводила до того, що і «г р е ч е с к і я имена, переходившія въ Кіевъ съ христіанствомъ, приобрѣтали окончаніе на -о», й такі форми на -о вже в д о м о н г о л ь с ь к и й ч а с «уживалися поруч із церковними, не вважаючись вульгарними» (ст. 54). Ту саму думку наводить акад. Кримський іще раз у своїй праці «Українська мова, звідкіля вона взялася й як розвивалася»²⁵). Тільки ж тут ізнову ми стрічаємося зі з а г а л ь н о ю думкою, а й с а м и й нахил до якоїсь форми, любов до неї, не все пояснює повстання та поширення цієї форми. Та проте акад. Кримський у це цікаве явище нашої мови вніс дотепер найбільше ще світла: він ізв'язав поодинокі іменики на -о з и н ч и м и ще наростками (-ло, -айло), звернув увагу на їх поширеність, на їх одмінювання, на деякі спеціальні їх одміни (ст. 57 об., іменики на -ьо), то-що; т'але ж, не ввійшовши глибше в суть справи, він, у своїому захопленні цим цікавим та прикметним для української мови явищем, доходив не раз до деяких сміливих, хоч сумнівних висновків щодо ч а с у появи поодиноких чол. імеників на -о (Павло, Петро)^{25а}).

Як бачимо, скрізь тут видний нахил виводити повстання *всіх* українських чоловічих імеників на -о від *одного* якогось явища, чи від іздрібнілих імеників на -ко, чи від заміни одної форми другою. Щодо останнього пояснення, то мимоволі виринає сумнів: чому на витвір таких імеників мала б була вплинути форма кличника с а м е чоловічих а-пнів, коли їх число супроти инчих іме-

²⁴) А. Кримський, Украинская грамматика для учениковъ высшихъ классовъ гимназій и семинарій Приднѣпровья, т. II, в. I, Москва, 1907, ст. 53—57 об.

²⁵) Акад. Ол. Шахматов — акад. Аг. Кримський, Нариси з історії української мови та хрестоматія письменської старо-українщини XI—XVIII в., Київ, вид. Укр. Акад. Наук, 1924, ст. 102.

^{25а}) див. стор. 49. Старшої літератури, н. пр., погляду Потебні, що говорив про заміну «конечнаго ера -о» (О звуковыхъ особенностяхъ русскихъ нарѣчій, Воронеж, 1866., ст. 74.; Къ исторіи звуковъ русскаго языка, Воронеж, 1876., ст. 42). — не наводжу.

ників чоловічого роду було й усе ще є таке незначне²⁶). Що відома в українській мові заміна *nominativ*-а формою *vocativ*-а могла сприяти, а то й поспособляти поширенню цього явища, це — ясно, але ж основою стати для виникну всіх таких імеників, таких різних щодо свого внутрішнього змісту, й таких неоднакових формою — не могла.

Те саме треба сказати і про ролі наростка *-ю*. Історичний розгляд творення чоловічих імеників на *-о* виявляє, як побачимо, що такі йменики творилися в нас паралельно й рівночасно за аналогією до імеників із іншими наростками (*-ло*, *-но*), при чому значіння цих наростків бувало різне; що поява таких імеників деколи не мала нічого спільного зі значінням іздрібності (чи згрубілости), а що на утворення їх впливали не тільки процеси асоціації, сила аналогії, а й різні механічні процеси, в мові відомі (скорочення).

Що підходить узагалі до всіх цих імеників, як загальна основа, то це—середній рід імеників із їх закінченням *-о*; але ж поява їх на українському ґрунті (й у інших слав'янських народів) тісно в'яжеться з *заником глухих у визвуку слів*. А то ж із одпадом глухих на кінці слів повставали невідгідні для деяких слав'янських мов, отже, для української з її відомою відразу до накопичення приголосівок — повставали невідгідні приголосні сполуки, що їх кожна мова, на свій лад, старалася оминати: як усували цю невідгуду якісь наростки, що їх якимнебудь чином можна було з'асоціювати з відповідним ім'ям, то мова ними, відповідно до якості приголосівки в визвуку, скористовувалася (*-к* — *-ко*, *-л* — *-ло*); а були інші засоби (перехід чоловічих імеників із незручними приголосітковими сполуками до — середнього роду; заміна *nominativ*-а формами *vocativ*-а в деяких імеників і т. д.), то й ними мова не гербувала. Такими різними засобами мова користувалася відповідно до визвуку особового ймення — тим то й пояснюється, що вже *здавна* майже рівночасно появляються різні категорії власних імен на *-о*, а *згодом*, поволі виростає окремий тип чоловічих імеників на *-о*, що знову, зі свого боку, через різні асоціації, доводили до повстання все нових і нових таких імеників. Чоловічі йменики на *-о*, як їх тепер бачимо в українській

²⁶) Порівн. кількість прикладів такої заміни чоловічих імеників на приголосівку з кількістю жіночих ім. на *-а* (отже, зак. *-е*, *-у*, супроти *-о*) в праці: Проф. Євг. Тимченко, *Вокатив в українській мові*, Київ, 1926., ст. 5—9, 10 — десята частина!

мові, це — вислід до в г о п р о ц е с у, і коли вони все ще творяться, то це вже за анальоґією до тих імеників, що виникли в цьому процесі, і для нових творив становлять — підставу, усвячений традицією закон.

Розібратися в цих імениках: як і коли витворився кожний із них, які мовні закони (словотворчі, звукові, морфольогічні) дали підставу до їх повстання, з'ясувати їх поширність і поширеність — є й завдання цієї розвідки.

I.

Ч о л о в і ч і й м е н н я н а -к о.

1. Із чоловічих імеників на -о в наших історичних джерелах найраніше подибуються ймена на -ко (-ько, -ько); два такі ймення записані під 945. р. літопису: *Синко Коричь*, Лавр. літ. 116 (вид. 47), або *Синько Киричь*, Іп. 116 (вид. 36) і *Малко Любчанинь*²⁷, Іп. літ. 276 (вид. 57). Перше — здрібніле ймення власне (*Синьонь*, гр. *Συγιών* або *Συγιών* — здрібн. *Синь*)²⁸, друге — ймення, утворене від прикметника, обидва первісно йменики середнього роду, що стали masculin-ами в уяві наших пращурів, бо відносилися до *чоловічих істот*. До першої категорії треба залічити всі інші здрібнілі особові ймення, що подибуються в найстарших літописах: *Раѳивон* — *Радько*, Лавр. літ. під 1086. р., ст. 696 (206), Іп. літ. *Радко*, ст. 766 (198); *Василь* — *Каснако Ростиславичь*, Лавр. літ., р. 1097., ст. 866 (256); *Каснако Крацьславичь*, Іп. літ., р. 1180, ст. 218а (620) і т. д. *теребов. князь Каснако*, Іп. літ., р. 1155, 1162, 1169 і т. д.; *Іван* — *Іванко Герладничь*, Іп. літ., р. 1146, ст. 1246 (328); *Володимир* — *Колодимирко Колодаревичь*, Іп. літ., р. 1141, ст. 114 (308) і т. д. або *Колодимирко*, Іп. літ., р. 1144, ст. 117а (316)...; *Семен* — *Семьонко*, Іп. літ., р. 1229, ст. 2576 (759); *Ратислав* — *Ратиславко Мьстиславь*, Іп. літ., р. 1278, ст. 2916 (877).

На зразок таких особових власних імен, уже дуже рано, повитворювалися анальоґічно здрібнілі ймена на -ко, теж од

²⁷) Лавр. *Малък Любчанинь*, 21 а (69) — скнижнене. Це ймення в пізніших джерелах часто повторюється, пор. *Малко* АЮЗР VII, 182, ЖУР I 40, 125, II 130, 179, III 9, 146; *ков. ресет. (Малко)*, 257 (мирг.), 147 (ум.). Побіч цього наростка, вживали при цьому пні наростка *-ець* (ЖУР III 102, ЖУР V 237 — *Maliesz*), а тепер іще живий наросток *-ик*, н. пр., *Малик* (прізвище відоме в Харківщині, на Буковині, в Галичині й т. д.).

²⁸) Грецькі назви взято з *Pape-Benseler: Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, III. Auflage, 1863—1870.

власних імеників, але ж од імен — народів: Варяг — Варяжко, Лавр. літ., р. 980, ст. 246 (78), Лях — Ляхько, Лавр. літ., р. 1015, ст. 46а, пор. іще Ляхько, один із убийників кн. Бориса²⁹), або річок: Сула — Сулако Нєкѣстѣнк³⁰), Іп. літ., р. 1268, ст. 288а (864), люде по х о д ж е н н я м: Варяг, Лях, знад Сули — такі ймення в думці легко звести зі *здрібнілими* ймениками. Ту здрібнілість видно ще з таких прізвищ: Мѡсѣдкако, Іп. літ., р. 1273, ст. 289б (870), пор. ст.-укр. мѡсѣкти = вагатися, отягатися, *мѡсѣкао = cunctator (див. мѡсѣкако), Коснатко, Іп. літ., р. 1146., ст. 121 (328), де паросток -тько доданий до здрібнілого вже пня³¹), вказував би вже й на п р и к м е т у йменика.

Бо ж *прикметники*, як виявляють пізніщі прізвища з XVI—XVII. в., могли ставати *прізвищами* в іменній формі середнього роду, пор. крухий — Крुхо, ЖУР IV 183 (пор. іще Крусзко, ЖУР IV 288); білий — Костя Забѣло (= занадто біло), коз. р. 332 (черн.), пор. Василь Забѣлый, *ibidem*; шулий (= скосий, Жел. 1101) — Олекса Шуло, коз. р. 2 (чиг.); смаглий³² — Савко Смагло, коз. ревст. 252 (кропив.); літеплий — Петро *Leytep'lo*, ЖУР III 194; великий, величкий — Wieliczko, ЖУР III 293 (Iwan), IV 192 (Wasko), *Величко*, коз. р. 59 (канів.); хисткий — Hsthko Iwan, ЖУР IV 278; шаркий (Грінч. Слов. IV, 486) — Szarko Нгуско, ЖУР V 248; короткий — Костюкь *Коротко*, коз. р. 243 (кропив.), 189 (кальн.) і т. д., при чому з прикметників на -кий (як і на -лий) могло закінчення середнього роду -ко стати творилом (formans) для прізвищ із прикметникових пнів, таких, як Малъко (пор. літоп. Малъ = Малий), її ця форма *не мусіла бути здрібніла*. Тим то й пояснюються такі літописні прізвища на -ко, утворені з прикметників: колький (= колючий), кольчкий — Колчко³³), Лавр. літ. р. 1097, ст. 88б (262),

²⁹) Успенський Збірник із XII. ст., стаття про муки та смерть Бориса та Гліба, вид. Шахматова й Лаврова з 1899. [моск. «Чтенія»], ст. 3.

³⁰) Таке ймення стрічається в грамотах із XIV. в., пор. панъ Нєкѣстѡблѣ Стѡмльскєскии, грам. перемиська з 1306., Роз. ст. 12.

³¹) Етим. kostь, пор. *закосніти* = заkostenіти — Bernecker, Slav. Etym. Wörterb. I., ст. 583.

³²) Пор. смага, смаглявий; *смаглий: смаглявий = білий: білявий.

³³) Що в Іп. сп. і всіх инчих с Колча — так це могла бути пізніща перерібка моск. переписувача, що міг не розуміти етимології первісного укр. слова й замінив його своїм (по моск. колча, етим. *кѣлѣ = кульгавий, колчить = = шкутильгати), тим більше, що кінець слова з налят. ѣ указував немов на здрібнілу форму (-чѣ), яка відповідала укр. -чко.

ніжний — Переніжко, Іп. літ., р. 1213., ст. 249б (735), (пор. суч. — переніжений)...

Розуміється, що що далі, то число таких іздрібнених імен і прізвиськ на -ко, поутворюваних із пнів прикметникових³⁴), дієприкметникових³⁵), та дієслів (із різних форм цієї частини мови)³⁶), а

³⁴) XVI. ст.: б у і й — Buuko, АЮЗР VII₂ 502; ЖУР I 115 (Buiko); с п т и й — Sythko, АЮЗР VII₂ 136; ЖУР III 39 (Steczko); р у д н и й — Rudko, АЮЗР VII₂ 117; ЖУР 309 (Iwaniecz); с л і п и й — Slipko, ЖУР III 104; х у д и й — Chudko, ЖУР III 60; с в я т и й — Swiethko (Stepan), ЖУР II 214; г р и в и й — Hriwko (Chwedecz), ЖУР III 75; к р а с и й — Krasko, ЖУР III 371; к р п в и й — Kriwko (Steczko), ЖУР III 309; л а с н и й — Lasko, ЖУР III 216, 223; IV 319; АЮЗР VII₂ 550, 336 і 288 (овруч.); у б о г и й — Ubosko (Thimisz), ЖУР III 74; п о л о в и й — Polowko, ЖУР III 99...

XVII. ст.: х о р о ш и й — Хорошъко, АЮЗР VI 491 (1621); ЖУР IV 310 (Choroszko); б л а г и й — Blazko, ЖУР IV 279; коз. реєс. 141 (Семенко Блажко, ум.); к у ц и й — Куцко (Хведоръ), коз. реєс. 202 (київ.); л о х п л и й — Похилко (Демко), коз. р. 246 (кропив.); с у х и й — Сушко (Степанъ), коз. реєс. 246 (кроп.), 261 (мирг., Нечипоръ); с к у п и й — Скупко, коз. р. 271 (мирг.); ш у т и й (= безвухий) — Шутко, коз. р. 23 (чигир.), 89, 92 (корс.); с т а р и й — Старко, коз. р. 173 (брасл.); б а г а т и й — Скоробогатко, коз. р. (чигиринсь.) і т. д.

³⁵) а) part. на -лъ: г о р і т и, о г о р і л и й, п о г о р і л и й — Ohorilko, АЮЗР VII₂ 169, Pohorilko, ЖУР III 262; в и д а т и, *в и д а л и й — Niewidalko, ЖУР III 248; у д а т и, в д а л и й — Niewdalko, ЖУР III 250...

б) part. на -лъ: д р а т и, д р а н и й — Dranko, АЮЗР VII₂ 133...

³⁶) а) з пня infinitiv-a:

I. р е в т и — Rewko (Steczko), ЖУР III 288; б о с т и — Бодко (Стецько, коз. реєс. 189 (кан.); л і з т и — Улѣзко, коз. р. 141 (ум.); п о в з т и — Выповзко (Антонъ), коз. р. 57 (кан.)...

II. л и п н у т и — Lurko, ЖУР III 99; л о п н у т и — Lopko, ЖУР III 324; ЖУР V 398; п и с н у т и — Pysko (Hricz), ЖУР III 287...

IV. л і п и т и — Nielepko, АЮЗР VII₂ 204; с т а в и т и — Podstawko (Wassil), ЖУР III 362; х о д и т и — Niechodko (Klimko), АЮЗР VII₂ 48; Приходко, коз. р. 76 (кан.); г о д и т и с я — Niegodko (Iwaniecz), ЖУР III 228; г л а д и т и — Wyhladko Daniło, Wihladko Serhei, АЮЗР VII₂ 273; в а д и т и — Niewadko, ЖУР I 1; с а д и т и — Засадко, коз. р. 26 (чиг.); с м і т и т и — Посмѣтко, коз. р. 154 (ум.); к р у т и т и — Kruthko, ЖУР III 75, Kruczko (= Круцько — Крутько), ЖУР II 219; н о с и т и — Nosko, ЖУР III 309; х в а л и т и с я — Chwalko, ЖУР I 105; с л и н и т и — Слинко (Петро), коз. р. 9 (чиг.); ж е н и т и с я — Zenko (Ihnat), АЮЗР VII₂ 175; в і р и т и — Niewierko, ЖУР I 1; к у р и т и — Грицько Курко, коз. р. 72 (канів.); ж м у р и т и с я — Zmurko (Sawko), ЖУР III 255; ж у р и т и с я — Zurko (Hricz), ЖУР III 138; м і р и т и — Niemierko, АЮЗР VII₂ 183; т о л о ч и т и — Toloczko, ЖУР III 319; с к о ч и т и — Skoczko, АЮЗР VII 154, коз. р. (Скочко) 8 (чиг.), 58 (кан.), 112 (б. ц.), ЖУР III 104 (Wiskoczko, woyth)...

V. с о т а т и — Sothko, АЮЗР VII₂ 266; х в а с т а т и с я — Chwasthko,

то й прислівників³⁷), якщо тільки пні тих слів *характеризували* людину (подавали її *прикмету*, заняття її — *nomina agentis* і т. д.), дуже зростає. Значіння здрібнілості з часом затирається; в XIV—XV вв., як видно з грамот, здрібнілі особові ймена вживаються нарівні з повними; не раз мається таке вражіння, що в наших працурів вони відчувалися вже нездрібнілими; про ті самі особи говориться, напр., пань Петръ Радцьковьскни, грам. 1366, Роз. ст. 12 — й пань Петрашъ, Петрашковн Радцьковьскомъ, грам. 1359, Роз. ст. 10; молд. воєвода Стефань, грам. 13. XII. 1433., Роз. ст. 120 — й Стецко, воєвода молдавскни, грам. 13. XII. 1433, Роз. 122, грам. 1435, Улян. 46; Ивашко, воєв. молд., грам. 1400, Ул. ст. 11; пань Григорен Стреченович, пана Григорька Стреченовича грам. 2. IX. 1437., Роз. 136 — й (тамсамо): паномъ Гринком Стреченовичом, панъ Гринкъ Стреченовичъ; пань Наконн і пань Наконко,

ЖУР III 17 (пор. Chwastkowicz, ЖУР III 138); к р е с а т и — Krisko (Chwedor), ЖУР II 248....

VI. заказать, за ка зу в а т и — Заказко, коз. р. 112 (б. ц.); за в и д у в а т и, завидити — Завидко, коз. р. 20 (чиг.).

б) з infinitiv-a:

ш и т и — Schithko, АЮЗР VII₂ 289; ЖУР III 88 (Szythko); п и т и — Holopithko, ЖУР III 229; з н а т и — Sysznathko (= Сизнатько, або Всезнатько) ЖУР III 106; т я т и — Перетятко, коз. р. 298 (полт.), 337; д і т и — Дитко, коз. р. (черн.); 89 (корс.); с ц ... т и — Sciathko, АЮЗР VII₂ 48; б у т и — Бутко, коз. р. 27 (чиг.)...

в) з пня тепер. часу (звичайно з imperativ-a):

з а с і с т и, засяду — Засядко, коз. реєс. 101 (корс.); ч у т и — Czuyko, ЖУР I 120; Почуйко, коз. р. 303 (полт.)...

к и п і т и — Wikirko (Kunas), ЖУР II 114; с и д і т и — Rosydko (Panko), ЖУР IV 274 (Розсидько); п о л е ж а т и — Полешко (Пляшъ) коз. р. 246; с т о я т и — Nestoiko, АЮЗР VII 192...

р а д и т и — Rayko (= Радько, шляхтич, основн. слобід.), АЮЗР VII₂ 114 (XVIII. в.)...

п о м а г а т и — Pomahaiko, АЮЗР VII₂ 166 (кам'ян.), н а л и в а т и — Naliwayko (Iwan), ЖУР IV 319, коз. р. 41 (черк. — Наливайко); з а х в а т а т и — Zachwatayko (por), ЖУР IV 150; н е х а т и — Нехайко, коз. р. 287 (полт.); п х а т и — Пхайко, коз. р. 181 (кал.); п о т и р а т и — Poteraiko (Iacz), ЖУР I 100; п о т е р я т и — Потеряйко, коз. р. 8 (чиг.); з а й м а т и — Незаймайко, коз. р. 64 (кан.); в и п и н а т и — Выпинайко, коз. р. 174 (брасл.); г а я т и с ь — Zahaiko, ЖУР I 156, II 214, III 135, 311, 370 і т. д.; с т а в а т и — Staiko, АЮЗР VII₂ 131, Niewstaiko, ЖУР III 122...

к л ю в а т и — Klujko, ЖУР V 72; ц і л у в а т и — Цѣлуйко, коз. р. 128 (б. ц.) ..

³⁷) опять — Oriathko, АЮЗР VII₂ 135 (часто каже «опять»); куди — Kudko, ЖУР III 105, Кудийко Иванъ, коз. реєс. 63 (кан.) ..

грам. 1366, Роз. 12; князі, судді звуться: **Фєдѣкко нескидьскій** (князь), грам. 6—13. IV. 1434, Роз. ст. 132, **Олефѣрко** (суддя) грам. 1359, Роз. 10. і т. д.³⁸). Зчасом, через уряди, через церкву, (чужу) школу почали входити в життя офіційальні церковні ймення, так що ймена на *-ко* робилися знову здрібнілими. Але ж у народі деякі з них істратили вже зовсім це значіння, й нам тепер важко нераз такі здрібнілі ймення власні, як: **Панько, Юрко, Грицько, Онисько, чи Оверко** в в а ж а т и з а з д р і б н і л і — в народі вони відчуваються як імена повні. Що воно вже й колись так було, на це можуть указувати п р і з в и щ а з таких імен іздрібнєлих, отже, усталені родові ймена, що їх уживають у XVI—XVII. вв.: **Jaczko Teresko** (Терентій), ЖУР III 79; **Jan Wassilko**, ЖУР III 373; **Chwedecz** (= Хведець) **Charcko**, ЖУР III 83; **Andrej Hanko**, ЖУР II 217 і т. д.

Ось до таких імен особових на *-ко*, здрібнєлих, чи нездрібнєлих, хресних імен, чи прізвищ, цілком механічно (бо ж, крім назовного відмінка з визвуком *-кѣ*, відміна була ц і л к о м о д н а к о в а) примкнуло, після того, як загинув кінцевий глухий, і ціле

³⁹) У грамотах XIV—XV. вв. читаємо безліч таких імен у рїзних п а н і в: **Стцко** (Степан — Стець), **Ходко** (Хведір — Ходь), **Васко** (Василь — Вась), **Ідшко** (Яким, Ях), **Осташко** (Євстах), **Гѣкѣкко**, **Костько** (побіч — Кость), **Олефѣрко** (Єлевтерій), **Иванько** — все це з грам. 1350; **Ганько**, побіч **Гань** (Іоанікій, Гань), соцкии **Юско** (Юхим), **Петко** (Петро) — грам. 1368.; **Оленко**, **Кѣнко**, **Юрко**, **Пашко** (Пафнутій), **Гнако** (Ілля) — грам. 1370.; **Гринко** (Григорій), **Семенко** — грам. 1375.; **Индѣнко**, **Банко** (Іван), **Ивашко** (Іван — Івах), **Игнатко**, **Гавриако** — грам. 1378.; **Мичко** — грам. 1390.; **Мелешко**, **Терешко**, **Ондрюшко** — грам. 1392.; **Михалко** (1391); **Грицко** (1404); **Ленько**, **Манько** (1411); **Сєнко** (1413); **пань** **Ивашко Дѣдошицкии** (1419); **Бѣлешко сѣдня** (1421), **Сташко** (1422); **Лєнко староста** (1424); **Сємашко** (Семась — Семах); **Пѣшко** (Епіфаній) — 1433; **Юшко** (Юхим) — 1451; **Митко** (Дмитро) — 1451... — Те саме в молдавських грамотах: **Синько**, **Хотько**, **Ідцько**, **Стцько** (1404), **Гринко**, **Іацко** (1407), **Іацко посадникъ** (1421), **Данко** (1444) і т. д.

Або такі ймення з пізніщих часів, із XVI—XVII. вв.:

Яків, **Яць**, **Яцюра** — **Jaczurko** (= Яцюрко), ЖУР III 319; **Іван**, **Іванєнь**, **Іванаш** — **Iwaneczko**, ЖУР II 266; **Іванашко**, **коз. р. 21** (чиг.), **210** (київ.); **Марко** **Марець** — **Maraczko**, ЖУР II 266; **Ланіло**, **Дась**, **Даць** — **Dasko**, ЖУР II 28, **Дацько**, **коз. р. 46, 50** (черк.); **Аврам**, **Аврась** — **Abrahasko** (Жид), ЖУР III 41; **Прокіп**, **Проць** — **Процько**, **коз. р.** (черк.); **Трохим**, **Трох**, — **Трошко**, **коз. р. 55** (кан.); **Сидір**, **Сид** — **Сидко**, **коз. р. 41** (черк.); **Пилип**, **Пил** — **Пилко**, **коз. р. 33, 41** (черк.); **Йосип**, **Ісь**, — **Isko**, ЖУР III 255; **Степан**, **Степаш** — **Степашко**, **коз. р. 62** (кан.), **123** (біл. ц.); **Хведір**, **Хведораш** — **Федорашко**, **коз. р. 101** (корс.); **Лаврін**, **Лавруш** — **Лаврушко**, **р. к. 62** (кан.); **Клим**, **Климко** — **Климочко**, **коз. р. 181** (кальн.); **Дем'ян**, **Демко** — **Демочко**, **р. к. 285** (пол.) і т. д. **Таких іздрібнєлих імен на -ко дуже багато в Сербів, Словінців, Болгар і т. д.**

ймення дістало в визвуку дві *приголосівки* та ще на один склад *скоротилося* — примкнуло дуже рано ім'я особове **Маркъ** (гр. *Μάρκος*, лат. *Marcus*; моск. *Марк*; поль. *Marek*; луж. *Markus, Mark*; серб. *Марко*; болг. *Марко*), що не тільки в дуже *ранніх* світських українських пам'ятниках має форму **Марко**, але і в пам'ятках церковних³⁹); і називаються таким ім'ям не тільки люди світські, але й *церковні* достойники, й навіть святці: **Марко**, єпѣкъ перемслакѣскии, Іп. літ., р. 1134., ст. 110а (295), у хлебн. сп. літ. ще й під р. 1287.; **Марко** ѿѣланскѣ, Ук. чт. XIII—XIV. вв., Соб., Очерки изъ історіи русск. языка, стор. 58; а се починаєть ся ѿтѣскѣж **Марко**, ев. Putn. (XIV. в.), ст. 8. (125.), єванѣланскѣ **Марко**, Минея з 1489*)... Це ім'я, в такій формі (**Марко**), фігурує в усіх архівних пам'ятках од XV.⁴⁰) до кінця XVIII. ст., й односиться однаково чи до Українців, чи до Жидів (АЮЗР VII₂ 44, 46 р. 1563; ЖУР III 310...), чи Білорусів (АЮЗР VII₂ 49), чи Сербів (АЮЗР VII₂ 138, *Marko Serbin*), до світських людей різного стану (АЮЗР VII₁ 105 — 1552. р.; 115, 147, 243 і т. д.; АЮЗР VII₂ селяни — 48, 49, 50, 60, 80, 92, 108, 109... ЖУР II 3, 94, 99, 195... ЖУР III 44, 49, 58, 74 й т. д.) й до духовних: панъ **Марко** Жоравницький, владыка луцкій, АЮЗР VI 54 (1563); **Марко** Захаревичъ Берестяничъ, священникъ, АЮЗР VI 121 (1597); **Марко** Шумлянській, АЮЗР II, Nr 193, ст. 50 (6. VI., 1539)...; **Марко** священноинокъ, АЗР II 100, ст. 125 (20. II., 1518)...; **Марко** (чернець у Києвопечерському монастирі) ѿ дѣлѣк книсал до Кіев. пам., ст. 73; **Марко** святый, Поуч. на ев. 22, 101, євангелист **Марко**, *ibidem*, ст. 41, 128 (є й **Маркъ**, ст. 21)⁴¹)... В козацькому реєстрі з XVII. в. появляється тільки ймення «**Марко**», таксамо XVIII. вік виявляє тільки таку форму цього ймення (АЮЗР VII₃, ст. 280, 336...); коли ж побіч «**Марко**» в запорозьких пам'ятках подибується й «**Маркъ**» (Гавриленко, *Эв. Ист.*, ст. 1966), то це вплив московської канцелярщини.

³⁹) Приблизно в тому самому часі появляється це ім'я в формі «**Марко**» і в сербських пам'ятках, див. Fr. Miklosich, *Lexicon palaeslovenico-graeco-latinum*, Відень, 1862—1865, ст. 368.

⁴⁰) Хоч — святий Павель, ст. 5, 16, 24; Петръ 19, 46, 70... Кирилъ 13, Іоанъ 18 і т. д.

*) В. Н. Перетц, *Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI—XVII веков*, (Сборник по русск. языку...), Ленинград, 1928, ст. 62.

⁴¹) Коли трапляється церковна форма того ймення (**Маркъ**) — то це тільки зайвий книжний консерватизм.

Бувають іще в XVI. ст. польські форми *М а р е к ъ* (Пам. кiev., I, ст. 102; *Марекъ Собеский*, воевода любельский АЮЗР VI 240, 248, 250, р. 1598, *Марекъ Барановский*, возный, АЮЗР VI 109, *Мареk*, ЖУР III 4, 28...), але ж це — Поляки, і вставлене «е» між *r* та *k* — це теж спосіб, яким польська мова старалася це чуже їй ім'я приспособити до польських здрібнених імен (ймена на *-ek*).

Таксамо «механічно» появилось, на подобу здрібнених особових імен на *-ko*, *-o* в таких іменах та прізвищах у XVI. в.: *Ф г а н с і с к о* (*Franciscus*, гр. *Φραγκίσκος*, серб.-хорв. від XV. в. під італ. впливом *Francisko*, акад. *Rječnik III 67*, поль. *Franciszek*...) АЮЗР VII₂ 164; *W o l k o* (серб.-хор. *Vuko*, скороч. *Vukoslav*), ЖУР III 227 (пор. *Wolk*, ЖУР III 97), в німецькому прізвищі з XVII. ст. *Funk*, що його наші зукраїнчені вже селяни (запідозрені в участі в козацьких рухах у Галичині) переробили собі на *Ф u н к о* (*Fedor*, ЖУР 124, з села Волоського) й навіть *Р u н к о* (*Iwan*, ЖУР 162, зі Сільця); так треба пояснити собі появу визвучного *-o* у прізвищу *С з у с з у г к о* (*Iesyr*, *landwoyt*, пор. ні-чичирк, АЮЗР VII₃ 564, р. 1789), у прізвищу діда найбільшого українського поета Галичини — *Ф р а н к о*⁴²⁾ (нім. *Frank* — автім, це прізвище, якщо воно не утворене з хресного ймення, пор. ст. 17, стрічається вже в XVI. в., пор. *Trochim Franko*, ЖУР III 316, селянин із староства Кам. Струм.), у прізвищу *С і р о п о л к о*, і так стає зрозуміло, чому Ст. Руданський, ідучи за духом народньої мови (на зразок *Марк* — *Марко*) в перекладі Іліади (1862 — 1863) грецького героя *Г л а в к о*-а, побіч «Главк» (VI 119, XVIII 140), куди частіше називає *Г л а в к о* VI 155, VII 14, XII 329, 393, XIV 426, XVI 530 і т. д.⁴³⁾ Сюди належить і ймення *О в е р к о* (церк. *Иверкій*), к. р. 118 (б. ц., Кондратенко), 331 (черн. Антоненко)..., ймення, що після відпаду церковнослав'янського наростка *-ий* опинилося в нас у такому самомустановищі, як ім'я «Марк».

2. Що наросток *-ko* (з *-ъко* та *-ько*) відчувався ще в XVI—XVII. ст. передусім як творило для здрібнених імен, це пізнати най-

---

⁴²⁾ Так наголошував своє прізвище й поет *Ф р а н к о*, не — *Франкó*, як звичайно всі ми наголошуємо, сплутуючи це прізвище зі здрібненим ім'ям власним, запозиченим у нас од Поляків (пор. ст. 17. *Франек* — *Франкó*), пор. «Тюремні Сонети», XXII. сонет («Як зветесь ви?» — *Ф р а н к о*), Ів. Франко, З вершин і низин, Київ-Львівціг, Українська Накладня (1920), ст. 280.

⁴³⁾ Твори Степана Руданського, т. III., Омирова Іліада, вид. «Просвіти» (Руска письменність, Львів, 1914.); римські числа — пісні Іліади, арабські — рядки віршів).

краще з таких прізвищ: к а з і й (= попусуй) — Chrusko Pokazieuko, АЮЗР VII₂ 62; п н ю х (= що пнеться, пиндючиться) — П н ю ш к о, коз. р. 74 (кан.); к о л і й — Кол'їко, коз. р. 97 (кор.)⁴⁴...; з у б — Filon Zubko, ЖУР VIII 81 (1596)⁴⁵; к о з у б — Piotr Kozurko, ЖУР VIII 83 (1596); п у х и р — Andrij Puchirko, ЖУР V 194; б у г а й — Sen Buhayko, ЖУР V 230; д р о п (= дροхва) — Lewko Dropko, ЖУР IV 303; к р е т (кертця) — Krethko, ЖУР III 371; к у ч е р — Iwanko Kuczerko, ЖУР V 215; б о я р и н — Bartos Boyarko, ЖУР I 302; п о ж а р — Iwan Pozarko, ЖУР III 322; с к в а р — Haurylo Skwarko ЖУР IV 279; ш и я — Галать Кривошийко, коз. р. 79 (кан.); ж о л у д ь — Zolodko, ЖУР III 151; д е р е в о — Chwedko Derewko, ЖУР III 293, Ihnath Zaderewko, ЖУР I 31 і т. д.

Ще краще це видно з передавання польських іздрібнених імен на *-ek*, що в українській одежі з-давен-давня мали наросток середнього роду *-ko*, напр.: Lokietek (польський король) — Локотко, Іп. літ. р. 1921., ст. 307а (935) і дальші...; Leszek (теж поль. король, у Длугоша: Lesthko⁴⁶) — Лестько Казимирич, Іп. літ. р. 1284., ст. 297а (896)..., Лкстко, *ibidem*, р. 1280., ст. 292б, Лкстько, *ibidem*, р. 1281, ст. 239а, Лстко, *ibidem*, р. 1282., ст. 295а...; Ашкк Мазокшанин, грам. 19. X. р. 1404., Роз. 70, і — Ашко Решевски, *ibidem*, ст. 69, або Ашко Шляшински, грам. 29. VI. р. 1394. Роз. ст. 54; панк Конткк, Конткк, грам. 1412., Роз. ст. 81 і — Контко, *ibidem*; Спыткк Тарновски, грам. 4. IV. 1414., Роз. ст. 85; Спыткк с Тарнока, грам. 13. XII. 1433., Роз. ст. 122 — і Спитко, напр., в Мельштина, Груш., Іст. IV., ст. 89, 90, 474 і т. д. (пор. з укр. Спытокк, воєвода

⁴⁴) Все це — *nomina agentis, deminutiva*.

⁴⁵) На такі знову прізвища могла скластися подібність людини в якомусь певному ступні (в малому) до бугая, дрохви, крота..., деякі її прикмети (гострі зуби — Зубко, кучерявий волос — Кучерко), запальність (Пожарко), нечулість (Деревко) і т. д. Ще й у XVIII. в. стрічаються такі прізвища: Сопотко (сопіт) Юрій АЮЗР VII₃ 377, Волошко (Волошин), *ibidem*, 625.

⁴⁶) Латинська відміна таких українських імен на *-o* (і взагалі латинізованих імен на *-o*) така: gen. Jackonis de Dzediszice, Груш. Іст. VI 237; Michalonis fragmina, Груш. Іст. VI 3, 9, 13; асс. sg. Ivanum poronem (poro = піп), polo, грам. 1359, Роз. ст. 10, ЖУР IV 308; Hryunonem (Гриньо), ЖУР V 85; Rankonem (Панько) Masnica (= Мазниця), ЖУР IV 188; Hruskonem, ЖУР V 125; Iurkonem (Юрко) Sartorem ЖУР IV 186; dat. sg. poroni, ЖУР IV 393 й т. д. Звідсіля пішла й латинська відміна Iagalo dux (лит. Iagaila), Груш. Іст. IV 129; Iagello, -onis, звідки знову — польська назва Ягайловичів — Jagiellonowie, Jagiellończyk, jagielloński й т. д.

краковськи, грам. 29. VI. 1394., Роз. ст. 54; Franek WoYTEK (прізвище), ЖУР II 86 і WoYthko Liach, АЮЗР VII₂ ст. 178; ЖУР III 46; коз. р. 91, 104 (корс.), 119 (ум.) — Войтко Ляхъ; Popiolek, ЖУР I 115 і Popielko Pawel, ЖУР I 115, Popiolko, ibid., ЖУР I 116, 117; Bartek Hostek, ЖУР II 216 і Hosko (= Гостько) ЖУР III 105; Ianek Mytek, ЖУР III 348 і Mithko, ЖУР III 247, III 250 (Mytko); Iwan Bochenek, ЖУР III 149 і Iwaniecz Bochenko, ibidem; Woluczek, ЖУР II 39 і Pasko Wołuczko, ЖУР II 30; Wiączek, ЖУР II 279 і Wyęczko, ЖУР III 396; Прокоп Волчек (підпис самого Вовчка), Пам. кiev. 156 і Прокоп Волчко Жасковский (в тексті — писаря), ibid., Piotr Wolczko, ЖУР I 272; АЮЗР₃ VII₃ 217, 218, 220 (XVIII. ст. — Волчко); Baranek Jan, ЖУР II 261 і Pasko Baranko, ЖУР II 238; Buczek, ЖУР III 1, 16, 17 і Iwan Buczko, ЖУР II 218, ЖУР III 255, 159; Chryn Polumiarek, АЮЗР VII₂ 62 і Chryn Polumirko, ibidem; Andrzej Wieczorek, ЖУР III 303 і Wieczorko, ibid.; Jan Buczec, ЖУР V 267 і Herasim Buczko, ЖУР V 5, Ostap Biczko, ЖУР III 85; Les Kruczek, ЖУР V 281 і Kruczko, ibidem 271... — і далі: Zmloczko Waszyl, ЖУР II 214 (пор. поль. zmlóseck = молотильник), Matwiey Ciołko, ЖУР IV 321 (пор. ciołek = теля, себто, дурень), Bartko Tkacz, ЖУР V 208 (пор. Bartek), Mnisko, ЖУР II 279 (пор. mniszek = ченчик), Janko Piesko cziesła, АЮЗР VII₂ 204 (пор. piesek = собачка), Iwan Noworko, ЖУР III 268 [пор. Goworek — виховник польськ. короля Лешка Бялого⁴⁷], й тим пояснюється поява в українській мові ім'я — Ф р а н к ó в XVI. ст., пор. Franek, ЖУР I 116, ЖУР III 360 і Franko, АЮЗР VII₂ 177, 194 (кам. под.), ЖУР III 312 (Franco), ЖУР V 289 (Franko Haiduk)...

Ясна річ, що нераз важко рішити, чи чергуються між собою польський наросток *-ek* із укр. *-ко*, чи це *-ко* у прізвищах чергується з українським наростком *-ок* (*-ькь*), що його значіння первісно теж — з д р і б н і н н я. Річ у тому, що ми в джерелах находимо Wasko Zydek, ЖУР II 134, Nowilo Zydek, ЖУР II 122, та Ihnat Zydok, ЖУР II 102 й Steczko Zydko, ЖУР II 99, II 212, ЖУР II 175... — й тим то ріжні прізвища, такі, як: Mlynko, ЖУР II 122, Dziedusko (= Дідушко), АЮЗР VII₂ 175, ЖУР II 216, III 199 (Didusko), Czupko, ЖУР I 287, Hribko, ЖУР II 88, Zolobko, ЖУР II 280, Jeziczko (= Язичко), ЖУР III 396, Chołodko, ЖУР III 306, Kołoczko, ЖУР III 316, Poprko, ЖУР III 249, 319 (Poprko), III 229, Рожко, АЮЗР VI 299, Шрамко, коз. р. 7 (чиг.), Чобутко,

⁴⁷) З роду, здається, Українець, бо мати Лешка, Олена, українська княжна, привезла його з собою, й він виховував її сина, Лешка Бялого.

коз. р. 232 (перейсл.) — однаково своїм наростком *-ко* відповідають укр. *-ок* і поль. *-ек* — і це для нас значіння не має. Для нас тута важне те, що вже досить *рано* багато таких імеників, які дали основу для прізвищ, зі своїм наростком *-ко*, не відчувалися вже як і з д р і б н і л і, й наросток *-ко* надавав їм чи розуміння п р и к м е т и, чи якоїсь властивости, напр.: Sienko Zmorszko, АЮЗР VII₂ 212 (зморщок = чоловік зі зморшками); Smarcko, АЮЗР VII₂ 273 (смарок = дитвак; пор. «смарок під носом»); Obaranko, ЖУР III 122 (обарінок = гладун, товстяк, круглий мов бублик); Wienko, ЖУР II 281 (вінок = вічно молодий); Turko Hriczko, ЖУР II 274 — пор. Turek, ЖУР III 13 (белз. стар.); Кубко Данило, коз. р., 97 (корс.) — подібний до кубка, чарки або — п'як; Желудко Васечко (слуга), АЮЗР VII₃, ст. 104 й т. д.

А вже ж, певна річ, не могли наші пращури в німецькому слові Marschalk (mar = кінь, schalk = наймит, первісно — конюший), перебраному від Поляків (сполученому в Польщі вже в XIV. в. з високим урядом і спольщеному: Mark — Marek, отже: marszalk — marszałek), одчувати здрібнілого слова, й перетворили його (на зразок: Марк — Марко), додавши до визвуку *-о*. Отим то ми читаємо: пань маршалко Шофь, грам. 1377., Роз. ст. 24; грам. 3. III. 1445., Роз. ст. 149 (двічі — князь Михаило Чорторинский... пань Бернатъ...); Нам. Київ. ст. 137, грам. 18. VI. 1490.; АЗР I 58, грам. з 3. IX. 1445; маршалко, гр. 1. X., ст. 1399 (львів.), Роз. ст. 59; марьшалко, гр. 1. I. 1443., Роз. ст. 145; морьшалко, гр. 15. V. 1446., Роз. ст. 152 (кїзь Михаило Чорторызький)... З огляду на те, що слово маршалокъ появляється п і з н і щ е (див. грам. 9. XII. 1433., Роз. ст. 119, 13. XII. 1439., Роз. ст. 122, грам. 2. IX. 1437., Роз. 136, грам. 2. II. 1438.⁴⁸), Роз. ст. 138, 139, 5. II. 1445., Роз. ст. 150, 31. XII. 1451., ст. 159..., ніж форма маршалко, мимоволі виринає думка, що форма на *-ок* дороблена п і з н і щ е до польського слова «marszałek», і, наслідком великого числа відповідників ув обидвох мовах (укр. *-ок*, поль. *-ек*), згодом цілком витискає (від XVI. в.) форму на *-ко*⁴⁹.

⁴⁸) Написано зі скороченням маршалк, чит. «маршалок», бо в найблизшому рядку (139 ст.) є маршалокъ.

⁴⁹) Брати форму «маршалко» за здрібнілу від іменика «маршал» не можна — з історичних причин; справа в тому, що французька вимова цього німецького слова, без кінцевого *-к*, («маршал»), дісталася на схід (н. пр., до Росії) дуже пізно, може, аж у XVIII. ст., коли взагалі французька мова стала там у моді, а слово «маршалко», «маршалок», як бачимо, було в нас знане вже в XIV—XV в. в.

3. Між іздрібнілими йменами особовими на *-ко* звертають на себе увагу такі, як церковне ймення Дюнисій (гр. *Διονύσιος*), зукраїщене Д е н и с, що у сполучі з творилом *-ко* могло надати цілому йменню такого значіння, як його надає слову наросток *-isko* (укр. *-исько, -ище*), себто, значіння з г р у б і л о с т и. Те саме відноситься й до здрібнілих імен на *-ись* (пор. церк. Гавріл, євр. Gabriel, гр. *Γαβριήλ*, укр. Гаврило — Гавриць; церк. Лавр, Лаврентій, гр. *Λαῦρος, Λαυρέντιος*, укр. Лавро, Вавро — Лавриць, Вавриць), так, що ймена: Д е н и с к о, молд. грам. 1444., Ул. ст. 51 (Диниско — «е» ненагол. — и); ЖУР I 290, III 271 (Dinisko); АЮЗР VII₂ 56 (Dzinisko — спольщене прізвище, с й Dzienis), 101; ЖУР II 248 (прізвище: Hricz Denisko); Пам. кiev. ст. 106 (Ian Mokosy Denisko), ЖУР V 196 (Iwan Denisko); АЮЗР VII₃ 44, 46, 246 (Семен Дениско Матвіевській — староста житомирський із XVIII. ст.)..., Г а в р и с к о, пор. Hawrisko (Zabunow), АЮЗР VII₂ 136, 181, 203..., В а в р и с к о, пор. Wawrisko Miczowicz, ЖУР I 280⁵⁰) — що такі ймення могли відчуватися потрохи з г р у б і л и м и⁵¹). На основі таких творищ появилися ймення: С а в и с ь к о Івановичь, коз. р. 210 (київ.)⁵², І с и с ь к о (Iszisko), ЖУР III 303 (Йосип — Ісь, Ісько), Т е р и с ь к о (Terisko Marczin = Терентій — прізвище утворене з ім'я), ЖУР II 176 — з явним одтінком з г р у б і л о с т и, що її надає йменню наросток *-исько*.

А таким іменам власним, де перед визвуковим *-о є -sk-*, довелося відіграти ролі при утворюванні назв місцевостей на *-сько*, первісно

⁵⁰) Пор. поширене прізвище в селі Рожнові, н. Косів, Галичина — Іванисько.

⁵¹) Що так воно було, на це вказують імена власні на *-ище*, наросток іспоріднений із нар. *-исько*, імена, що теж подібуються в наших джерелах, пор. Къзмищъ Княнинъ, Іл. літ., р. 1175, ст. 2086 (590), Karpiszczе АЮЗР VII₂ 182... Цікаво, що перше ймення вживається в ролі — с и м п а т и ч н і й для особи Княнина; з того виходило б, що значіння наростка могло перемінитися, як перемінилося воно в деяких наших говірках (у гуцульській), де, н. пр., слово «х л о п ч и щ е» має таке саме значіння, як скрізь — «х л о п е ц ь» «х л о п ч и н а». З другого боку, в Галичині такі первісно здрібнілі ймена, як «Д и з ь к о», відчуюються зовсім не як іздрібнілі, а навпаки, як і з г р у б і л і, песьлива форма цього ймення — Д и з ь о; таксамо М и с ь к о (Misko ЖУР I 280) звучить грубше, ніж Мись (коз. р. 132, 155; ум. полк) або Мисьо (пор. ст. 62) — очевидночки, тут асоціюється такі ймення з наростком *-исько*.

⁵²) З такою формою не має нічого спільного ймення С а в у с ь к о (Логвиненко, коз. р. 68 (кан.), 251 (кропив., Остапенко), утворене зі здрібнілого ймення Савусь-ко; «о» в *Савоско* (коз. р. 273, мирг.) могло появитися під впливом «о» з найближчого складу, або зі здрібніл. нарост. *-ось*.

-кскъ⁵³), де «о» в визвуку усувало дуже важкий для українського вуха збіг приголосних звуків, пор. Шумскъ, Іп. літ., р. 1152., ст. 1636 (454), р. 1171., ст. 1946 (546) і і м і е н і е S z u m s k o (= Шумсько), АЮЗР VII₁ 59 (1559); Лщчскъ, Лщчскъ, Іп. літ. — L u c z k o (= Луцько), Груш. Іст., IV 359⁵⁴) (сучасне Луцьке); Бжжскъ, Бжжскъ, суч. Буськ — B u s k o (= Бусько), ЖУР V 178; літописний Переворскъ, поль. Przeworsk — П е р е в і р с к о⁵⁵), П е р е в о р с ь к о⁵⁶); ми читаємо: Czartorysk, АЮЗР VII₃ 147, 216 — і C z a r t o r y s k o, АЮЗР VII₃ 95; Lezajski Lezaisko, ЖУР II 172, Л е ж а й с ь к о⁵⁶); Stary Poryck, АЮЗР VII₃ 192 (1678) і S t a r e P o r y s k o, АЮЗР VII₃ 157... Що такі назви лишалися йменниками середнього роду (декуди треба було додумуватися «місто», як давніше — «город») — це зрозуміло, бо ж міста не — чоловічі істоти⁵⁷).

4. Нарешті, слід ізгадати ще про ймена чоловічі з наростком *-енко*, що ним творилися первісно здрібнілі прикметники та йменники середнього роду, й наскільки такі прикметники й іменники робилися характеристичними прикметами людини, ставали прізвищами осіб чоловічого роду, зв'язувалися в думці з чоловічим родом і ставали — йменниками чоловічого роду. Повстання таких іменників треба шукати в здрібнілих та песливих прикметниках на *-енький*⁵⁸), що в номінальній формі при-

⁵³) Я собі пригадую, що коли, підчас війни, в зальцведельському таборі в Німеччині засновано «кіоск» для продажу книжок, усякого приладдя для української таборової школи, зшитків і т. д., то референт кіоску, учитель із Поділля Трохим *Падалка*, органічно не міг вимовити по-українському цього слова й цілу установу постійно, все і скрізь, називав «к і о с к о» (серед. роду), дарма що лехто з товаришів праці (н. пр., покійний уже Євген Ведмідь) звертав його увагу на неправильну назву, а то й підглузував собі з автора цього «зукранізованого» слова. *В. С.*

⁵⁴) Цитую за Грушевським: *zeby odiscz mialo do xiestwa litewskiego L u c z k o* (*Dzienniki seymowe*) ст. 218; в лат. мові всі ці назви кінчаються теж на -o: *terrae Russiae Smolensko, Vitebsko ducis Swidrigal fidei sequebantur*, Груш. Іст. IV, 204.

⁵⁵) Пор. Яків Головацький, Велика Хорватія або Галицко-Карпатська Русь, Твори, Львів, 1913, «Руска письменність», ст. 301; він тамсамо виводить і *Синевідсько* від *Синоводск*, себто, стукр. *Синеводскъ*.

⁵⁶) Пор. Целенський, «Ряшів, західна твердиня Галицької землі», Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського, I, Київ 1928, ст. 163.

⁵⁷) Автім, уже і в літон. читаємо: поиде на Голско, Іп. літ. 1150, ст. 144а (396а.)

⁵⁸) Про первісне значіння й походження див. Dr. Wenzel, *Vondrák Vergleichende slavische Grammatik*, I, Göttingen, 1906, ст. 116; інакше др. Роман Смаль-Стоцький, Парис словотвору прикметників української мови (відбитка

к м е т н и к а серед. роду (див. ст. 10) могли ставати прізвищами (-енько). Такі прізвища на *-енько* > *-енко*, невідомі ще в актах XIV—XV. в.⁵⁹), появляються спорадично в джерелах XVI. в. (пор. Данило Дехтяренко АЮЗР, VII₂ 607, Гурикъ Михненко, *ibidem*, 1552, опис винницького замку), а розвинулися й поширилися найбільш у XVII. в., зробившись найбільш уживаним і найулюбленишим наростком для творення прізвищ у XVIII. й XIX. — головно в центральній та східній Україні (у XVII. ст. стрічаються вони й у джерелах західноукраїнських, пор. Paweł Wolczenko, ЖУР IV 337 і т. д.).

Ясно, що наросток *-енко*, із таким виразним значінням із д р і б н і н н я, не міг не захопити і хресних імен. Із таких прикладів, як Іощенко (Йосип, Йось, Йосько) Солодовченко, коз. р. 181 (калн.), Мисенко (Михайло, Мись) Горбатый, коз. р. 155 (ум.)... пізнати, що в XVII. в. (коли найбільш розвинувся цей наросток для творення козацьких прізвищ) його вживали і в цій функції, здрібнювали ним і хресні ймена (як і инчими наростками здрібненими, див. пом. 61, ст. 22). Тільки ж у цій функції наросткові *-енко* розвинулись далі не довелося, він зробивсь наростком для творення прізвищ, і це ясно виходить із цього, як ісклався цей наросток і як повставали прізвища.

П р и к м е т и, які лежать у основі прізвища, найкраще подає прикметник, у цьому випадку здрібнений прикметник на *-енький*: добрий — луччий, лучченький — *Лучченко*, коз. р. 180 (брасл.); хуткий, хутенький — *Хутенко*, коз. р. 59 (кан.); красний, красенький — *Красенько*, коз. р. 75 (кан.)⁶⁰ і т. д. Сюди ж, уже анальоґічно, підходить і *Волосченко* 59 (кан.).

Але ж, щоб ізробити людину п і з н а ч н о ю, щоб її можна відрізнити від иншої, досить нераз знати її б а т ь к і в, батька

з Ювілейного Наукового Збірника Українського Універс. у Празі), Прага, 1925, ст. 65—66.

⁵⁹) В XIV—XV. найчастіші прізвища то на *-ський, -цький*: Бывалський, грам. 1359, Залський, грам. 1370, Мартиновскы, грам. 1401, Четвертеньський, грам. 1451...; Кошицкий, грам. 1368, Городецкий, грам. 1392, Грабовацкий, грам. 1401, Дждошицкий, грам. 1428, 1430 й т. д. — то на *-ич*: Ходоричь, грам. 1368, Панихидичь, грам. 1370, Мошаничь, грам. 1401, Дрочичь, грам. 1404... то знов на *-овичь, -евичь*: Дворсковичь, грам. 1349, Кадольфовичь, грам. 1359, Кирдяковичь, грам. 1366, Мелеховичь, грам. 1370, Блакимоновичь, грам. 1404, Колотовичь, грам. 1433... Цепаровичь, грам. 1378, Чемеревичь, грам. 1399, Палевиць, грам. 1413 і т. д.

⁶⁰) Подібні прізвища бувають і в сербській мові, але ж вони утворені зі скорочених імен, пор. Milenko (побіч Milanko, од Miloslav).

чи матір, а що син усе менший, чи дрібніший за батьків, то й зараз виринає батькове ім'я з наростком, що вказує на дрібність (*-енько* > *-енко*, первісно теж середнього роду); звідсіля прізвища: Ярош — Ярошенко 59 (кан.); Сергій — Сергиенко 199 (київ.); Клим — Клименко 40 (черк.); Федь — Феденко 327 (ніж.); Федор — Федоренко 103 (корс.); Дмитро — Дмитренко 170 (брасл.); Симон — Симоненко 199 (кальн.); Іван — Иваненко 316 (прилуць.); Макар — Макаренко 216 (пераяс.); Юрко — Юрченко 238 (полт.) і т. д., або Настя — Настенко*156 (ум.); Каська — Кащенко 329 (ніж.) і т. д.

П о х о д ж е н н я батька — важне теж і для його малечі, дрібноти, отже: батько з Галати, син — Галатенко 59 (кан.); батько Половчанин, Половець, син — Половченко 59 (кан.); батько знад Почаєва, син — Надпочаєнко 64 (кан.); батько Шваб, син — Швабенко 73 (кан.)...

Таксамо з а н я т т я батька відбивається на синові: батько коваль, син — Коваленко 175 (брасл.); батько швець, син — Шевченко Тарась 8 (чигир.); батько дьогтяр, син — Діохтяренко 51 (черк.); батько мелник, син — Мелниченко 142 (ум.); батько гончар, син — Гончаренко 156 (ум.); батько пекар, син — Пекаренко 207 (київ.); батько віт, чи лядвіт, син — Войтенко 59 (кан.), чи Ландвойтенко 181 (кальн.)... А підмічені п р и к м е т и батьків (подібність їх учинків до чогось, удач і т. д.), що дали підставу для їх (нераз насмішкуватих, в у л и ч н и х) п р і з в и щ, також переходять на синів, звідкіля такі прізвища, як: Шкоденко 59 (кан.)..., Чапленко 68 (кан.), Вороненко 240 (кропив.)..., Лупиносенко 310 (прилуць.), Скуйб'денко 99 (корс.), Вирвикищенко 245 (кропив.), Костомолотенко 69 (кан.), Урвисаленко 191 (кальн.), Полуляшенко 122 (біл. ц.) і т. д. — прізвища, що робилися р о д о в и м и, первісне здрібніле значіння цілком затиралося, походження забувалося, а наросток набирав нового п р и з н а ч е н н я: наростком *-енко* творилися нові й нові р о д о в і п р і з в и щ а, розуміється, зв'язані з *носієм* роду, з *батьком*, отже — імена родові ч о л о в і ч о г о р о д у⁶¹). Автім, цим цікавим іменикам присвячена окрема, готова вже до друку, розвідка.

*

⁶¹) Здається, в XVII. ст. вже ніхто середнього роду в цьому наростку не додумувався, таксамо не відчувалося в ньому (у прізвищах) здрібніння. Тим то для молодого покоління, для зазначення м о л о д о г о в і к у осіб, утворювано прізвища (може, і з одтінком насміху) поширеним тоді подвійним наростком *-ен-+-et-* (укр. *-еня*), пор. Петреня, Греченя, Хведченя, Опанасеня,

Таким чином, одною з підстав повстання чоловічих імеників на *-о* були *neutra* на *-ко*, з дуже широким значінням цього творила (*deminutiva, nomina agentis*, характеристика людини, прикмети, звідтіля — прізвища); до таких імеників примкнули, через дуже невігідний приголосний визвук, що склався після відпаду глухих (*cons. + k*), імена хресні (*Markъ — Mark — Marko*), а за ними аналогічно інші ймення з подібним визвуком: то загальні (*marschalk — maršalko*), то назви місцевостей (*Šumьskъ — Šumьsko*), при чому перші як імена особові робилися *masculin*-ами, останні — переходили до середнього роду. Підставу для творення прізвищ давала в першій мірі номінальна форма прикметників і в середн. роду на *-о*, що через прикметники на *-ькъ, -ькъ* указувала шлях для повставання таких прізвищ із інших пнів. Це виявилось передусім у великій кількості прізвищ на *-енко* (первісно номінальна форма прикметн. сер. роду на *-енькъ*).

II.

Імена на *-ло*.

Наросток *-ло*, що в українській мові й тепер іще дуже слово-творчий⁶²), за давніх часів був ним іще в більшій мірі й у творбі чоловічих імен на *-о* полишив великий свій вплив. Це відноситься передусім до ймеників, повитворюваних із дієслівних пнів, а тож імеників (прізвищ) із прикметників у наших джерелах небагато (пор. Смагло, Шуло, ст. 10), тай наросток *-ло* тут для них не характеристичний (на прикмету-прізвище вказує сам пень слова), а слова з інших пнів (іменикових, прислівникових) дістали відповідний одтінок у значінні — вже за тим значінням, що його надав форманс *-ло* дієслівним пням. Це творило виступає в формі II. дієприкметника минулого часу прямого стану, і то в середн. роді, як це, аналогічно, бачимо, і в інших слав'янських

Тимошеня, Овдечня, Панченя, Онищеня... АЮЗР VII₁ 469 (XVII. в.), Тимошъ Науменя, р. коз. 56 (кан.), Дацько Черниченя, р. к. 99 (корс.), Тишъ Приходченя, р. к. 110 (б. ц.), Махно Кудреня, к. р. 138 (ум.), Гринь Чирбунченя, к. р. 162 (брасл.), Степанъ Дудивсченя, к. р. 210 (київ.), Роман Дубиченя, к. р. 264 (мирг.), Степанъ Шимченя к. р. 310 (прил.), Иванъ Голубеня, к. р. 336 (черн.) і т. д. — або просто наростком *-et-* (укр. *-я*), н. пр., Семень Шешеля, р. к. 335 (ніж.), Жаданъ Замятня, коз. р. 193 (брасл.) і т. д.

⁶²) Roman Smal Stockyj, Abriss der ukrainischen Substantivbildung, ст. 34—36.

мовах: у чеській (у чоловічому роді⁶³), в сербській, словінській, московській та почасти в польській⁶⁴), але ж куди в більш обмеженій кількості, ніж у сучасній українській, не кажучи вже про архівні матеріяли з XVI—XVIII., де від прізвищ на *-ло* поутворюваних із форми *part. praet. act. II.*, аж рябіє. Появляється це творило в дієслівних пнів усіх дієслівних клас наросткових⁶⁵),

⁶³) Пор. *Vyskočil, Vytlačil, Neveřil, Nevečeřel, Kálal* і т. д. (*W. Vondrák, Vergleichende Slavische Gram. I, ст. 436*).

⁶⁴) Пор. серб. виключно від недоконаних дієслів, передусім V. кл.: *бајало* (той, що заспіває пісню, від сл. *бајати*), *дремало*, *мазало* (поганий маляр, богомаз), *викало* (кривун), *памтило* (людина з доброю пам'яттю) і т. д. — пор. *A. Leskien, Grammatik der serbokroatischen Sprache, 1. Teil, Heideberg, 1914, ст. 371*; слов. *brbotalo* (= бурмило); моск. *объедало* (жерун), *шагало* (= той, що робить великі кроки); поль. *brząkało*, частіще: *brząkała* (в поль. мові вживають у таких випадках частіще жіночого роду, н. пр., *chrząła* = хропун, *krzyczała* = крикун), *Vondrák, ibidem, ст. 436, 437*.

⁶⁵) I. п а с т и — *Stepan Upalo*, ЖУР III 373; л і з т и — *Stecko Wleżło*, АЮЗР VII₂ 194; ЖУР I 292 (*Hricz Wleżło; Wassili Wliazło, ibidem; Petrus Wlazło, ЖУР III 303* (спольщене); г р и з т и — *Steczko Hrisło, ЖУР I 116; Hryzło, ЖУР 239* (Hryc), V 244 (*Mikita*), IV 264; Єфимъ Гризло, *Эв. Ист., 1916*; т я т и — *Иванъ Перетяло, коз. р. 57* (кан.) з дієменика — *Iwan Tyatlo, ЖУР II 93*; м'я т и — *Данило Мяло, коз. р. 152* (ум.); д е р т и — *Iwan Zadarlo* (= *задерло*), ЖУР II 30 (спольщене); т е р т и — *Mikolai Tarlo* (= *Терло*), ЖУР II 289; ЖУР III 290 (спольщене); б и т и — *Шко Przibilo, ЖУР III 104, 170* (*Chwedecz*); *Przybyło Jacob, ЖУР V 180* (може, й од *кьти*); в и т и — *Nawilo, ЖУР I 6*; л и т и — *Ihnath Lylo, ЖУР I 271*; г н и т и (?) — *Sen Knylo* (= *Гнило*), ЖУР I 159; ш и т и — *Schilo, ЖУР III 224*; к р и т и — *Iwan Skrillo, ЖУР III 258...*

II. т я г н у т и — *Taras Cziągło* (= *Тягло*), ЖУР II 93 (спольщене); т и с н у т и — *Chwedor Stisło, ЖУР III 371*; к и с н у т и — *Chwedecz Kesło...* ЖУР III 104, ЖУР IV 334 (*Stec. Kisło*); щ и б н у т и — *Szczybło, ЖУР IV 321...*

III. т е р п і т и — *Иванъ Терпѣло, коз. р. 221* (перейсл.); ш и п і т и — *Danilo Szypilo, АЮЗР VII₁ 469* (1651); ч е п і т и (Жел. 1064) — *Piotr Czerilo, ЖУР III 239*; с о п і т и — *Iwan Szopilo, ЖУР IV 310*; *б о д і т и — *Васько Бодѣло, коз. р. 252* (кроп.); п и щ а т и — *Прокопъ Пищало, коз. р. 165* (брасл.)...

IV. п р о х о п и т и, п р о х в а т и т и — *контам. Тишко Прохвапило, к. р. 141* (ум.); ж и в и т и — *Живило Федоръ, Эв. Ист. 2100*; т о м и т и — *Лесько Томило, коз. р. 71* (кан.) — але, може, й од імя: «Томило», див. ст. 34; с т р о м и т и — *Stromilo, ЖУР III 127...*; к о т и т и — *Rokotilo, ЖУР III 248*; коз. р. 32 (черк. — *Семень Покотило*); коз. р. 127 (б. ц. — *Федоръ*); *Эв. Ист. 727* (Яковъ) 1644, 1799 і т. д.; с л о т и т и (Жел. 885) — *Slotilo, ЖУР III 19, 201, Груш. Ист. VI 258—9* (*Slothilo*); к р у т и т и — *Василь Крутило, коз. р. 148* (ум.); г а т и т и — *Фесько Гатило, коз. р. 202* (київ.); с в і т и т и — *Игнатъ Светило, к. р. 65* (кан.); м о л о т и т и — *Maxim Molotilo, ЖУР II III*; в а д и т и — *Zawadzilo, ЖУР III 107* (спольщ.); с а д и т и — *Садило (козак), Эв. Ист. 1343, 1914, 2003* й т. д.; к о с и т и — *Pawel Kossilo, ЖУР I 181*;

крім кляси *-ува-*, і значіння їх то — *nomina agentis*, то знову — характеристика людини, притаманна їй прикмета, зв'язана чи то з підміченою змішною для неї рисою, чи з яким недостатком у вимові (пор. Степанъ Наштало, коз. р. 132 ум., що, певне, говорив «наштало», зам. «настало»), чи з подібністю до того чи іншого предмету, чи особи, чи знову з уживанням часто тих самих слів, невідомих у громаді, й тим то для неї змішаних (пор., н. пр., із здрібнілих польських імен у

*кусити, закусити — Pasko Kuszilo, ЖУР II 248; Iwan. Zakusilo, АЮЗР VII, 372, 406 (1631)...; білити — Павло Бѣлило, коз. р. 148 (ум.); салити — Wasyl Salylo, ЖУР III 239; баритися — Barilo, ЖУР III 29, III 27 (Вагуло), може, просто й од слова «барило» = бочка; мірити — Семень Мѣрыло, коз. р. 324 (ніж.); курити — Andro Kurilo, ЖУР III 249 (може, й од ім'я «Курило», див. ст. 32); парити — Mysko Parylo, ЖУР III 95; синити — Iwan Siniło, АЮЗР VII₃ 305 (1789); ганити — Teress (= Тересь) Ganilo, ЖУР I 104...; бочити (Гр. Словн. I 90) — Кондрат Бочыло, коз. р. 77 (кан.); ручити — Fedor Ruczilo, ЖУР V 291; вощити — Федоръ Вощило, коз. р. 111 (біл. ц.); рушити — Chwedor Ruszylo, ЖУР V 291; меншити — Chwedko Mienszilo, ЖУР III 240; тишити — Chwedko Cieszilo (= Тишило), АЮЗР VII₂ 273 (сполщ.)...; броїти — Грицько Броило, коз. р. 137 (ум.)...

V. гупати — Huralo, ЖУР III 104; Олекса Гупало, коз. р. 160 (брасл.); Эв. Ист. 1574 (Федоръ); капати — Герасимъ Накапало, коз. р. 142 (ум.); качати — Иванъ Качало, коз. реес. 96 (корс.); дбати — Niedbalo, ЖУР III 51; балакати — Богданъ Балакало, коз. р. 130 (ум.); мазати — Мазало, отаманъ неводицький, АЮЗР VI 44 (1545); міняти — Иванко Миняло, коз. р. 111 (б. цер.); гримати — Гримало, Груш. Ист. V. 32; габати — Iwan Nabało, ЖУР I 269; лопати (= дуже їсти) — Matwiey Lopało, ЖУР IV 318; кукати (зозуля) — Kukalo Iwan, ЖУР I 163; стусати (Грін. Слов. IV 223) — Sthussalo, ЖУР III 303; пуджати (= лякати) — Васько Пужало, коз. р. 307 (прил.); полохати — Васько Полохало, коз. р. 215 (перейсл.); рупати (Грін. Словн. III, 88) — Кирикъ Рупало, коз. р. 130 (біл. ц.); купати — Иванъ Купало, коз. р. 195 (калн.); нагибати — Василь Нагибало, коз. р., 246 (кроп.); сидати — Семен Сидало, коз. р. 252 (кроп.); тупати — Панько Тупало, коз. р. 256 (мирг.); гукати — Лукало, ЖУР III 84; сукати — Сукало, коз. р. 82 (кор.); сикати — Грицько Сикало, коз. р. 193 (калн.); накривати — Nakrywało Paweł, АЮЗР VII₁ 550 (1686); наривати — Нарывало, АЮЗР VII₂ 534 (1686); підливати — Подливало (донський козак), Эв. Ист. 1562; туптати — Туптало Сава, АЮЗР VII₃ (XVIII) ст. 522, 537, 545... і т. д....; луск, лускати — Iwan Łuskało, АЮЗР VII₂ 203; плеск, плескати — Płaskało, ЖУР III 307 (сполщене, пор. płaskać); стук, стукати — Гаврило Стукало, коз. р. 7, 23 (чиг.), Эв. Ист. 799, 801...; гряк, грякати — Яцко Грякало, коз. р. 123 (б. ц.); приск, прискати — Опанась Прискало, коз. р. 234 (кропив.) і т. д...

атемат. їсти — Iwan Neieło, ЖУР I 83, ЖУР I 62, ЖУР III 250 (Chwedko)...

вос. sing. Muniu, Kaziu, що ними міг кликати своїх добрих знайомих якийсь козак, повставали прізвища: Мунюкало Пархомъ, коз. р. 117, біл. ц., Казюкало Тимко, коз. р. 87, корс.), чи з п о в т о р ю в а н н я м або в ж и в а н н я м якогось н е з в и ч н о г о⁶⁶⁾ для инчих слова (пор. Чинакало, Какало, Штокало, Дзекало, Кудакало, Покикало й т. д.), чи з п е р е к р у ч е н н я м якого вислову (пор., н. пр., Хома Брекало, коз. р. 217, переясл., замість — Брикало від «брикати», або Павель Четкало, коз. р. 200, київ., що міг повторяти все «чет», себто, пара, замість «чіт»). Оцей одтінок і р о н і ч н о с т и, — він ізв'язаний уже з формою с е р е д н ь о г о р о д у — г л у м у ч и н а с м і х у, що міститься в таких утворах — помітний, як видно з стор. 26—28., і в прізвищах, поутворюваних, на зразок дієслівних пнів, із пнів іменикових та з прислівників.

З прикладів, поміщених у помітці, видно, що найбільше прізвищ дали дієприкметники кляси IV. (-ило) та V. (-ало), тим то й не диво, що цим двом дієслівним клясам довелось відіграти таку переважливу роллю не тільки в творбі нових прізвищ, і з недієслів-

⁶⁶⁾ З наростком -ка (-к+a-), утворені дієслова V. кляси, а з них — прізвища: х у, хукати — Михаль Хукало, АЮЗР VII₁ 608 (1552); г а (казати) гакати — Михайло Гакало, коз. р. 2 (чиг.); ч о м, *чомкати (замість, н. пр., «чому») — Федоръ Чомкало, к. р. 280 (полт.), Луцьянъ Чомкало, к. р. 4 (чиг.), ЖУР I 123; с а, ш а, замість — ся, *сакати, *шакати: Ясько Сакало, к. р. 211 (київ.), 7, 30 (чигир.), ЖУР I 123 (Sakało); Ярема Шакало, к. р. 119 (б. ц.), с о — зам. шо, *сокати — Sokało, ЖУР III 41; п о к и, *покикати — Гаврило Покикало, коз. р. 24 (чиг.); к у д а, *кудакати — Kostiuk Kudakało, АЮЗР VII₁ 468 (1651); т у (зам. — «тут»), *тукати — Kiryło Tukało, АЮЗР VII₃ 250 (1789); д у д у, *дудукати — Дудукало Иванъ, к. р. 150 (ум.), 263 (мирг.) (Лаврѣнъ), Эв. Ист. 890 (Лукашъ); я, *якати — Гаврило Якало, к. р. 220 (переясл.); ц а л у (зам., н. пр., — «цару», або «цілу») *цалукати — Левко Цалукало, к. р., 267 (мирг.); В е д ь, Ф е д ь, зам. уживаного — Хведь, *ведькати, *федькати — Васько Ведкало, к. р. 88 (корс.), Васько Федкало, к. р. 127 (біл. ц.); д з є, зам. — «де», дзєкати — Петро Дзекало, коз. р. 16 (чиг.); ч и н а (?), *чинакати — Ченакало Петро, к. р. 26 (чиг.); т у л ю к, зам. — «тулук» (= малий ведмідь (?)), *тулюкати — Сава Тулюкало (може, середнє «л» вимовляв); п е т, зам. «пять» (?), петкати — Гаврило Петкало, коз. р. 65 (кан.); к а к, зам. — «як», *какати — Яковъ Какало, коз. р. 173 (брасл.); ш т о, зам. уживаного тоді вже «що», «шо», *штокати — Тимко Штокало, коз. р. 190 (кан.); в а к, б а к (пор. у Квітки), зам. «пак», *вакати, *бакати — Василь Вакало, коз. р. 80 (кан.); Игнатъ Бакало, коз. р. 112 (біл. цер.); т и р-т и р (повторяти), *тир-кати — Семенъ Тыркало, коз. р. 159 (брасл.); т р и (часто вживати), *трикати — Павло Трикало, коз. р. 164 (брасл.) і т. д.

Крім цього, з в и к л и к і в: ча-ча (= цабе, Жел. 1059) — Панько Чачало, коз. р. 122 (б. ц.), ге-ге — Андрей Гегело, Эв. Ист. 1877...

них пнів, але стати її основою для повстання багатьох імен особових на -о. Найважливіше ж, — через велику словотворчу силу наростка -ло в IV. та V. кл. дієслів зчасом виділилися окремі самостійні наростки -ило, -ало, що ними почали творитися нові призвища з пнів і дієслівних, і з імеників, і з прислівників, чи викликів, і то з найрізнішими значіннями: то nomina agentis, то — характеристична прикмета, то насмішка над кимось, то, на-решті, згрубілість тямки, н. пр.:

-ило

-ало

а) nomina agentis:

Тарас *Трасило* (= що трясє, *трясун) — гетьман із 1630. р.: див. Шевч., Костом. (Сава Чалий); *Шатило* (= що шатається, себто, крутить, Грінч. IV. 487, крутій), коз. р. 232 (перейсл.), АЮЗР VII₃ 264 (XVIII); Івань *Шевелило* (= непосидько, пор. шевеліти, вертітись), коз. р. 11 (чиг.), 104 (корс. — Семень); *Steczko Berilo* (= що радо бере, хаун, хабарник), ЖУР III 198; *Procz Derylo* (= дерун), ЖУР II 119; *Pytylo* (= добрий питець, здоровий п'яниця), ЖУР III 138; Онисько *Шарпило* (любить добре шарпати, докучливець), коз. р. 60 (кан.), АЮЗР VII₃ 281 (Anton Szarpilo, 1789), Эв. Ист. 543, 547 (Івань); *Chwedko Borelo* (= Борило — борець), ЖУР II 130; *Piotr Czuhrylo* (= Чухрило, той, що чухрає, див. Грінч. Слов. IV, 480), ЖУР II 130; *Jaczko Poroczilo* (= що порощає мов дощем) ЖУР, II 9; *Chrusko Tolpilo* (= що товпиться, *товпун), АЮЗР VII₂ 73...

Хведорь *Токало* (= токар), коз. р. 313 (прилуц.); Улась *Ситало* (= ситар, що робить сити), коз. р. 293 (пол.); Ясько *Рекало* (= балакун, пор. ректи, *рекун, Жел., 799), коз. р. 267 (мирг.); Михайло *Шипало* (= що шипить, *шипун), коз. р. 277 (мирг.); Василь *Жигало* (= що займається випалюванням, паленням, пор. *жегти, жигаль), коз. р. 176 (брасл.), 316 (прил. — Кузьма Жегало), ЖУР III 112 (Iwan Zehalo); *Stepan Skripalo* (= скрипун), ЖУР III 256; *Sen Kiehnalo* (?) (= Тягпало), ЖУР V 296...

б) прикмети, значіння прибільшености, згрубіня й т. д.

1. іменики

рот — Данило *Ротило* (= з величезним ротом, лаюча людина), коз. р. 141 (ум.); гість *Hostilo* (= дуже неприємний

куя (= старий воркотун, Грінч. Словн. II 336, Жел. 394) — Михайло *Куяло*, коз. р. 208 (київ.) — може й од «куяти» — куняти;

гість), АЮЗР VII₂ (пор. Hostek = гостик, ЖУР II 216, Hosko = гостько, ЖУР III 105 — милі гості); бат, батіг — *Batylo Nazagowicz* (пор. батюра, здоровий батіг), АЮЗР VII₂ 289; путь*) — Прокоп *Putylo* ЖУР II 91, АЮЗР VII₂ 104 (спольщене — *Pucilo-Wakulicz*), прізвище в'яжеться з далекою дорогою (пор. містечко Путилів на Буковині); решето — Васько *Решетило*, коз. р. 52 (кан.), Эв. Ист. 1068 (Стефанъ, козак), 1099, 1437; мед — Яковъ Рушмедило (коз. запор.) Эв. Ист. 2105; ярмо (?) — *Andrey Jazmilo* (*Jarzmilo?*), ЖУР II 18 (= в великому ярмі ходить, бідолаха); жеребець — *Жеребило-Сусло* Василей, АЮЗР VII₂ (панъ — 1598); *Mikolay Zerebilo*, *ibid.*, 379 (1631), *Sophroni Zerebilo Labunsky*, *ihumen manastyra kirilskiego*, *ibidem*, 379 (1631); зубр — *Iussop Zubrilo*, ЖУР II 25 (пор. *Zubrij*, ЖУР III 17); коза — *Иван Козило*, АЮЗР VI 280 (1600); кизяк, кизлик — *Богдан Кизило*, АЮЗР VI 289; хомут — *Помотило* (великий нескреба, мов у хомуті ходить(?)), ЖУР III 144; сахар — *Игнатъ Сахарыло* (= боягуз великий, пор. сахатися), коз. р., ст. 121 (біл. ц.); тороп — *Іосько Торопило* (= що дуже поспішає, пор. Грін. Словн. IV, або другого когось наглити), коз. р. 40 (черк.); сум *Iwan Sutylo* (що дуже любить сумувати) ЖУР I 277; шум — *Василь Шумило* (= що дуже любить шуміти, речетувати), к. р. 125 (б. ц.), 271 (мирг.) — *Иванъ*, 33 (черк. — *Гаврило*), Эв. Ист. 2099; ворох — *Иванъ*

губа — *Hubalo* (= губаль, із великою губою, пискач) ЖУР I 269; пика — *Васько Пикало* (= мордатий, з дуже поганою пикою), коз. р. 23 (чиг.), (може, й од «пикати люлькою»), Жел. 663; біда — *Bidalo* (= любить дуже бідкатися) ЖУР IV 247; поль. *piegi* (= веснянки) *Luc. Piegalo* (= дуже веснянкуватий), ЖУР V 189; щерб — *Rawel Szerbalo*, АЮЗР VII₂ 13 (= майже без зубів); гуз, гузно — *Iwan Huzalo*, ЖУР V 295 (= з великим задком); буча, пор. збучений, Жел. 286 = повен воєнного крику — *Сема Збучало*, коз. р. 163 (брасл.) — любить збивати воєнну бучу (?); буза (Грінч. Слов. I 107) — *Петро Бузало*, коз. р. 185 (кальн.)...

*) Так і Мікльосіч, пор. Die Bildung der slav. Personennamen, Denkschr. der kais. Akad. d. Wiss., X, 1860, стор. 303.

Ворошило (= інтригант, людина, що любить ворошню), коз. р. 234 (перейсл.). 290 (полт. — Михно), АЮЗР VII₃ 133 (1662 — Woroszyło), ЖУР IV 308 (Ludowicum — асс. sg. — Woroszyło)...

2. прикметники

грубий — Левко *Грубило* (= гладун), коз. р. 18 (чиг.); тупий — Тимко *Тупило*, коз. р. 39 (черк.) (= тупиця); шутий — *Szutilo*, ЖУР III 3 (= геть чисто лисий); добрий — Syenko *Dobrzyło*, ЖУР III 58; АЮЗР VII₁ 592 (1552 р. Добрыло-Зубарь) (= великий добряга); чулий — Chwedog *Czulilo*, ЖУР II 240 (= дуже чулий, або в насмішливому розумінні: перечулений)...

довгий — *Довгяло* АЗР II 27, ст. 42 (1508), землянинъ волинскій (= дуже довгий, високий, довгань); шерпатий (?) — Осипъ *Шерпало* (= дуже шорсткий), Эв. Ист. 214; бойкий — Hriczko *Boikalo*, ЖУР III 5 (= дуже відважний, задиракуватий); шумкий, шумний — Павел *Шумало* (= великий гуляка), коз. реєс. 124 (біл. ц.)...

3. прислівники, виклики...

пак — Paczilo, ЖУР II 28 (= любить говорити «пак»), opak — Opraczilo, ЖУР II 250...

бац-бац — Kuzma *Baccalo*, ЖУР III 156; сус (пор. сусіль, одним скоком, Жел. 937) — *Sussalo*, ЖУР III 308, 310; чик-чик — Мартынъ *Чыкало* (= різун, завзятий боєць), коз. р. 25 (чиг.), 120 (б. ц. — Нечиноръ), 191 (калн. — Федоръ), 266 (миргор. — Иванъ); дзинк — Тимошъ *Дзынкгало*, коз. р. 34 (черк.); пугу-пугу — *Puhalo*, ЖУР III 148, ЖУР III 161 ЖУР III 141 (*Puchalo* — польська вимова, є й *Puhala*, ЖУР III 148)...

1. Всі ці приклади — позбирані з архівних матеріалів XVI—XVIII. в.; але ж такі творива спорадично появляються вже куди раніше. Коли народня фантазія могла ще назву ятвязького князя П е с т и л а зводити зі своїм рідним дієсловом «пестити» (пор. Пестило, Іп. літ. під р. 1273, ст. 2896, вид. 870) — то, читаючи в літописі під р. 1283. Микифоръ прирокомъ Станило (Іп. літ., ст. 2516, вид. 740), ми вже відчуваємо окремішність наростка *-ило*, що п р і з в и щ у (прирокъ) додає значіння прибільшення, з г р у б і л о с т и. Коли у прізвищах із XV. в.: панъ Гаврило Шило (грам. з 23. IV. 1438, Роз. ст. 141; АЗР I Нр. 37, ст. 49; грам. з 15. XI. 1445, Роз. ст. 151), панъ Григоръ Стромло, хорбжін литовскы (Ул., грам. молд. із 1445. ст. 64) наросток *-ло* звязаний з дієслівним пнем I,

чи IV. кл. (ши-ти, строми-ти), то в подвійному прізвищу снятинського та коломийського старости з XV. в. *Мужило-Бощацки* (грам. з 24. III. 1454, Роз. 162; Ул., ст. 93, грам. 1457: пань Мужило Бощацкоґо, лат. Musilo, Ул. ст. 86), не кажучи вже про королівських селян XVI. ст. (Andrey Muzilo, ЖУР II 112, Syenko Muzilo, ЖУР II 79) — виступає вже виразно окремішній наросток *-ило*, що надає прізвищу з грубого значіння (= здоровий, сильний муж, див. для порівняння прізвище «Мужиленко», коз. р. 36, черк.). Такі прозвіська на *-ило*, що робилися пізніше родовими прізвищами, мали вплив на формацію власних імен чужого походження (єврейського, чи грецького): визвучне *-илъ* єврейських зложених імен (*-el* = бог, грець. *-ήλ*, нероз із додатком закінч. *-ος*, що в нас одпадало), знову механічним способом (через те, що відміна таких імен ізбігалася в усіх непрямих одмінках із відміною імеників на *-ило*), примикало до наростка *-ило*, й, таким чином, теж не пізніше, ніж ім'я *Marko*, появилися хресні імення, такі, як: Д а н и л о (євр. Daniel, гр. *Δανιήλ*, *Δανιήλος*, *Δανιήλος*, церк. Даниїлъ, рос. Данила, старше — Данило, поль. Daniel, серб. Данијел, Данил або Данило, слов. Danilo і т. д.), Г а в р и л о (євр. Gabriel, гр. *Γαβριήλ*, церк. Гавриїлъ, рос. Гаврила, стар. — Гаврило, поль. Gabriel, серб. Гаврило).

а) Ім'я Д а н и л о появляється вперше на 26 картці Іп. літ.; а далі під р. 1123, ст. 107а (286): Данило, *ѣпнъ*; у XIII. в. форма Данило (князь) чи не переважає церковну (Данилъ, Даниїлъ), пор. р. 1211, ст. 249а (730), 1237, ст. 263а (788) і т. д., Данило (король), 1288, ст. 301б (912) і т. д.; в XV. в.: Данило (Задеревецки), грам. 19. X. 1404, Роз., ст. 70; 17. X. 1411, Роз. ст. 79; молд. грам. 1454, Улян. 84 (Данило) і таксамо в XVI. в.: АЮЗР VII₁ 87 (Данило Буть, черк. зам. 1552), АЮЗР VII₁ 114, 115, 220 і т. д., АЮЗР VII₂ 44, 47, 48, 49 (Danylo)... 131, 133 (бар. стар. 147, 164, 167, 178...; ЖУР II 181 (Danilo, 212, 248, ЖУР III 13...; ЖУР II 2 (Danilo), 92, 134, 172...; ЖУР II 143 (Danylo), III 19, 78, 87...; таксамо в XVII. в.:

⁶⁷⁾ Подвійне *i* (и) почало вже дуже рано стягатися в *одне* так, що, побіч таких форм, як угорі, вже дуже рано, і то в церковних пам'ятках, ми читаємо: Гавриалъ (Арханг. св., єв. Луки I, 19; Лавр. літ., р. 971, ст. 34б (102); Іп. літ., ст. 40а (89); Putn. ev., вид. Калужняцького, ст. 248); gen. sing. Гаврила (Codex Hankensteinianus, синаксар, див. Smal Stockij «Über den Inhalt des Codex Hankensteinianus, Sitzungsberichte der Akad. der Wissensch., Wien, 1886, ст. 683: сѣврѣ архангѣла Гаврила; Ev. Putn., ст. 248); Данила (Codex. Hank., ст. 680; Ev. Put., ст. 224; день 11. XII — Данила, дня 17. XII — Данила). — Під впливом Дмитрин — Дмитръ, появляється й Даниани, грам. 1366.

АЮЗР VII₁ 467 (Daniło 1651), 511 (1683), ЖУР IV 176, 178, 186, 188 (17 прикладів), ЖУР V 2, 5, 85, 93 (8 прикладів), коз. реєст. тільки в цій формі (Данило), в XVIII — теж, хоч прізвища помосковчені, пор. Данило Бережной, Эв. Ист. 1691, Зарецкой, *ibidem*, 1902, Косой 1904, Гордѣевъ 239, 240 і т. д. Подибується і прізвище Данило (Fedko Daniło АЮЗР VII₂ 62)...

б) Ім'я Г а в р и л о читаємо вперше під 1213. р. в літописі: Гаврило Иворокичъ, Іп. 249а (735), ст. 250а (735); у XV. в. названий уже на стор. 29. панъ Гаврило Шило (1438, 1449); в XVI. в. АЮЗР VII₁ 20 (Гаврило Бокий Печихвоскии); 219 (Г. Бокей), 27, 31, 218, 219..., 628 (Дуботовкъ), 18...; АЮЗР VII₂ 116 (Гавърило), 113 (игумень Г. Щоглый) 114...; ЖУР III 28, 51 (Hawryło), ЖУР II 239, 248...; АЮЗР VII₂ 132 (Hawryło), 158, 159, 161, 163, 174, 175...; ЖУР II 2, 7, 30, 79, 83, 106...; ЖУР III 33, 169...; АЮЗР VII₂ 48 (Shawryło), 50, 44, 55...; таксамо XVII. в.: ЖУР IV 158 (Hawryło), 158, 159, 175, 178, 321...; АЮЗР VII₂ 268...; ЖУР V 151, 162, 242; 4 (Hawryło), 184, 197; ЖУР IV 178, 184 і т. д.; у коз. реєстрі Гаврило, Гаврыло (7 прикл.), Кгаврыло 80 (кан.)⁶⁸ — і в XVIII. АЮЗР VII₃ 279 (Hawryło Rampuszka), 336 (Tuchorijenko), 344, 511, 522, Эв. Ист. 1905 (Гаврило Станичелко), Дневн. Марк. IV... Є і прізвища Гаврило: ЖУР II 239 (Ihnath Hawryło), 248 (Andrey) і т. д.

Те само сталося і з грецькими та з латинськими йменами на *-ίλος* (*-ίλλος*), *-ίλλιος*, лат. *-illus*, церк. *-илъ*, *-илль*, *-илій* (*-ій* — у нас часто відпадало). І так, популярне у східній церкві ймення⁶⁹)

в) Кирилъ (гр. *Κύριλλος*, *Κυρίλος*, *Κύριλος*, лат. *Cyrillus*, рос. Кирил, поль. *Cyryl*, серб. Кирил і т. д.), що перейшло до нас у трьох формах: Кюрилъ (Putn. ev., ст. 236, 243), Ксрилъ (Codex Hank., ор. cit., ст. 682 і 683) та Кирилъ⁷⁰), доховалося в різних околицях України в цих формах і досі⁷¹), але ж із визвуком *-ло*. Перші дві форми (Чурило, Курило) до XVI. ст. сильно переважають⁷²) (і не диво,

⁶⁸) раз Гаврилъ, черн. п., ст. 337.

⁶⁹) Святкується 12 разів у році різних Кирилів.

⁷⁰) Що в нас так оддавалося гр. «*υ*», пор. іще «Кириян» та «Куперян», «Евтих» та «Явтух», давнє Ієґнєтъ та Ієґнєтъ і т. д.

⁷¹) Пор. Гавриль Крыжановскій, Поученіе для гр. кат. приходскихъ урядовъ о належитомъ веденію и писанію метрикъ, Львів, 1873, ст. 12—13 (Чурило, Дюрило).

⁷²) В «Описах королівщини з XVI. ст.» (ЖУР I—III) — західні землі — форми «Кирило» зовсім немає; появляється вона аж у XVII. в. (ЖУР IV, в козацькому реєстрі); там відношення обидвох форм, більш-менш, як 2 (Курило) : 1 (Кирило); в чигир. полку, напр., 13 «Курило», супроти 6 «Кирило», в черкаськ. 11 (Курило) супроти 6 (Кирило) й т. д. В харк. пер. на 18 (Кирило) — 1 (Курило).

бо вони асоціювалися з дісприкметниковою формою дієслова «курити», «чурити», «чурити», пор. ст. 25 пом.), опісля (може, й під польським впливом, пор. «Curyl») появляються й форми «Кирило», згодом зовсім запановують (XVIII.), а назва «Курило» робиться прізвиськом [такі прізвиська появляються спорадично вже в XVI—XVII., пор.: Andro Kurilo, ЖУР III 249; Hryc Kurylo, ЖУР IV 120, Mikolaj Czurylo, ЖУР IV 31, 318, 319 (Iwan)]... Вперше бачимо -о в цьому йменні в XIV. в., пор. Чюрило⁷³) Бредовський, грам. з 8. IV. 1385, Роз., ст. 28, опісля часто подибується воно в XVI. в.: АЮЗР VII₂ 358 (Czurilo Wolossin), ЖУР III 51 (може бути і прізвисько), АЮЗР VII₁ 104 (К у р и л о), 115, 626, 635, 643...; 178 (Kurylo) 47, 49, 50, 52...; ЖУР II 7, 93, 114, 117...; ЖУР III 33...; АЮЗР VII₃ 26 (1579); АЮЗР VII₁ 147 (Kurilo), 148, 154, 166...; ЖУР II 83, 88, 106, 114, 140, 180, 181...; АЗР II № 101, 126 (Курыло, р. 1518) і т. д.; таксамо в XVII. в. АЮЗР VII₁ 511 (Kurylo), 512, ЖУР IV 200, 255, 292...; ЖУР V 163, 206...; ЖУР IV 322 (Kurelo)...; коз. р. Курило або Курыло⁷⁴). Форма К и р и л о попадається в XVI. в.: АЗР II № 100, ст. 125 (чернець, Кирило отъ братии монаст., 20. II. 1518), АЮЗР VI 168 (владыка Кирило Терлецкии, 1597), АЮЗР VII₂ 147 (хмельн. стар.), але — частіше в XVII.: АЮЗР VII₁ 372 (1631 — осієс Kurylo), 468 (Kirylo Nowik, 1651), АЮЗР VI 732 (Kirilo Stawroweski, 1637), ЖУР IV 247 (Kirylo Malarz), 296, в козацькому реєстрі до яких 100 прикладів із усіх полків⁷⁵); у XVIII. ст. — Кирило АЮЗР VII₃ 237 (Kirylo, 1789), 275 (Szewc), 277 (Pimen), 280 (Siromacha), 342 (Schayda)...; Эв. Ист. стор. 1903, 1904, 1912 і т. д.

г) Н е г р и л о (лат. Negrillus, церк. Негрилъ, пор. молд. грам. 1454, Ул. ст. 87; гр. 1449, Ул. ст. 176, ром. Negrilă), молд. грам. 1434 (панъ Негрило дворникъ), Улян., ст. 41; молд. грам. 1454, Ул. 64; коз. реєстер ст. 100 (корс.)⁷⁶).

⁷³) «ѣ» появилсь наслідком палятальної вимови к, пор. Кюрилъ (Курыль), Putn. ev. 236, 243, подібно, як *Ничипир* із «Никифоръ» (*Νικήφορος*), пор. ЖУР III 375 (Niczipor)...

⁷⁴) На яких 200 прикл. — 6 «Курилъ»; може, це Москалі зроду, пор. 55 (Матвеевъ, Андреевъ), 56 (Остаповъ, Ивановъ) — все в канів. і біл. ц. полках (Курыль).

⁷⁵) Є на це 5 імен «Кирилъ»: ст. 25 (чиг.), 55 (двічі), 63 (кан.), 144 (ум.) — все на правому березі; в харк. пер. 5 «Кирилъ» на 18 «Кирило».

⁷⁶) Здається, це ймення вживалося там, де жили й Молдавани (в правосл. календарі його немає); може, й козак Н е г р и л о Д е м ч е н к о з

Крім цих імен, із таких самих причин, почали витворюватися (масмо дані від XVI. ст.) такі ймення на *-λο*:

г) Ф и л о [церк. Филлѣ⁷⁷], гр. *Φύλλος*, *Φυλλεύς*, *Φύλλιος* і т. д. укр. Phil, ЖУР I 117, 118; II 275, III 248, ЖУР III 403 (Chwyl), ЖУР I 123 (Chwil), ЖУР IV 320, ЖУР IV 242 (Fil), 258, ЖУР IV 320, demin. Chilko; ЖУР I 8, АЮЗР VII₂ 133]⁷⁸ — АЮЗР VII₂ 273 (Fyło), ЖУР II 216 (Chilo — прізвище: Stanisław Chilo), ЖУР III 294 (Chwiro Dmytr — дисим., demin. Fyrko, ЖУР III 88, пор. прізвище Stefan Phirkowicz, ЖУР II 87. Автім, це ймення могло вживатися як іскорочене *Θεοφιλѣ* (гр. *Θεόφιλος*);

д) К о р н и л о (церк. Корнили, лат. Cornelius, гр. *Κορνήλιος*, польс. Kornel, серб. Корнелиј або з-італ. Корнелијо) АЮЗР VII₂ 273 (Korniło), АЗР II № 205, ст. 370 (Корнило законникъ — 27. VIII 1540); XVII: ЖУР IV 158 (Korniło Кагр — може, і прізвище); коз. реєстр. 153, 154, 168 (ум.); 178 (брасл.), 189, 193. 194 (двічі), 195 (калн.), 283 (полт.)⁷⁹;

е) С а в и л о (церк. Савилѣ, лат. Sabelius, гр. *Σαβέλλιος*) — ЖУР III 29 (Sewyło — «е» може з переплутання імен «Савилѣ» і «Севирѣ») тепер є такі прізвища в Чернигівщині⁸⁰.

На тій самій підставі могли появилися в нас такі прізвища, як: В а с и л ь П а р а ф и л о (запорозький козак, може, і Грек ізроду, якийсь *Παράφιλος*), Эв. Ист., 1900, Антонъ К о р к о д и л о (пор. гр. *κροκόδειλος* лат. crocodilus, у Плявта — crocodilus), пикинеръ, Эв. Ист. 1907; на такій самій основі Руданський ім'я *Αχιλλεύς* перекладає «Ахилл» (Іліяда, IX 163, XXII 103 — всього двічі⁸¹), і (загально) А х и л л о I 7, 54, 58...; II 241...; IV 512; V 788...; VI 414, 418...; VIII 113...; X 791... таксамо в уривку перекладу Енеїди (з 1865. р.)⁸², і українізує грецького бога *Ἄρης*-а (зводячи його з укр. словом «ярий» = лютий), називає його то «Яробог», Іл. XV 732, то «Ярій» (Іліяда, скрізь), то — Я р и л о (Омирова

курсунського полку (реєс. ст. 100) був Молдаванин ізроду; досить того, що воно тепер у нас уже не живе.

⁷⁷) Припадає на 26. березня.

⁷⁸) Звідсіля, н. пр., прізвище лемківського письменника «Хиляк».

⁷⁹) А так — у реєстрі «Корнѣй».

⁸⁰) Був із таким прізвищем (1914—1917) полонений Українець із Чернигівщини (вчитель), зпершу в таборі Фрайштадті (Австрія), а потім у Раштаті (Баденщина).

⁸¹) Твори Степана Руданського III, Львів, 1914.

⁸²) Твори Ст. Руданського II, Львів, 1913, ст. 404.

війна з жабами, з р. 1870)⁸³). Таким чином, і в новітніх часах появилися в нас такі хресні ймена на *-ило*: П а м ф и л о⁸⁴) (гр. *Πάμφυλος*, церк. Памфилъ), Є р м и л о (гр. *Ἐρμούλος*, церк. Єрмиль⁸⁵) й навіть П о р ф и р о⁸⁶), через дисим. «Порфил» (пор. Пархвил, Грінч. Слов, IV 559); і далі — М а р к и л о (Marcellus, *Μάρκελλος*, церк. Маркелъ або Маркелъ (Маркело, Грінч. Словн. IV 355). Сюди належить розповсюджене на Покутті ймення П а н т е л о (= Пантелеймон), що звучить дуже близько до «Пантило»⁸⁷).

Через те, що такі ймена розрослися так сильно вже в XVI. в., то до цієї громади хресних імен власних, уже за анальоґією, як іменики чоловічого роду, почали переходити ймена на *-ила*. Таким чином, появилися ймення: В а в и л о (пор. Грінч. IV 549) або А в и л о (ibidem, 548) із церк. Кирила (гр. *Καβυλάς*) ЖУР I 55 (Hawilo Hussarow), ЖУР I 34 (Hawilo Puskarzewicz)⁸⁸, ЖУР I 105, харк. пер. 1660 (Авило Паликинъ, стор. 173); К и л о з «Акило» (церк. Акила — є її укр. Окула, коз. р. 199, київ. п., гр. *Ακύλας*), коз. р. 220 (пераяслав. — Кило Брыдня).

Крім цього, відтінок і з г р у б і н н я, зв'язаний із наростком *-ило*, почав уже дуже рано переходити й на хресні ймена. Вже під р. 1158. читаємо в літописі о8 Петра (Іпат. літ., ст. 1756, вид. 489), тільки, на жаль, у н а з о в н. одн. такої форми там не подибуємо. На них багаті вв.: XVI—XVII; за XVIII. в. вони, здається, повимирали, але ж лишили по собі слід у різних п р і з в и щ а х, поутворюваних ріжними наростками від ізгрубілих хресних імен на *-ило*. Сюди належать:

а) Тома (церк. *Θωμάς*, лат. Thomas, гр. *Θωμάς*) — Т о м и л о, АЮЗР VII₁ 88 (Кузьминичъ, черк. зам. 1552), 166 (Севърукъ, київ. зам. 1552), 667 (Шалутинъ, мазир. зам. 1552), 627 (Самойловичъ), 175 (Tomilo Mynczycz), 176 (Kozłowicz); АЮЗР VII₂ 49 (Tomilo Gonczar), 65, 117, 237, 240 (Thomilo), 273 (Tomilo Smiotanowicz);

⁸³) Рядок 123, 265, 278, ст. 416; цікава тут анальоґія між українським перетвором чужих (грецьких) імен *Κορνήλιος* та *Ἰερής* —

Корній: Корнило (коз. реєстр.)= Ярій: Ярило (Руд.).

⁸⁴) Червоний Шлях, 1928, за лютий, ст. 39.

⁸⁵) «Бурсак», роман В. Наріжного, переклав Володимир Дорошенко, Львів, 1928, част. I—II, ст. 229, 238... част. III—IV, ст. 3 і т. д.

⁸⁶) Червоний Шлях, 1928, лютий, ст. 39, оповідання Коломийця «Небожани».

⁸⁷) Н. пр., у селі Рожнові Косівського повіту.

⁸⁸) Видно, вже тоді існувало, як тепер у лохв. повіті, це ймення й без «в» (Авило), й тим то появилася для «оминення роззіву» й назвучне «г», див. под. Ярло — Варло (скорочені ймення), стор. 63. Бували спроби це ймення скнижити, пор. Авил Ігнатів, харк. пер., 172...

АЮЗР VII₃ 26 (1579), 157, 160, 162, 174, 175 (Вороничъ) — усе це з XVI. ст.; з XVII. ст. — ЖУР V 292 (1650 — Tomiło Andryjow syn); коз. р. 92 корс. (Томило Павловичъ), 199 (Прима, — київ.), 213 (київ. — Семененко); Томило Андрееенко, харк. пер. 139... — пор. прізвища: гетьман *Томиленко* з XVII. в., Лесько *Томиленко*, коз. р. 68 (канів.), Thomilowski АЮЗР VII₃ 275 і т. д.;

б) Петро (церк. *Петръ*, лат. Petrus, гр. *Πέτρος*, див. ст. 49.) — *Петрило* ЖУР IV 204 (Petryło Stary — XVII. ст.), — звідсіля «*Петрилів*», село в бучацькому повіті в Галичині, Wasko *Petrilowicz*, ЖУР I 282 і т. д.;

в) Войно (церк. *Кѡинъ*, див. ст. 44.) — *Войнило*, коз. р. 37 (черк. — Саганенко) — пор. село «*Войнилів*» під Калушем у Галичині, *Войниловичъ* АЮЗР VII₃ 494, 506 і т. д.

Цьому впливові улягли і здрібнілі, песливі ймена, що в песливій формі не раз дуже змінювалися; замість, щоб для означування старших людей завертатися до первісної форми, нездрібнілої, н. пр., Гриць — Григорій, наростком *-ило* наші пращурі зазначували, що мова мовиться не про молодь, нарубків, а про — старше покоління. Таким чином, повставали в XVI. ст. такі ймена: Михайло, Мись — *Мисило*, ЖУР III 102 (Myssilo) — побіч Mysz, Mysuchno⁸⁹), *ibidem*; Конон, Кунець — (пор. Kunczem, ЖУР I 480, себто, Кунцем) — *Кончилло* ЖУР III 76, 77 (Koncziło s spichlerza), *Кунчило*, ЖУР III 75, 76 (Kuncziło); Семен, Сень, Сенько, — *Сенило*, ЖУР III 28 (Senyło), *Сенчило*, АЮЗР VII₁ 115 (Сеньчило, 1552, київ. зам.); Мусій, ЖУР I 60 (Musiei), 159 (Musiey), III 105 (Mussyey), ЖУР I 201 (Mussiei) і т. д.) — *Мусило*, АЮЗР VII₂ 346 (Muszilo)...

Ясно, що деякі такі ймення особові (як інші) могли ставати прізвищами; тим то, н. пр., од імени Гриць — *Грицило* повстало й ціле ймення Hricz Hricziło, ЖУР II 134, хоч під такою сполукою можна розуміти просто *старого чоловіка*, що звався «Гриць». Сюди належать іще такі прізвища (з імен): *Сесило* (Семен, Сень, Сесь, пор. ЖУР II 193 — Sesz), пор. Pasko Sessilo, ЖУР I 204 (дрогоб.), Olexa Zessilo, ЖУР II 185; *Манило* [Мануйло, Мань, пор. ЖУР I 7 (Man), 157], АЮЗР VII₂ 234 (Manilo), ЖУР I 20⁹⁰), ЖУР III 249 (Iaczko Maniło)], *Мансило* [контаміноване ймення з двох іздрібнілих імен: Мань та Мась, ЖУР I 2 (Masz), 156, II 189 і т. д. — Man Mansyło], АЮЗР VII₂ 263 — в останньому прикладі відчувається

⁸⁹) Про такі твори див. ст. 44—45.

⁹⁰) z Manilem (instr.).

не тільки стару людину, але й одтінок — зневажливості⁹¹). Такі творива в нас тепер уже повигибали — під впливом завороту до книжного вживання імен власних. Тепер, здається, і в прізвищах такі форми мало відомі.

2. Відокремлений од творила *-ло*, як самостійний, наросток *-ало* не найшов такого широкого вивжиткування, як іспоріднений із ним наросток *-ило*. До дієприкметникових форм на *-ало* (в середньому роді) примкнуло тільки одним-одне хресне ймення: **Михалк**⁹²), і воно вподобилося до них форм; таким чином, ми в XVI—XVII вв. находимо ймення **Михало**, АЮЗР VII₂ 60, ЖУР III 254 (Michało); Пам. кiev. 7 (1. IX. 1619 — Михало Мышка Холоневскій), 8; коз. р. 24 (чиг.), 80 (кан.), 127, 128 (біл. ц.), 145 (ум.), 182 (брасл.), 188 (калн.), 320 (прил.)... Через те, що таке ймення могло викликати вражіння вульгарности — його ми тепер ніде не стрічаємо — то це й була, здається, причина, чому не розвинулися в нас імена власні на *-ало*⁹³).

⁹¹) Такі ймення відомі і в сербській мові, тільки там вони мають значіння здрібнілості, пор. Мојсило, Псаило... Добрило (Доброслав), Момчило і т. д.

⁹²) Така форма ймення **Михалк** (свр. Michael, гр. *Μιχαήλ*, *Μιχαήλος*) складалася так, як у инчих (західних) Слав'ян (Поляків, Чехів...): коли глухий одпав, *-и-*, переставши бути складотворчим, утворило з *-а-* двозвук (*-ай-*), але в визвуку, без опори, довго втриматися не могло й опадало; коли ж діставало таку опору в анальогічному *-о* іменників на *-айло* (див. ст. 37), то, розуміється, залишалося. На існування в нас форми «Михал» указують не тільки здрібнілі ймення **Михалк** [П. літ. р. 1170, ст. 1926 (539); р. 1172, ст. 1986 (557); р. 1175, 1176, 1185, 1195 (тисачьскін), ст. 238а (692) й т. д.], але й такі приклади з архівних матеріалів XV—XVII: **Михал** Бсчатскн грам. 13. XII. 1433, Роз. 123 (староста галицький); князь **Михалъ** Чорторыйскін, Пам. кiev. I—II, ст. 151; **Michał**, АЮЗР VII 604; **Михалъ**, коз. р. 56 (кан.), 199, 203, 208, 213 (київ.), 219 (переч.) — звідсіля Михаленко, коз. р. 31 (черк.), — або Мигаль, коз. р. 31 (черк.), 117 (біл. ц.), — може, ці козаки були родом Молдавани, звідсіля здрібніле — Мигаль, коз. р. 161, 172 (брасл.). Таке ймення живе й досі на заході України. Літописне **Михалк** під р. 1074, Лавр. ст. 64а, П. 70б — це здрібніле **Михал**. Варто ще порівняти «Рахвалъ», коз. р. 39 (черк.), прізвище вол. «Рафалович», поль. Rafał; укр. і'мя тому, що рідке, звичайно, в церк. слав. одежі «Рафаїл», хоч село на Волині — «Рафайлівка».

⁹³) Цікаво, що Руданський, українізуючи грецького мітичного місця *Δαίδαλος*-а (лат. Daedalus), ізв'язав це ймення з наростком *-айло*:

зробив... і танець на йому

такий, як колись-то у славному Кносї

пинній Аріядні виробив Дедаїло (Ом. Іліяда XVIII, 592,
Твори III, ст. 358)

дарма, що обидва наростки ж и в і, близькі один до одного значінням; *-ало* надав слову — більше згрубілости.

Зате повитворювалися в нас у XVI—XVII. в. з форми *наказового способу дієслів, передусім V. кл., імена на -айло*⁹⁴), здебільшого, *nomina agentis*, що, як і прізвища на *-ало*, дали основу до повстання окремого творила на *-айло* з пнів дієслівних та іменних⁹⁵). Ріжницю між прізвищами на *-ало* й *-айло* можна пізнати, зіставивши декілька прикладів із обидвома наростками:

а) *nom. agentis*: *гибати* — *Нубало*, ЖУР III 223 й *Нібауло* Chwedko, ЖУР I 302; *бухати* — *Иванъ Бухало*, *коз. р. 290* (полт.) й *Iwan Buhailo*, ЖУР I 119; *міняти* — *Ивашко Миняло*, *коз. р. 111* (біл. ц.) й *Йосько Миняйло*,⁹⁶ *коз. р. 149, 151* (ум.),

---

⁹⁴ XVI. в.: *побивати, побивай* — *Iacko Pobawaylo*, АЮЗР VII₂ 46; *мати, май* — *Maylo*, ЖУР I 40, ЖУР III 109 (*Maylo kowal*); XVII. в.: *коз. р. 180* (брасл. — *Гриць Майло*) — XVIII. змоск. *Эв. Ист. 850* — *Майла*; *свита́ти, свитай* — *Iwan Switaylo*, ЖУР III 318; *гиба́ти* (*Жел. 140*), *гибай* — *Chwedko Hibaylo*, ЖУР I 302; *хвата́ти, хватай* — *Hricz Chwataylo*, ЖУР II 47; *шукáти, шукай* — *Szukaiylo*, ЖУР III 27...; XVII. ст.: *стяга́ти, стягай* — *Иванъ Стягайло* (*сотник у стародуб. полку 1687—1692, Лаз. Он. II, 198; XVIII. Эв. Ист. I, 3* (кошовий: *Иванъ Стягайло*); *пошива́ти, пошивай* — *Timko Posziwaylo*, ЖУР V 162; *перебіга́ти, перебігай* — *Iwan Perebichaylo*, ЖУР V 205; ЖУР IV 188 (*Les Perebichailo*); ЖУР IV 233 (*Fedorem* — *асс.* — *Przebiegailo* (сполщ.); *ляка́ти, лякай* — *Грицько Лекайло* (сполщ.), *коз. р. 303* (полт.); *зажира́ти, зажирай* — *Иванъ Зажирайло*, *коз. р. 335* (черн.); *дрига́ти, дригай* — *Андрѣй Дрыкгайло*, *коз. р. 30* (черк.); *шурха́ти, шуруха́ти* — *Иванъ Шурхайло*, *коз. р. 68* (кан.), *Грицько Шурухайло*, *коз. р. 32* (черк.); *міша́ти* — *Иванъ Мѣшайло*, *коз. р. 34* (черк.); *міняти* — *Романъ Мѣняйло*, *коз. р. 145* (ум.); *Миняйло*, *коз. р. 149* (Йосько) *ум., 151*; *Меняйло 124* (біл. ц.); *повіда́ти* — *Васько Повѣдайло*, *коз. р. 93* (корс.), *Семенъ Повидайло, 262* (мирг.); *штрика́ти* — *Стефанъ Стрыкайло*, *коз. р. 93* (корс.); *літа́ти* — *Федоръ Летайло*, *коз. р., 260* (мирг.); *затина́ти* — *Гринець Затинайло*, *коз. р. 125* (біл. ц.); *дба́ти* — *Степанъ Недбайло*, *коз. р. 212* (кнів.); XVIII. в *Эв. Ист. 1492, 1961* і т. д.; *сягати* — *Иванъ Сягайло*, *коз. р. 282* (полт.)...; XVIII. ст.: *переверта́ти, заверта́ти* — *Olexa Perewertaylo*, АЮЗР VII₂ 253 (1789), *Stecko Zawertaylo, ibidem, 239*; *мінати* — *Федоръ Минайло*, *Эв. Ист. 67*; *читати* — *Михайло Нечитайло*, *Эв. Ист. 850, 1343* (Григорій)...

⁹⁵ н. пр., **žeti, *žьтѣ*, укр. **жати* — **жму*, пор. *жмаки* — *Иванъ Жмайло*, *коз. р. 83* (корс.); *бостн, побости* — *Степанъ Пободайло*, *коз. р. 329, 331* (Хома); **жегти* — *Роман Жигайло*, *коз. р. 218* (перейсл.); *брати* — *Вгаіло*, ЖУР I 136, АЮЗР VII₂ 225, *коз. р. 93* (корс.); *танцювати, танцюю, танцюй* — *Танцовайло* *Пилипъ*, *коз. р. 130* (біл. ц.), *Воропайло*, *Мужайло*... див. ст. 38. *Інакше поясняє Мікльосіч, ор. cit. 219, 221.*

⁹⁶ Цей іменик (як загальний, не — як прізвище) зберігає ще й досі подекуди значіння середнього роду (Кримський, *Україн. грам. II, 56*).

М'нйяло, *ibidem*; купати — Купало (Грінч. Словн. II 326) і Купайло (*ibidem*)⁹⁷), 145 (ум.)...;

б) прикмети: сокати (казати «со», зам. шо, пор. ст. 25, пом.) — Iwan Sokalo, ЖУР III 41 — Sokalo Chwedor, Irzi, ЖУР I 1; за анальоґією: *жегти — Василь Жигало, к. р. 176 (брасл.), і Романъ Жигайло, к. р. 218 (перясл.), Эв. Ист. 2010 (Кондрать)...

В обидвох ґрупах одчувається певна зґрублість імен, тільки ж та зґрублість у прізвищ на *-айло* уступає потрохи в тінь, а зате з'являється прикметна для носія дії — наворотність⁹⁸), часте виконування, чи повторювання тої дії, що зробилася під-

---

І Яків Головацький замітив іще в 40. роках XIX. ст., що «мінйяло» може творити пом. рлур. «м'нйялы» й «м'нйяла» (див. М. Возняк, Студії над галицько-українськими ґраматиками XIX. в., ЗНШ, т. 94, ст. 157). З другого боку, Руданський, під польським впливом (на Поділлі так і кажуть; у своїому рідному селі, в Гадинківцях, гусят. повіту, я чув дитиною), переносить відміну цього йменика до жін. р., пор. ґеп. sg. Мінйяли, dat. sg. Мінйялі, Твори, II 96, 111. (буває асс.: на «Мінйяла»).

⁹⁷) Збереглося теж іще в середньому роді у спеціальному значінні: «люде, що беруть участь у святі Купала», Грінч. Словн. II 326, пор. «сходилось Купало із дому до дому», Чуб. III, 209 або «опудало, що його декуди роблять із соломи й палять уночі під Івана Купала» Чуб. 111, 195, пор. Купайло, купайло, де ти зимувало... літувало в лісі, зимувало в стрісі (Олександр Барвіньський, Виїмки з українсько-рускої устної словесности народної..., третє перероблене виданє, Львів, 1903, ст. 9, ряд. 20. і 22.); у значінні Іван Купайло (святиць) — тільки в чол. роді. Крім цього, в купальних піснях уживається ще й «Купала» й «Купайла» — жін. роду (Грінч. II, 326).

⁹⁸) Цікаво, що значіння наворотности в анальоґічних прізвищах (із форми наказового способу) на *-айко* не відчувається, пор. Hricz Chwataylo, ЖУР II 47, і Zachwatayko, ЖУР V 150, або анальоґ. твір: Юхно Брайло, коз. р. 93 (корс.) і Braiko, АЮЗР VII₂ 223, 226, 270, або коли скажемо: *Наливайло й Наливайко, Мінйяло й *Мінйяко... Наросток *-ко* своїм значінням (здрібнінн дії) згладжує, а то й затемнює відтінок наворотности, що його вносить у прізвище, між иншим, і імперативна форма.

Таксамо порівняймо (саме по собі вже зі значінням прибільшення) прізвища: *Бородайло і Іан Borodaiko, ЖУР I 116, — наросток *-ко* «бородаєві» — «бороду зменшує».

Що тут наросток іспричинює зміну значіння, буде видно ще з того, як порівняємо таких двоє прізвищ, утворених од *борей = борець — Wasz Boreylo, ЖУР III 284, і Gasper Boreyko, АЮЗР VII₂ 513, або инчі, утворені з форми дієйменика: «тяти» (отже, той, що тне): Семень Перетятко, коз. реєстр. 298 (пол.), і Iwan Tyatlo, ЖУР II 93. В першому чується якусь *легкість* дії, у другому — *отяжілість*.

ставою для утворення прізвища. На це вказують і такі чисто наворотні дієслова, як: *лі́тати*, *міи́ати*, *штрика́ти*, *міня́ти*... й передусім с п р и р о с т к о в а н і дієслова, що з них поутворювано відповідні йменики (п о б и в а́ти, п о ш и в а́ти, п о ві́дати — за ними анальоґічно докон. дієслово: п о р у б а т и; п е р е б і г а́ти, п е р е в е р т а́ти...; с т я г а т и, з а т и н а т и, з а в е р т а т и, з а ж и р а т и⁹⁹), дієслова зі значінням наворотним¹⁰⁰). Ясна річ, що таке значіння наворотности від таких дієслів могло переходити й до інших (пор. п р о т я ж н е: д б а т и — Недбайло, коз. р. 212, київ., смоктати, смокчу — Stefan Smoktayuło, ЖУР III 208; д о к о н а н е: порубати, порубаю — Кондрать Порубайло, коз. р. 235, переясл.; дати — Павло Дайло, коз. р. 194, калн.), і в прізвищах, поутворюваних із форми наказового способу дієслів на *-ати* — відчувається той одтінок наворотности; звідсіля це значіння перейшло до творив і недієслівних, де чується *-айло* як самостійний наросток: масть, масло = мастило, Жел. 429 — Опанас М а с а й л о, к. р. 260, мирг., = той що часто вживає масла; Т р у б а й л о, Шевч. Тарасова ніч (пор. літоп. «Трубеж»); муж — Степанъ М у ж а й л о, коз. р. 88, корс. полк.¹⁰¹); моч — Данило М о ч а й л о, коз. р. 24, чиг. — і навіть там, де тільки на око видно наросток *-айло* (властивий наросток є *-ло*, а *-ай-* належить до пня йменика), н. пр., Василь В о р о п а й л о, коз. р. 33, черк. (пор. Корн'їй Воропай, к. р., 199., київ., «воропай» Гр. Сл. I, 255), полковникъ Нагайло, Эв. Ист. 615 (пор. «нагай»¹⁰²)...

Такі прізвища, первісно, здебільша, *nomina agentis* сер. роду, що подавали певну характеристику людини, були знані в нас уже в XIV. та XV. ст., пор. Федоръ Ёсташкович Рикало, грам. з 1392, Роз. ст. 47; Михаило Кєзькайло, канцлер, АЮЗР VII₁ 10 (1450), боярин П и р х а й л о, АЮЗР VII₂ 9 (1482—1491), й вони стали основою для повстання такого популярного в нас хресного ймення, як — М и х а й л о; така анальоґія дуже вигідно усувала труднощі що повставали в вимові цього ймення після відпаду глухого й витвору двозвука з нескладового вже «і» та попереднього «а» (Michailъ > Michajl — Michailo, пор. рос. Михаил або Михайла, старше — Ми-

⁹⁹) Див. прикл., ст. 37., пом.

¹⁰⁰) Це дуже помітно з прізвища Т а н ц о в а й л о (коз. р. 130, біл. ц.); тут збережене з дієйменика *-ова-*, щоб пізначна була наворотність!

¹⁰¹) Може, це прізвище склалося якося в асоціяції з архаїзмом «мужатися»?

¹⁰²) Подібно, тільки п р о т и л е ж н и м способом, повстало здрібніле ймення М и х а й, коз. р. 107, 115, 127 (біл. ц.), 196 (калн.) із М и х а й л о; це скорочене ймення виглядає наче наказ. спосіб від якогось дієслова, що його немає. Ім'я «Михай» живе й досі, див. Грінч. Слов. IV, 556.

хайло, поль. Michał, чесь. Michal, серб. Михаило, Михајло і т. д.). Це ймення в такій формі згадує вже літопис під р. 1130: **Ми́ханло Блчкславиць¹⁰³**, Іп. літ. ст. 1096 (293), і далі під роками 1173 (ст. 2106), 1177 (ст. 2116), 1284 (ст. 297а). У грамотах XIV. в. ця народня форма теж дуже часта: (пань **Ми́ханло Ходко**) грам. 1. І. 1368, Роз. ст. 16; (**М. Єнкович**), грам. 1878, ст. 26; грам. 26. VII. 1386 (пань **М. Іванович**), Роз. ст. 31; грам. 1396 (князь **М. Євнстєвич**), Роз. ст. 46. — уживається вона для всіх с т а н і в; те саме в XV. та XVI. в. — див. Роз. ст. 70 (грам. 19. X. 1404), ст. 106 (грам. 1424 — пань **М. Бобчатьскни**, староста галицьки, **М. Гравокицькни**), ст. 145 (князь **Ми́ханло Константинович** **Їльшаницькни**, грам. 1. І. 1443), ст. 149 (грам. 3. XII. 1445), 151 (5. XI. 1445), 152 (15. V. 1446), 164 (20. III. 1456—1481) — все: князь **Ми́ханло Чертормзькни** — таксамо АЮЗР VII₁ 29 (1543), Пам. кiev. 151...; в XVI. в. князь **Михайло Ружинскій**, АЮЗР VII₁ 218 (1565), 219, 220; таксамо в молдавських грамотах XV. в.: 1407 (Ул. 16); 1421 (Ул. 26); 1433 (Ул. 35: **Ми́хайло Попша**, **М. Озрикъ = Ureche¹⁰⁴**); 1436 (Ул. 53), 1407 (Ул. 57); 1452 (80 **Мань Ми́хайло логофетъ**); таксамо духовенство XVI—XVII. (Михайло Рагоза, архієпископъ кievский, АЮЗР VI, 116, р. 1596; ерей Михайло Самсацький, АЮЗР VI 264, р. 1599; Михайло Галшевичъ, духовенства троецкого сынъ, *ibidem*, р. 1683 і т. д. — доказ, що в цій формі це ймення не відчувалося вульгарним, як це почало відчуватися в попівських та інтелігенських колах XVIII. (Дневник Маркевича, все — «пань Михайло») та XIX. вв., з переходом на книжні форми. Ясна річ, що джерела з селянськими (АЮЗР VII₂, ЖУР I—III, ЖУР IV—V), міщанськими (АЮЗР VII₂) й козацькими йменнями (коз. р., Эв. Ист.¹⁰⁵), із XVI—XVIII) віку знають тільки ймення «Михайло» з ріжними способами написання: Michailo (АЮЗР VII₂, 118, 131, 132...; ЖУР II 100, 102, 105...; III 147, 255, 267, 284...), Michailo (ЖУР II 255...), Mychailo (АЮЗР VII₂ 145, 147), Michaylo (ЖУР III 169, IV 46, 50...; V 4...; АЮЗР VII₂ 503, 506...; АЮЗР VII₃ 339 з XVIII. в.) і т. д.

З инчих єврейських імен власних такої сполуки (-a+el) стрі-

¹⁰³) Розуміється, церковних форм **Ми́ханлъ** — більше: пор. **Ми́ханлъ** (князь), Іп. літ. р. 1111, ст. 1016 (митрополит) — р. 1130, ст. 1096 і т. д.

¹⁰⁴) = вухо.

¹⁰⁵) В коз. р. найдено всього дві церковні назви на яких 1000 Михайлів: **Михаиль** Голота (60, кан.), **Михаиль** Мосточенко (60, кан.); про — **Михалъ**, **Михаль**, **Михало** див. ст. 36.

часться в наших джерелах іще тільки, близьке звуково до ймення **Михаилъ** — **Мисаилъ** (гр. *Μισαήλ, Μισαῦλος*, серб. Мисајло, Акад. Словн. VI 754 — приклад у асс.) — тепер уже рідке, — що, за анальоґією, в нас в XV—XVIII. в. уживалося як **Мисайло**, див. князь Мисайло почал ошпискати, київськ. пом., ст. 58, Мисаило рудскон ошписал, *ibidem*, ст. 51, чернець Мисайло, АЮЗР VI 131 (1597), АЮЗР VI 577 (1626)¹⁰⁶...

Зате сильно прийнялася й поширилася ця форма в зукраїнцених литовських іменах, уже в XIV—XV. в., пор. боярин Мингаило, грам. 16. XII. 1388, Роз. ст. 44, Мингаило изъ Ошмены, АЗР I № 9, ст. 36 (1388)¹⁰⁷, й передовсім Швитриггаило (князь чернигівський), грам. 31. VIII. 1424, Роз. ст. 99; 3. IX. 1424, Роз. 102; АЗР I № 32, ст. 45; АЗР I № 36, ст. 48 (1438) з ріжними відмінами¹⁰⁸) цього ймення: Швитриггаило **Голькирѣдовичъ**, грам. I. 1. 1443, Роз. ст. 144; кн. Швидриггаило **Голькирѣдович**, грам. 3. III. 1445, Роз. ст. 148; 5. XI 1445, ст. 150 (**Голькирѣдовичъ**); АЗР I № 45, ст. 58 3. IX. 1445 (**Олькирѣдовичъ**); Швидриггаило, АЮЗР VI₁ 8 (1444) і Швитриггаило, грам. 5. V. 1434, Роз. ст. 128.

Таким чином, у нас усталилися в тих часах такі форми подібних литовських імен: **Ягайло** (лит. Jagallas, лат. Jagalo, Груш. Іст. IV 129), **Скиргайло**, **Кезгайло**, Груш. Іст. V 34, **Коригайло**, Груш. Іст. IV, 450, 514, **Мінгайло**, Груш. Іст. 514 і т. д. — й історична традиція зберегла їх у нашій свідомості до сьогодні, передавши в такій формі ці ймення найближчим сусідам — Росії.

3. Треба здогадуватися, що, коли з форм наказового способу V. кл. утворювалися паралельно прізвища творами **-ло** та **-ко** (пор. *Chwatajlo*, ЖУР II 45 й *Zachwatajko*, ЖУР V 50 — й анальоґічно: *Brailo*, ЖУР I 136 та *Braiko*, АЮЗР VII₂ 226...) з відповідними ріжницями у значінні — то така паралель могла захопити й

¹⁰⁶) Лист єписк. Копинського до путивльського воєводи.

¹⁰⁷) Луцька грамота кн. Витовта для Жидів.

¹⁰⁸) Розуміється, с й найближчі до литовської мови форми: Швитриггал — грам. 27. XII. 1433., Роз. ст. 126 (в латинських хроніках пишуть це ймення ріжно: Witrigaldus, Груш. Іст. IV. 185; dux Switrigall, Груш. Іст. IV 204; Switrigail, Груш. IV Іст. 225, ex fundatione Swidrygaly, АЮЗР VII₂ 73...), Швидриггалъ — грам. 9. I. 1452, Роз. ст. 160; грам. 31. XII. 1451, ст. 158; грам. 15. V. 1446, ст. 152, і Швидриггалъ — грам. 23. IV. 1438, Роз. ст. 140; АЗР I Nr. 37, ст. 49 — але й є дороблене (анальоґічно до церк. **Михаилъ**) — Швитригганалъ, грам. 9. XII. 1433, Роз. ст. 118; грам. 4. II. 1438, Роз. ст. 138; грам. 1451, Роз. ст. 156. Всі ці форми склалися на основі такої пропорції (асоціяції):

Михалъ: Михаилъ: Михайло = Швидриггалъ: Швидриггалъ: Швидригаило.

инчі дієслівні класи, що, коли, н. пр., у мові було прізвище *Чуйко*, (див. ст. 12, помітка), то могло було бути й **Чуйло*; коли було *Клюйко*, то могло бути й **Клуйло*; коли було *Цілуйко*, то могло було бути й **Цілуйло*¹⁰⁹); і таксамо, коли було прізвище *Стойко* (див. *ibidem*), чи *Стуйко* (з переходом *o* на *y*) — то могло бути і **Стойло*, чи **Стуйло* — та не в сучасному значінні «місця, де стоїть худоба», а просто з тим значінням, що його мають аналогічні прізвища на *-ло*, з одтінком — по грубіння [пор. прізвища: *Грицько Броїло* (= Броїло), коз. р. 137 м. (можна читати і Броїло), *Григорій Завойло*, *Эв. Ист.* 1916]. До таких прізвищ примкнули єврейські ймена зложені з *-el*, що в першій частині зложення мали визвук на *-y* (церк. *-y + илк*), та грецькі на *-o + иλος*, і, таким чином, повстало ймення *М а н у й л о* (євр. *Manuel*, церк. *Манѡилъ*, гр. *Μανουήλ*), пор. *Ип. літ.* під р. 1137, ст. 1116 (300): *скопечъ Манѡило*¹¹⁰); в XVI. в. *Manuilo*, *АЮЗР VII₁* 170 (1552); *АЮЗР VII₂* 173; *ЖУР I* 66 (*Manuilo kuznierz*); *ЖУР VIII* 21 (1546 — козак із Переяслава); XVII. в. — коз. реєстер: 4, 7, 8, 15, 21 (чиг.); 52 (черк.); 102 (корс.); 102 (б. ц.); 148 (ум.); 158, 162, 166, 171, 197 (калн.); 237 (переясл.); 239 (кропив.); 268, 285 (мирг.); 305, 310, 316 (прилуць.) — і в такій формі знає це ймення й сучасна мова. Сюди належить іще — *С а м у й л о* (євр. *Samuel*, гр. *Σαμουήλ*, *Σαμουήλος*, церк. *Самѡилъ*¹¹¹), що виринає аж у XVII. ст.: *АЮЗР VII₁* 415 (*Samuilo* — 1636); *Пам. кiev.*, 67 (1638 — *Самуїло Кириловичъ*); *ЖУР IV* 303 (*Samujlo Rankowicz*), 247; *ЖУР IV* 278¹¹²); (1650) *АЮЗР VII₁* 551 (1686)...; коз. р. — 27 прикладів у правобереж. полках; 16 — у лівобережних¹¹³); XVIII. в. — *Эв. Ист.* 1603 (*Самуїло* — козак запор.) — жидівська форма *Samuilo Leuzogowicz*, *АЮЗР VII₂* 45 (1563 — крем'ян.).

Обидва ці ймена зустрічаються і в формі *М а н о й л о* (живе й досі, *Грінч.* IV 555, серб. *Манѡјло*) та *С а м о й л о*. В молд. грамотах (1449, Ул. 76; 1454, Ул. 84 — вѣра *Маноило хотинского* — 86) таке «о» пояснюється заміною «о» та «y» в Молдаван, «о» в

¹⁰⁹) Є прізвище *Груїло Лавринъ*, коз. р. 11 (чиг.) — але тяжко його звести з якимось відомим інем.

¹¹⁰) Розуміється, є й *Манѡилъ*, пор., н. пр., ст. 1256, р. 1147.

¹¹¹) коз. р. 71 (кан.) — *Самуель* (може, *Поляк ізроду*); форма «*С а м о й л о*» відома вже в джерелах XVI. в.

¹¹²) Надруковано — *Samnilo*; очевидячки — помилка.

¹¹³) 6, 16 (чиг.); 28, 33, 35, 43, 44, 48, 51 (черк.); 54, 60, 62, 68, 69, 71, 73, 75, 76 (канів.); 79, 84, 89, 92, 94, 104 (корс.); 109, 124 (біл. ц.); 171 (брасл.); 186 (калн.), 198, 199 (двічі), 204, 208, 210 (двічі — кнїв.); 228, 235 (переяс.) 243, 246, 248, 249 (кроп.); 306 (прилуць).

ром. мові придушене, дуже зближається до «у»¹¹⁴); в дописці на єванг. попов. Євсевія з XIV. ст. (єванг. з 1283. р. на 626 листі)¹¹⁵) — таке «о» вказує на непотрібну етимольогізацію, охоту писати «по-книжньому», себто, писати скрізь «о» зам. — «й» (у складах із корінним «о», де в наступному складі вишав глухий, — народ уже говорив у XIV. ст. — у), дарма що «у» було корінне. Те саме сталося в XVI. ст. з ім'ям Самойло (XVII. ст. Самойлович — «одвультгаризована» форма з «о»; гетьман так підписувався — хоч були й «Самуйловичі», пор. коз. р. 41 — черк.: Самуйловичъ; Росіяни писали «Самойленко» — теж «одкнижнення»): АЮЗР VII₂ 135, 193 (кам'ян.), 273 (ратн.), 334 (любом.), 135 (Szamoyło); ЖУР III 260 (Szamoilo); XVII — АЮЗР VII₁ 512 (Samoyło Paszków syn, 1683), коз. р. у правоб. полках — 13, у лівобер. — 20; харк. пер. скрізь — Самойло (ст. 152, 158, 161, 172) та Манойло (ст. 171 — М. Бабаев); XVIII — Эв. Ист., 1017 (Самойло Величко), 1912 (Самойло Лисенко) — жидівська форма: Szmoyno, АЮЗР VII 44, 51, 52 (крем.); ЖУР I 3; ЖУР I 32, 51 (це — не Жиди); ЖУР III 311 (Smoyno Zid), ЖУР III 41 (Smoyno Iaczkowicz), ЖУР III 75, 136 — прізвища. В відомій думі про Кішку це ймення дійшло до нас уже в такій формі, в якій уживається й сьогодні: С а м і й л о (Грінч. IV, 560), при чому «і» дісталось сюди за такою анальогією: *стуйло* — *стійло*, *пуйло* — *пійло*¹¹⁷).

Таким робом поветав у нас із грецького Ζώϊλος (чи — Ζωίλος) наш З о й л о (черк. Зонлѣ)¹¹⁸), — Эв. Ист. 1916, але ж це ймення, через свою рідкість, зробилося ім'ям родовим, прізвищем (Зойло Григорій).

* *

*

¹¹⁴) Йі досі там кажуть «Манолі», й од Румунів перебрали це ймення в такій формі й Українці (пор. це ймення часто в Федьковича «Манолій»).

¹¹⁵) Єє книгѣ кобняѣ Константинѣ Манойло соз(к) на сїєѣнне, Євсевієво євангеліє 1283, опыѣ историко-филологическаго изслѣдованія Г. К. Голоскевича (Изслѣдованія по русскому языку, Т. III, вып. 2, С. Петербургъ, 1914; в самому тексті євангелія є заміна о — ѣ, е — ѣ і навпаки, але ж до примітки цього відносити не слід.

¹¹⁶) Пор. 29, 36, 45, 52 (черк.); 97, 102 (корс.); 107, 130 (біл. ц.); 83, 139, 146 (ум.); 161 (брас.); 183 (калн.); 217, 233, 236 (перяєсл.); 244, 248 (двічі), 251 (кропв.); 255, 256, 257, 258, 260, 272, 276 (мирг.); 290, 294 (полт.); 350 (прилуць.).

¹¹⁷) Инакше Мікльосіч, пор. Die Bildung der slav. Personennamen, Denkschrift. der kais. Akad. der Wissensch., X, 1860, ст. 220, 221.

¹¹⁸) Припадає на 4. березня.

Із усього виходить, що майже рівночасно з такими чоловічими іменами хресними, як «Марко», появляються такі самі імення на *-ло*. Велика поширеність імеників (прізвищ), утворених із форми сер. род. part. praet. act. II. дієслів IV. та V. кляси, спричинилася до витвору окремого форманса *-ило*, *-ало*, що стали основою (збігалася відміна в непрямих одмінках) для повстання хресних імен на *-ло*, типу *Данило*, *Гаврило* і згрубілих форм інших хресних імен (*Петрило...*). Важну роль при витворі таких особових чоловічих імен одіграв наросток *-ло*, доданий до форм наказ. спос. дієслів V. кляси (*-айло*) — він усував невігідний визвук, що повставав у деяких імен єврейського походження — через випад глухих. За дієсловами V. кл. могли з імперативних форм і інших кляс віділюватися самостійні наростки (*-уйло*, *-ойло*), що теж ставали основою для повстання нових чоловічих імен власних на *-о*.

III.

І м е н а н а *-но*, *-хно*.

В наших джерелах (тепер тільки як — прізвища) подибується теж уже дуже рано доволі багато хресних імен на *-но* (вперше під 1174. р. Іп. літ. *Ми҅но*, далі в XIV. ст., гр. 1370, Роз. ст. 18 — *Ти҅но*; 1385, ст. 28 — *А҅но* й т. д.), й ці імена творяться до кінця XVII. ст. Пояснення винику таких імен складніше й важче, ніж імен власних на *-ко*, *-ло*, важче тим, що в нас уже н е м а є тепер т в о р и л а, що його можна з'вязати з такими імениками. Розслідуві таких імен присвячено окрему довшу працю під заг. «Українські імена особові на *-но*», що друкується в «Збірнику історії укр. мови УАН», тим то на цьому місці цілого викладу не переповідатимемо, а тільки зберемо ще раз свої висновки.

Імена власні на *-но* повставали двома шляхами: або 1) механічним способом, α) так, що, імена з визвуком на *-н* діставали, за другими чоловічими іменами на *-о*, визвучне «о» (*Воинъ* — *В о й н о*, АЮЗР III₁ 88; *Іоаникій*, *Ган* — *Г а н о*, АЮЗР VII₁; церк. *Мамантъ*, гр. *Μάμας*, *-αντος*, укр. *Мамон* (к. р. 326., ніж.) — *М а м о н о*, коз. р. 202, київ., або β), що імення скорочувалися, як це сказано на ст. 63 (н. пр., *Ї а н о*, коз. р. 202, київ., пор. гр. *Κανών*, *Κάνων*, або *Κόνων*, укр. *Конон*, зі сплутання: *Канон*, *Кан*).— або 2) творилися окремим наростком *-но*, що ним, як наростком *-ко* та *-ло*, в номінальній формі прикметника середн. роду з різних шів (прикметникових, іменикових

та дієслівних) творилися різні *прізвища* (той наросток указував на прикмету людини, подавав її характеристику). Цим самим наростком творилися колись і в нас (як це досі є в інших слав. мовах: у болгарській, сербській, словін., польській, білорусь., почасти в москов.), в деяких із них у додатку до наростків на *-achъ, -uchъ, -ochъ*, здрібнілі прикметники (пор. укр. *малюхний* = *малесенький*), що їх номінальна форма середнього роду стала безпосередно основою для повстання особових чоловічих імен на *-но*. Зпочатку такі здрібнілі особові ймення творилися *п е р е д у с і м* із тих хресних імен, що мали у своїх перших складах «х» (Мих-айло — *Мих-но*), «ф» (Стеф-ан — *Стех-но*), «е» (Євстае-ій — *Стах-но*), й, наслідком змішання визвучного «х» із здрібнілим наростком *-сь* (Мих — Мись), ті, що мали в перших складах «с» (Дасій — *Дах-но*), а далі — пішли вже інші (*Грихно, Лохно, Ілліхно* й т. д.). Новий цей наросток *-хно* поширився на цілій українській території в XVI—XVII вв., полишив свій великий вплив на іменах осіб *ж і н о ч и х*, і інших іменах, поутворюваних хоч із *-хно* різними наростками, хоч із скорочених імен на *-х*. Зчасом імена на *-хно* робилися прізвищами, і в такому вигляді й залишився цей наросток і до сьогодні, стративши зовсім свою *к о л и ш н ю* *с л о в о т в о р ч у* *с и л у*; його треба вже вважати за *в и м е р л и й*, а ймена, ним колись утворені, *з а з а к о с т е н і л і* *т в о р и в а*.

IV.

І м е н и к и н а *-тро, -дро, -про, -сло* й т. д.

Важкі до вимови приголосівкові сполуки, витворені наслідком випадку глухих у визвуку, — мова здавна усувала ще ось якими двома способами: а) як у деяких інших слав'янських мовах, м і ж п р и г о л о с н и м и розвивала помічні звуки, що з них ізгодом в нашій мові повитворювалися *о* або *е*, б) після останньої приголосівки, в абсолютному визвуку, появлялося на зразок імеників середнього роду — *о*, й ті йменики переходили до середнього роду.

1. Такі явища подибуємо передовсім у сполуках: *-tr, -br, -pr, н. пр., прсл. *vĕtrъ — укр. вітер* (старобол., в'кръ, поль. wiatr, чесь. vítr, болг. ветър, рос. ветер, сер. ветар і т. д.); прсл. *bebŕъ, *bobŕъ — укр. бобѣр¹²⁰) [стрбл. бѣкръ, бокръ, бькръ, поль. bóbŕ, гор.-луж. bobŕ, běbr, чесь. bobŕ, рос. бобр або бобѣр, бол. бебер, серб. дабар

¹²⁰) Укр. „бібр“ утворене на зразок польськ. форми bóbŕ — воно й відоме тільки на заході України (Галичина), пор. вимову «Біберка» ще в 40. р. XIX. ст.,

із *babar і т. д.]; прасл. *вергъ — укр. *вепер* або *вепро*¹²¹) [стрбл. *кєпрк*, поль. *więprz*, чесь. *verř*, полаб. *vīrg*, рос. *вепрь*, серб. *вепар* і т. д.]... На основі цього, латинські йменики на *-trum* (грецькі на *-τρον*) діставали й дістають у нас подвійні форми: середнє лат. *registrum* (*regestum*, *registrum* — Du Clange, *Glossarium mediaevi latinitatis*) — *реєстер*, пор. Шевч., Гайдамаки, *Поезія* I 129¹²²); отже, таксамо *θέατρον* (*theatrum*) — *театер*¹²³); *metrum* — *метро* (іроійческоє, ілегіаческоє, іамбіческоє) в *Зизанія Тустановського*¹²⁴) *ЗНШ* СII, ст. 35, 36, але до міряння — *метер*, отже й — *кільометер*, *барометер*, *термометер* і т. д.; лат. *centrum* — укр. *центро*, пор. Куліш, II, *Маруся Богуславка* XI, ст. 360¹²⁵); лат. *sceptrum* (гр. *σκήπτρον*) — *скипетро*, пор. Куліш, III, «Двоє предків», ст. 6¹²⁶) й т. д. А за анальоґією, деякі йменики, головно, чужого походження, із визвуком на *-er*, (що розвинулося на слав'янському ґрунті на основі своїх законів із *-ьг* у сильній позиції), або переходили до української мови (через польську — німецькі слова, або безпосередно — напр., фінські) з цим визвуком, або могли діставати визвук *-ро* й робилися, здебільша, окситонами, напр.: *струкр*. *шатърък*¹²⁷)

див. Яків Головацький, *Велика Хорватія або Галицко-Карпатська Русь*, Твори, Львів, 1913 (*Руска письменність* III₁), ст. 304.

¹²¹) Записане Головацьким, див. *ЗНШ*, т. XCIV., ст. 450 (Михайло Возняк, *Студії над галицько-українськими граматиками* XIX. в.).

¹²²) Т. Шевченко, *Поезія*, Українська Академія Наук (Історично-Літературне Товариство), Т. I—II, Книгоспілка, Київ, 1927 (записи, Микола у реєстер). Грінченко (Слов. III, 11) наводить, неначеб-то Куліш уживав слова «реєстр», але приклад поданий — у місцевуку однини.

¹²³) Проф. С. Тимченко зовсім справедливо завважує, що, вимовляючи «театр», український селянин на «р» спиняється ще зокрема, так, що це слово в його устах звучить, як «театри», див. *Курс українського язика*, Київ, 1927 ст. 59.

¹²⁴) Михайло Возняк, *Грамматика Лаврентія Зизанія з 1596. р.*, Львів, 1911.

¹²⁵) «Там, речеш ти, ц е н т р о ж і з н і староруської зробилось» (Сочиненія и письма П. А. Кулиша, томъ 2-й, издание А. М. Кулишъ, подъ редакціей И. Каманина, Київ, 1908).

¹²⁶) «Тепер ми всі царі, що землю осягнули під вічне скипетро науки да культури» (Сочиненія, томъ 3-й, Київ, 1909 або Куліш Олелькович Панько, «Дзвін», староруські думи й сьпіви, Женева, 1893, ст. 13.) Тим то нічого дивного в цьому немає, коли проф. Євг. Тимченко, йдучи за цим визвучним законом укр. мови, франц. слово *timbre* передає укр. *те м б р о* (*Курс історії українського язика*, Київ, 1927, ст. 14, 38, *gen. sg.* тембру, ст. 84). З другого боку, пор. у М. Старицького *ке дер*, стрбл. *кєдръ*, гр. *κέδρος*, лат. *cedrus*, рос. *кедр*, чесь. *cedr*, поль. *cedr* (*Поезії*, Київ, 1908, ст. 98)

¹²⁷) Успен. збірник із XII. ст., вид. Шахматова й Лаврова [моск. «Чтенія»]

(запов. з тур. *čater*, пор. болг. чадър, рос. шатёр, поль. *szatr* або *szatra*, сер. чадор, слов. *šator* — Bern. Et. Wört I, 133), — *шатер* (Жел., 1084) і (частіше) *шатрo*; серед.-нім. *Zober*, укр. *цебер* (Грінч. Словн. IV 426) і *цябрo* (Грінч. Словн. IV 440)¹²⁸)... Коли ці йменики з визвуком на *-o* відчуваються як *neutra*, то такі чужі записки (німецькі або латинські — через німецьку мову), як *шватер* (нім. *Schwager*, чесь. *švagr*¹²⁹) і *шватрo* (в Коломийц.), *майстер* і *майстрo* (Грінч. II 398, *Bernecker Slaw. Etym. Wört.*, II 3 (*Lieferung 11 — magistrъ*)¹³⁰, або такі йменики непевного походження¹³¹), як *сябер* (Номис 3399)¹³² і *сябрo* (Грінч. IV. 239), через те, що визначають особн чоловічого роду¹³³), вже перейшли до чоловічих імеників.

Ясна річ, що цей визвучний закон не міг оминути таких хресних імен, що після відпаду глухих мали таку не вигідну сполуку приголосних: майже всі вони виявляють обидва способи оминання тої сполуки, вставляють «е» між приголосівки, або мають *o* на кінці (Петер — Петро, Дмитер — Дмитро, Олександр — Олександро й т. д.). Це відноситься передовсім до дуже поширених імен¹³⁴), таких, як

з 1899. р. з Песторового оповідання про муки та смерть кн. Бориса: (Корисъ) *кѣкъзъ къ шатѣръ скон начатъ мѣйтѣдъ...* стор. 61, пор. ще ст. 51.

¹²⁸) Поява «я» побіч «е» — через асоціацію: цебрина — цямрина (Грінч. Словн. IV, 426), гал. цимбринна, середнім. *Zimber*, польсь. *cebra*, див. ще про це: Роман Смаль-Стоцький, Українська мова в етимологічному словарі С. Бернекера, т. I, *zvláštní otisk* зі журн. *Slavia*, Ročn. V, sešit I, Прага, 1926, ст. 21.

¹²⁹) Грінч. Слов. IV 488, приклад із Чуб. — в асс. sing.

¹³⁰) Це слово через німецьку мову (*Meister*) діставалося до нас двома наворотами: а) у XIV. ст. через чеську (нім. *ei* — чесь. *i*, *Meister* — *mistr*, *r* складотворче заступило нім. *-er*), польську (*mistr* — *mistrz*, див. *гофмистръ*, грам. 29. VI. 1394, Роз. ст. 54, *бургомистер*, *бурмістер*, *мистерний*, *мистель*), б) пізніше (XV—XVI) безпосередньо від Німців, через магдебурзьке право, цехи й т. д., а то й через польський вплив, пор. *майстер*, *цехмайстер* (пор. волинську пісню про Купер'яна).

¹³¹) Здається, фінського, пор. естонське *sobber*, див Fr. Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien, 1886, ст. 297.

¹³²) Номис, Українські приказки, прислів'я и таке инше, Петербург, 1864, ст. 181.

¹³³) Колись давно я чув десь на селі в Галичині — *свекрo* (прсл.* *svekrъ*, стрб. *свкръ*, чесь. *svekr*, болгар. *свекър*, серб. *свекар*, укр. звичайно — *свекор*), але ж не пригадую собі, де та коли, тому й не зважуюся наводити цього прикладу. В. С.

¹³⁴) Укр. мова оминає цей важкий приголосівковий визвук іще так, що переносить чужі йменики й до жіночого роду, н. пр., лат. *coriandrum sa-*

а) церк. **Александръ** (гр. *Ἀλέξανδρος*, лат. Alexander, рос. Александр, поль. Aleksander, серб. Александар, од XVI. в., здебільшого, під впливом італійським, Алєксандро, акад. загребський словн. I, 9 і т. д.), що появляється вже під 1228. р. в літописі як **Александро** (Іп. літ., ст. 256а, вид. 754) і таксамо в XIV. в.: **кнѣз[ъ] Олѣксандро Корьатовичь**, грам. 17. III. 1375, Роз. ст. 20, **кн[ѣ]зь Александро Четвертенскии**, грам. 10. X. 1388 (луцьк.), Роз. ст. 42. Дуже часто читаємо це ймення в такій формі у грамотах XV. в., **Александро**, **воевода молдавскыи**, молд. грам. 1402, Ул. 13 (зрештою, в молд. грам. тільки: **Александръ**), **кнѣзь Александро Колодимировичь**, грам. 1429, Роз. ст. 113; **кнѣзь Александро Икановичь Носк**¹³⁵), грам. 5. X. 1434, Роз. ст. 128; **кнѣзь Александро ...кии**, грам. 23. IV. 1438, Роз. ст. 141; АЮЗР I № 37, ст. 49; **воєринъ Олѣксандро Самогетичь**, грам. 16. IV 1446 (київ.), Роз. ст. 154; АЗР I, № 47, ст. 60; **кн[ѣ]зь Александро Сенькошкєовичь**, грам. 1451 (луцьк.), Роз. ст. 156; **Александро Федоровичь Чарторьискій**, АЮЗР VII₁ 17 (1455, крім цього — **Александръ Ч.**, АЮЗР VII₁ 31 р. 1498, 25, р. 1553 — а так — **Александръ**); **кнѣзь Александро Юрьевичь** (виленський), АЗР I № 126 (14. III. 1495), АЗР II № 3, ст. 3 (8. XII. 1506), № 8, ст. 6 (15. XII. 1507), № 29, ст. 31; № 31, ст. 41 і т. д.; XV—XVI **кнѣз[ъ] Олѣксандро Сеньдюшкович**¹³⁶), Київ. пам., ст. 41; **Олександро**, **Жид із Острога**, Груш. Іст. VI 176; XVI — АЮЗР VII₂ 254 (*Alexandro Nestorowicz, kmieć, бар.*); АЮЗР VII₁ 219 (**панъ Александро Журовницький** — 1565), 220 (**кнѣзь Александро Буримський** — 1565); ЖУР I 72 (*Alexandro Czasnkozicz* — старост. гал.); ЖУР I 154 (*Alexandro Rathuszni* — стар. рогат.); ЖУР III 393 (*Olexandro*, стар. львів.). У XVII. ст. цього ймення джерела не виказують; в коз. р. воно є у здрібнілій формі (**Сахно**), а стрічається, н. пр., **Александръ 117** (біл. ц.)¹³⁷... та **Александръ tivum** (рос.) — **коляндра** (Грінч. Словн. II, 274); **colostrum** — **колястра** (Bern-Sl. et, Wört. I, 542); **κύλινδρος**, нім. Zylinder, моск. цилиндр — **циліндра** (Грінч. IV 558, у спец. значінні), **циліндер**; подибується часто ймення **Петра**, АЗР VII₂ 171, дуже часто: **Карпа**, ЖУР II 113, 117...; ЖУР III 240, 252...; ЖУР V 212, 234, 289, подібно, як **Ворскло й Ворскла**, див. ст. 57; **гимна** (гр. *γῦμος*), *ibidem*, помітка 3.

¹³⁵) В цій грамоті значки **ъ** та **ь** — мішаються.

¹³⁶) Це той самий князь, що вгорі (**Сенькошкєовичь**).

¹³⁷) Може, тоді вже такої форми й не було, як немає її вже й сьогодні, дарма що дехто «відвувльгаризовує» своє ймення й пише, під чужим впливом (російським) — **Олександр**. Така мода могла бути і в XVI—XVII. ст., як це видно з написання ймення **Пестръ**, АЮЗР VII₂ 590 (чорноб. зам.) попри **Нестеръ** (*ibidem*, 632), дарма, що в цьому слові чи «е», чи «о» корін-

Берло 97 (корс.)... В такій формі, хоч і рідко, живе це ймення й досі (О л е к с а н д р о, Грінч. IV, 557, Лександро, *ibidem*, 554) — на лівому березі, жило ще донедавна і в Галичині¹³⁸), а так — переважила форма на *-er*¹³⁹).

Сюди належить і скорочення сього ймення з XV. в. Шандро, грам. 24. V. 1404, Роз. ст. 68 (Нєкрєвичь); грам. 1424, Роз. ст. 106 (Шанъдро Яртишовскни); у молд. грамотах: 1445 Ул. 68 (Шандро граматикъ); 1449, Ул. 76; 1433, Ул. 34 (панъ Шандро, лат. текст цієї грам. передає це ймення Sthandro), Ул. 34; грам. 1452, ст. 81¹⁴⁰); XVI. в. — Sandro ЖУР I 9 (див. Sandrowicz, ЖУР I 64).

б) На зразок цих імен, із тих самих причин, могло повстати (рідке, зрештою) ймення Н и к а н д р о (гр. *Νίκανδρος*, церк. Никандръ), АЗР II № 193, ст. 350 (6. VI. 1539), № 198, ст. 361 (13. XI. 1539 — Свистѣльницкый)¹⁴¹).

в) Дуже популярне в цілому християнському світі ймення Petrus (гр. *Πέτρος*, церк. Петръ, рос. Петр, поль. Piotr, серб. Петар, болг. Петр і т. д.) появляється в сучасній формі П е т р о що-тільки в XV. ст.¹⁴²),

не, і в XIV. ст. бачимо вже сліди «ікання» на місці корінного «е», пор. Нєтѣръ грам. 1378, Роз. ст. 26.

¹³⁸) Пор. Гавріиль Крыжановскій, Поученіє для гр. кат. приходскихъ урядовъ о належитомъ веденію и писанію метрикъ, Львів, 1873, ст. 13.

¹³⁹) Цікаво, що Руданський, який любить імена на *-o*, всі назви троянських героїв із таким визвуком, якщо (рідко дуже) не залишає їх (для ритму) із приголосівковою сполукою — передає йменами на *-er*: *Ἀλέξανδρος* — Олександр, Іл. III 16, 30, 37...; VI 290, 314, 331 й т. д.; *Τεύκρος* — Тевкер, Іл. VI 31, VIII 166, 292; XII 371; XIII 170; XV 442...; gen. sg. — Тевкра або й Тевкера, Іл. XV 462; *Πεισανδρος* — Пізандер, Іл. XIII 600, 605; *Ἰσανδρος* Ісандер, Іл. XV. 197, 203; *Σκάμανδρος* — Скамандер, Іл. XII 21 (Пізандр XVI 194, Скамандр XXI 125)...

¹⁴⁰) Побіч Шандръ, грам. молд. 1404, Ул. 15; 1407, Ул. 16; 1454 (панъ Шандръ логофетъ), Ул. 83; є й румунська форма (зглушене «о» в визвуку) — ШандоѢ (пръкалаѢ), грам. 1499, Ул. 176), в такій формі знане це ймення, н. пр., на Буковині, але як — прізвище (Şandru); «и» замість «e» могло прийти до Молдавії (а звідсіля до Галичини) від М а д я р і в, пор. мад. Sandor, себто — Šandor.

¹⁴¹) Автім, можливе повстання цього ймення за аналогією до ім'я Андро, див. ст. 62.

¹⁴²) Важко погодитися з поглядом акад. Кримського, що форми *Петро* (або *Павло*) жили вже в нас в XI. ст. Написання в Ізбор. Святослава з 1073. р. на листі 2625: *окъ оѡѡ Петро, но овъже Паѡло*, з яких акад. Кримський робить цей висновок (Акад. О. Шахматов — акад. Аг. Кримський, Нариси з історії української мови, Київ 1924, ст. 102; за ним К. Пімчинов, Український язик у минулому й тепер, друге видання, Харків, 1926, ст. 62, і таксамо проф. І. Огієнко у II. вид. книж. Курсъ українскаго язика, изъ лекцій по історії укра-

і то лише р а з: Петро, сѣдня перемъскии, грам. 1. I. 1419, Роз. ст. 91 (у грам. 21. I. 1422, Роз. ст. 98. — той самий суддя зветься вже Петръ, сѣдня перемъшласскѣи) на багато прикладів із цер. формою¹⁴³). В XVI. в. прикладів уже б і л ь ш е: АЮЗР VII₂ 137 (Petro Purienko — хмельн.), 147 (Petro Dancziszin, р. 1565. — хмельн.); ЖУР I 210 (Petro Demkow) 211, 282, 286 (дрогобиць.); ЖУР II 151 (Petro Przisli = Прийшлий), 284; ЖУР III 194 (Petro Leyterlo = Літепло); АЮЗР VII₁ 626 (Петро Решетниковичь — мозир. зам. 1552); ЖУР VII₁ 84 (Pietro)¹⁴⁴ — всього 12 прикладів, дуже мала частина супроти того, що припадає на Petr, Piotr, Petrasz чи Petras, Pietr, лат.

инскаго языка, Київ, 1918, на обкладинці 1919, ст. 169) — до того підстав не дають. Справа в тому, що глухі тоді ще жили, й така зміна для наших прадідів була тоді ще непотрібна. Глухий ь звучав близько до «о» (бо ж у сильних позиціях перейшов він у цей звук), і писець його переплутав. Це доводить і «ъ» у визвуку, замість «о», напр., наместемъ бо (каменіє) сами не крѣждажтсѣ, нъ оґли оґгашажтѣ, л. 1536, себто — наместемо каминіє, і, навпаки, приклади, що їх наводить Кримський на ст. 105 (ор. cit.) і за ним часто повторюють інші (див. Німчинов, ор. cit., 64), зовсім не вказують на улюблені в укр. мові неособові вислови дієслівні; фрази: имъ же є порѣчено строн-тѣ не можна зрівнювати з укр. сьогочасним «його вбито» (Кримський, ibidem), себто, «його в б и л и», а просто це заміна «ъ» на кінці буквою «о» (там — praesens: що їм доручений лад, наші неособові форми в таких випадках мають значіння м и н у л. ч а с у й не знають помічного дієслова); те саме відноситься до прикладів із Ізб. Св. з 1076: медъ дано бѣсть Богомъ (ibidem), себто, мед був даний (замість: данъ) Богом; мед дано було Богом, як треба б за акад. Кримським розуміти це місце як неособовий укр. вислів із XI. в. — це к н и ж н а, цілком неприродна для української мови, н о в а, інтелігенська конструкція XX. віка, що виринула в нас дуже н е д а в н о, з остраху, ніби то, перед москалізмами, див. О. Курило, Уваги до сучасної української літературної мови, вид. III, Київ, 1925, ст. 42—45; В. Сімович, На теми мови, Прага, 1923, ст. 16—20. Про приклад із Слів Григ. Богосл. я й не говорю — свѣтъ тѣмою женомо (=женомъ), нъ не постижемо (=постижемъ) — бо аналогічного н е о с о б о в о г о вислову в українській мові — н е м а є. Всі ці приклади промовляють тільки за те, що «о» поставлене скрізь за «ъ» — й робити з цього якісь висновки — н е м о ж н а. Таким чином, не можна прийняти, що в XI. в. в нас жили вже ймення: Петро, Павло.

¹⁴³) Пор. грам. з XIV. в.: 1349, Роз. ст. 4; гр. 1359, Роз. ст. 10 — ново Петръ; 1366, ст. 12; 1368, ст. 16; з XV — грам. 25. V. 1404, ст. 67; 19. X. 1404, ст. 69; 28. IV. 1415, ст. 87; 1424, ст. 104; 13. XII. 1433, ст. 122; 2. II. 1438, ст. 138 і т. д.; молдавські грамоти знають т і л ь к и «Петръ»: 1400, Ул. 11; 1433, Ул. 36, 38; 1434, ст. 41; 1435, ст. 46; 1445, ст. 64; 1448, Ул. ст. 70, 71, 72, 75; 1444, Ул. 50; 1452, ст. 78, 81; 1454, ст. 85, 87 (панъ Петръ прѣкалабъ, панъ Петръ Срѣвскѣбъ) і т. д.

¹⁴⁴) Опис королівщини в руських землях XVI. в., т. IV, люстрація з 1570. р. — крім цього прикладу, всі — Piotr.

форму Petrus¹⁴⁵), у двох прикладах маємо вставлене — е: P e t e r: АЮЗР VII₂ 45 (Blum — може, Німець), Pioter; у XVII. ст. ім'я «Петро» сильно зростає: АЮЗР VI 524 (месчанинъ луцький Петро Турчинъ); ЖУР IV 67, 68, 177, 178, 199, 214, 215, 216... 27 прикладів, ЖУР V — 20, всього в обох томах 47 разів, учетверо більше, ніж Piotr (11 разів) та Petrus (13); у козацькому реєстрі загально лише — «Петро»¹⁴⁶); АЮЗР VII₂ 511 (laboriosus Petro), 513, 519, 523 — 1661; АЮЗР VII₁ 511 (Petro Chorostyna), 512 (1683); П е т р о Д о р о ш е н к о гетманъ, Пам. кiev. II 453, Чт. кiev. IV, 114, 115 (2. IX. 1668 — підпис гетьмана) й т. д.; в XVIII.—тільки це ймення: АЮЗР VII₃ 256 (Petro Kosteckі), 280 (Morkwa), 286 (Kolod), 339, 340, 342, 525 (Kizkurenko); Дневник Марк. — теж; Эв. Ист.: бувають і книжні ймена (2108, 1963, 1964... — але їх куди менше; як і номосковлене прізвище, то ймення «Петро» залишене: Петро Белой 1905, Петро Блудной 1912 і т. д.

г) Ще пізніше появляється теж дуже поширене ймення Д м и т р о (*Δημιτριος*, лат. Demetrius, церк. Димитри, струкр. ще й Димитръ, Дамитръ, рос. Дмитрій, поль. Dumitr, серб. Дмитар або Димитрије, болг. Димитр і т. д.) — воно появляється тільки в XVI. ст. в подільських документах, і то тільки два приклади¹⁴⁷): АЮЗР VII₂ 171 (swobodny, кам. стар.), 226 (барськ.), на заході його іще не було (ЖУР I—III ні одного прикладу), і що — тільки в XVII. ст. починає брати перевагу, пор. АЮЗР VII₂ 502 (laboriosus Ду-

¹⁴⁵) В ЖУР I ім'я «Петро» подибується тільки у двох староствах: дрогобицькому (Capitaneus Drohobicensis, ст. 198—223) й волости Озиминській (Ozimina, ст. 265—308), й тут і там відношення більш-менш однакове: Дрог. — Piotr 10, Petr 3, Petro 2; Озим. — Piotr 13, Petro 2, у цілому ЖУР I — 50 Piotr, 5 Petr, і 4 P e t r o. Треба замітити, що на «Показчик імен», згаданих у I—III ЖУР, зовсім покладатися не можна, напр., я замітив, що під ім'ям Петро (1509) — 15 пропущено т і л ь к и в І. т.; крім цього, все поміщено під «Петро», Piotr — нема. В. С.

¹⁴⁶) На яких 500 «Петро» — 8 Петръ: 132, 141 (ум.); 184 (кал.); 199, 213, 214 (три прикл.) — все з кiev. полку; в харк. пер. з 1660. р. на 29 (Петро) — 6 (Петр).

¹⁴⁷) До того часу, й пізніше: Дмитръ, грам. 1349, Роз. ст. 4 — побіч, розуміється, церковної форми: Димитри, Дмитри — грам. 20. IX. 1413 (Дмитръ), Роз. ст. 83; 8. - - 26. X. 1421, Роз. ст. 96; грам. 1424, ст. 104; грам. 5. VII. 1428, ст. 111; гр. 29. V. 1430, ст. 116...; XVI ст.: Dimitr, АЮЗР VII₂ 157, 158, 164, 167...; ЖУР III 255...; Demytr, АЮЗР VII₂ 46; Dmytr, АЮЗР VII₂ 16 або Dmythr, ЖУР III 14, 28, 51, 79...; Dmitr, АЮЗР VII₂ 131, 171, 158, 174, 178, 200...; ЖУР II 114, 133, 134, 149...; III 49, 60...; Dmithr, ЖУР III 136; Дмитръ, АЮЗР VII₁ 220, 605, 606...; Дмитръ, АЮЗР VII₂ 626, 631 і т. д. Та архаїчна назва (Димитри) не тільки сама довго вдержувалася, але ж і потягала за собою інші ймення, пор. Данили, грам. 1366, Роз. ст. 14.

mitro, 1639), АЮЗР VII₂ 506 (1639), 508 (1661), АЮЗР VII₁ 509 (1683), ЖУР IV 233, 287, 288; ЖУР V 82 (тут іще переважає Dmīter — 14 прикладів, Dmītr — 2); козацьк. реєстр 1649. р. — скрізь Дмитро (чи Дмытро 39, черк.), чергуючись із частенькою досить формою Д м и т е р: коз. р. (Дмитеръ) 128, 131 (біл. ц.); 199 (двічі), 200 (двічі), 204, 211 (київ.); 310 (прилуць.), 324 (ніж.) — 10 прикладів; ЖУР IV (Dmīter) 247, 252, 279, 285, 320, 321, 322, 323, 341; ЖУР V 201, 230, 231, 242; АЮЗР VII₁ 467 (1651); харк. пер. скрізь Дмитро — (19 прикл.); у XVIII. в. — ім'я «Дмитро» вже загальне, див. АЮЗР VII₃ 219, 275, 280, 342 (Dmytro)...; Эв. Ист. 1907 (Дмитро Дубовой), 2100 і т. д.; в такій формі збереглося (побіч М и т р о, Грінч. IV 556, Г м и т р о, себто, з палят. d'—, ibidem, 351) й до сьогодні.

г) Сюди належить ім'я Патро (церк. Антипатръ (?), гр. Ἀντίπατρος, хоч це може бути і скорочене Патрокъ, чи Патрикій), що по'являється на західній українській території: Patro ЖУР III 17 (красноставсь. старост., пор. Nawilo Patrow zięć ЖУР II 179 — лежайськ.); чи живе тепер таке ймення — мені невідомо.

д) Десь у тому самому часі (XVI. ст.) розвинулося, на основі того самого визвукового закону — укр. ім'я Л а в р о (пор. лат. Laurus, гр. Λαῦρος, церк. Лавръ, рос. Лаврентий, Лавр, поль. Wawrzyniec, сер.-хорв. під італ. впливом од XV. в. Лавро або Лаврентије, слов. Lovro, і т. д.), ЖУР I 121 (Lawro), що, під впливом польської форми того ймення Wawrzyniec (laurus = wawrzyn), переходило й на В а в р о, ЖУР II 176 (Wawro), 177, 178. Побіч такої форми цього ймення в XVI. в. частіше вживається: L a w e r (із *Лауьгъ), ЖУР I 7, II 266, III 406; ЖУР IV 257, 268, 306; V 116, або L a u e r, ЖУР I 16, 83, 85¹⁴⁸), дуже рідко Л а в о р ь (із *Лауьгъ), коз. реєс. 186 (калн.). Це ймення (Лавро) теж поширилося в XVII. ст., як показує коз. реєстер із 1649, р.: 12, 24 (чиг.), 65 (кан.), 154 (ум.), 183 (калн.), 212 (київ.), 220, 232 (перясл.), 277 (мирг.), 315 (прилуць.), 321 (ніж.) — отже, на цілій тодішній козацькій Україні. Здається, це ймення вже тоді заступало двоє церковних імен: Лавръ та Лаврентій (лат. Laurentius, гр. Λαυρέντιος, укр. Лаврентый, коз. р. 165, брасл.; Лаврънъ 87, 105, корс.; Лавринъ 108 біл. ц.), як воно буває й досі. Бо й досі це ймення вживається в такій формі (Грінч. IV 554) з одмінами: В а в р о (ibidem), 549, з дисиміл.: Р а в р о (ibidem 559), або Р а в л о (Крижановський, op. cit. 13)¹⁴⁹).

¹⁴⁸) «и» в Lawer тільки графічний знак, пор. Chuedor, ЖУР, I 17, David, ЖУР I 154.

¹⁴⁹) Звідсіля й відоме прізвище в Галичині — Равлюк.

е) Дуже поволі, вже за аналогією до таких імен власних на *-ро*, розвивалося ймення *Карпо* (лат. *Carpus*, гр. *Κάρπος*, церк. *Карпъ*, серб. *Карпос...*). Це ймення в наших джерелах стрічається: два приклади¹⁵⁰) — в XVI. ст.: АЮЗР VII₂ 174 (*Карро*, барсь. стар.), 240 (теж — бар.) і один у XVII. ст. — у козацькому реєстрі 135 (ум.). Видно, що «о» в цьому йменні запанувало аж у XVIII. ст., бо «Карпо» вже стрічається скрізь у матеріялах XVIII. в.: АЮЗР VII₃ (1789) 237 (*Карро* *Hreczanowski* *pop*), 283 (*kozak*), 327...; Эв. Ист. 1485 (*Карпо*, куренной атаманъ титаровскаго куреня), 1485, 1127 [*Карпо* *Сидоренко*, судья запорожск.].

Зовсім нового походження є ймена: *Онухро* (Грінч. IV, 558) з церк. *Онѳрій* (лат. *Onuphrius*), укр. *Онухрій*¹⁵¹), чи *Онipro* (*Крижановський*, ор. cit. 13) з укр. *Онопрій*, чи *Онупрій* (Грінч. IV, 558) та *Габро* (*Криж.*, ор. cit. 12), чи *Габро* (Грінч. IV, 551 — кам. под.), скорочене — *Гаврило*. Цілком недавня є назва для найбільшої української річки; принаймні, до XIX. ст. ніде не находимо назви «*Днипро*», а й у перших письменників XIX. в. вона появляється не відразу: стара назва «*Дніпр*» (лат. *Danapris*, гр. *Δανάριος*, поль. *Dnięrg*, москов. *Днепр*) — стрічається в них іще досить часто¹⁵²); на заході України й досі важко привикати до цієї назви, там живе назва *Днипер*¹⁵³), як — *Днистер* (лат. *Danastris*,

¹⁵⁰) А так, скрізь *Карр*: ЖУР I—III, АЮЗР VII₁ (*Карпъ*); *Карпъ* АЮЗР VII₁ 116; XVII в. теж — ЖУР IV—V; *коз. р.* або *Кагра* (дуже часто, напр., ЖУР I 119, 152, 154, 163...) і т. д.; таксамо в харк. пер. 1660., виключно — *Карпъ*.

¹⁵¹) В Галичині чується й *Онофер* [і як прізвище].

¹⁵²) Пор. у *Метлинського*: Щось *Дніпр*-воду дуже колихало, ст. 16; Старий *Дніпр* шумів, ст. 23 (*Гетьман*); *Дніпр* клекоче, *Дніпр* стародавній..., може, звір... може й *Дніпр*, ст. 39 (*Смерть бандуриста*) — і раз тільки «*Дніпро*» (*Дніпро* спесивий спину гне, ст. 41) — *Твори Амврозия Метлинського*, Львів, 1906 (*Руска письменність IV*); в *Костомарова*: *Дніпр*... широко розлився (*Переяслав. ніч.*), ст. 145; *Дніпр*... реве (*Пісня моя*), ст. 237 — *Твори Миколи Костомарова*, Львів, 1906 (*Руска письменність, IV*), або, нарешті, в *Шевченка*: *Думи мої*, I, 4, (*Дніпр* широкий — море), *Причинна*, I 62, 64 (реве... *Дніпр* широкий... широкий *Дніпр* не гомонить), *Гайдамаки*, I 124 (на *Дніпр* поглядає), I 125 (а *Дніпр* підслухав), I 130 (і *Дніпр* дужий)...; *Великий Льох*, I 293 (на *Дніпр* поглядала); *Не молилася*, II 251 (на *Дніпр* широкий), *Ми в осени* таки похожі, II 246 (в *Дніпр* широкий понесла, а *Дніпр* у море) — розуміється, побіч — *Дніпро*...

¹⁵³) Порівн. у західноукраїнських письменників: «Тогди полокав *Днипер-Славутиця* тїнь *Лаври*» (*А. Могильницький*, *Скит Манявський*, *Твори*, Львів, 1913, *Руска письменність III* 2, ст. 440); «Он колишесь тихий *Днипер*... в синій мраці, що *Днипер* укрила» (*О. Ю. Федькович*, *Писаня*, перше повне і критичне виданє під редакцією др. Ів. Франка, Т. I, Львів, 1902, ст. 34, Укра-

поль. Dniestr, моск. Днестр), цю ж форму знову на Наддніпрянщині що раз більше починає замінювати назва — Д н і с т р о.*)

Існування вже здавна в українській мові паралельних вивучних сполук *-er* та *-ro* (Олександр — Олександро, Дмитер — Дмитро, Лавер — Лавро й т. д.) доводило до того, що й німецькі прізвища (а не тільки загальні йменники, пор. майстер — майстро, ст. 47) зукраїнізованих Німців на *-er* могли теж у XVI. ст. й пізніше, коли цей процес найбільш розвивався, — діставати вивук *-ro*. Таким чином, «kamieniecki sukiennik» *B u t t e r* (він сам міг вимовляти своє ймення з німецька «Putter») почав у нас називатися *P u t r o*, АЮЗР VII₂ 166 (пор. Paweł Butherko, *ibidem*, 181); якийсь бідак, що сидів у Потилічу в «domku ubogich ludzi» — *P l a t t e r* — понав у документ як *P l a t r o*, ЖУР III 250, й такий самий рибалка *Platter* зі Старого Міста, староства Лежайського, платив за риболовлю вже як *Abram P r a t r o* (дисим.), ЖУР II 179; і *Eder* — звався у нас *Steczko H e d r o*, ЖУР III 115, *Sender* — *Ian S e n d r o*, ЖУР II 182, 183 (з Курилівки лежайськ. повіта — селяни), *Ruder* — *R u d r o*, ЖУР III 248 (зі староства любачівського, платив *s czwierzci, z laz u gr. 4*), *Feder* — *F e d r o*, ЖУР III 247, теж із любачівського староства, при чому один із Федрів міг на Запоріжжі називатися вже *X в и д р о* (пор. нім. вимова близька до «Фидер») Семень, коз. реєстер, 186 (калн. полк.); таким чином, і з *M a d e r*-а зробився «ugoczny kmieć, rzeczony *M a d r o*, АЮЗР VII₂ 144¹⁵⁴). Так ісклалося й запорозьке прізвище *М а н д р о* (Андрей, Эв. Ист. 889 — пор. галицький вислів «іду

їна); «Перебрав ся аж за Д н і п е р ще перед жнивами», ст. 72 (Мазепа), «Гай за Д н і п е р уже хоче військо перегнати (Мініх), ст. 123 (*Степан Руданський*, Твори, Т. II, Львів, 1913 — Руска письменність IX 2). Крім цього, пишуть: «Дніпр» (М. Шашкевич, Твори, Львів, 1913, ст. 10, 127; М. Устіянович, Твори, 1913, Руска письм. III₂, ст. 110). Таксамо в них бувають форми: Д н і с т р (М. Шашкевич: Побратимови, Твори, ст. 22; М. Устіянович, Твори, ст. 20, 26, 81, 82...;) і Д н і с т е р (М. Шашкевич, Твори, ст. 31 — Сумрак вечірний; М. Устіянович, Твори, ст. 12, 83...; Федькович, Писання, I, ст. 5, 32 і т. д. Варто додати, що привиклі до форми «Дніпер», «Дністер» — західні Українці мусять довго звикати до того, щоб уважати «Дніпро», «Дністро» з а й м е н и к и ч о л о в і ч о г о р о д у — зпочатку все звязують ці форми з родом с е р е д н і м.

*) Пор. М. Рильський, переклад „Пана Тадеуша“ А. Міцкевича, Київ, 1927, ст. XIV. („блищить Дністро“).

¹⁵⁴) Пор. такі прізвища в селі Рожнові, як Ш и н д р о (нім. Schinder — дерун), Халамандро (*Salamander*, ув асоціації з укр. халаман, халамидник = обірванець).

на вандер») та аналогічно вже до таких усіх слів, М а м р о (Аврамъ, коз. зап., Эв. Ист. 2100, 2101 — Василь), від слова «мамрати», Грінч., Слов. II 403, себто, такий, що «мамрає», так і Н е ш т у р х о (Ювілей акад. Грушевського, Київ, 1927, ст. 91) — такий, що «нештурхає» (теж перед «о» дуже тяжка приголосівкова сполука). Сюди належить і скорочене ймення Ф р и д р о (з Плішович із XV. в., Груш. Іст. IV, 238, ЖУР V 186 — Frydro) або F r e d r o (Stanisław, ЖУР II 96) із «Фридр», «Фредр», а ці з «Frydrych», АЮЗР VI 429 (Frydrych Podhorodensky, Фридрихъ Подгородецкий, ibidem, 428) або «Fredrych», АЮЗР VI 44 (Fredrych Hlebowicz Pronski, Фредрихъ Глѣбович Пронский, воевода киевский, 1545, АЮЗР VI, 38)...

2. Таксамо викликали в визвуку великі труднощі приголосівкові групи *-zl, -sl, -gl, -dl*, й мова таким самим способом, як сказано на ст. 49, давала собі з ними раду. Таким чином, після відпаду глухих, прел. *žьzľ, стрб. жьзль, жєзль, укр. жезл переходило в нас на *жезло* (Грінч. I, 478, пор. болг. жезъл, чесь. žezl, žezlo, слов. žezel); старе сьсль (бол. сьсел, моск. сусл) діставало між «с» та «л» — е, пор. укр. *сусел* (Грінч. IV, 231), як: домисел (Грінч. I 418), змисел (Грінч. II 165), умисел (Грінч. IV 338), пор. прел. *mysľ, стбл. мьсль, домьсль, промьсль..., чесь. mysl, поль. myśl, pomysł, przemyśl, zamysł, моск. смысл, болг. мисъл; таксамо — прел. *ogľ, ogľь — укр. *вугол* і *вугло* (Грінч. Слов. I 258), пор. стбл. жгль, жгльь, чесь. úhel, поль. węgiel, серб. угал, моск. угол; прел. *svьrdľ — укр. *свердел* (Грінч. Слов. IV 105) і *свердло* (Чуб. IV 405)¹⁵⁵) або *сверл* (Жел. 854) і *сверло*, пор. стрбл. сврѣдль, чесь. svider, поль. świder, серб. сврдло, сврдао, моск. сверло і т. д.) й аналогічно: прел. *кьль — укр. *кол* (арх.) і *кло* (чесь. kel, поль. kiel, моск. клы і т. д.); *коромисел* (Чуб. III 178) і *коромисло*; чужі слова: *модель* і *мбдло* (Куліш. Сочин., III, 31, Манджура) — *титул* і *титло* (Славінський, Наук. Збірник Нед. Інст., ст. 387 і т. д.

На основі такого визвучного закона відоме церк. ймення Пакль із *Равьль (пор. Паѳлос, з вимовою в X. ст. уже Pavalos,¹⁵⁶), рос. Павел, поль. Paweł, серб. Павао або Павле, здрб. Павло, бол. Па-

¹⁵⁵) Пор. стрнім. *ferel* із лат. *ferula*, що через польське *berło*, перейшло до нас і прийнялося так, що могло вживатися й як прізвище, н. пр., Александеръ Берло, коз. р. 97 (корс.), 175 (Василей), 176 (брасл.), Іванъ Берло (сотник мглинський 1671—2 р., Лазар., Опис. Малорос. II, 327).

¹⁵⁶) як *Zeðs* вимовлялося тоді *Zeus*, звідкіля укр. форма *Зевес* із *Зевьсь* («е» розвинулося між двома приголосівками).

вел, Павле і т. д.), що розвинулося після відпаду глухого на кінці з *Pavľь, могло довго в нас залишатися в церковно-слав'янській одежі, бо такий визвук був для української мови догідний (бувало і П а в о л ь, АЮЗР VII₂ 87, де «о» розвинулося з «ъ» між *v* та *l*), хоч рідко, але стрічається ще в XVI. ст. П а в л ь АЮЗР VII₁ 629 (винн.)¹⁵⁷). Тим то до XVI. ст. іншої форми, як «Павел» наші джерела не знають; що-тільки в XVI. ст. — в подільських документах — появляється, на основі сказаного вгорі про існування паралельних визвучних сполук *-el*—*-lo*, ім'я П а в л о, АЮЗР VII₁ 605 (1552, винн. зам., Тютченко), АЮЗР VII₂ 131 (Pawło Roskaliewicz — барське стар.), 135 (хмельн.), 191 (кам'ян.) — чотири приклади, на яких сорок Paweł-ів або Paulus-ів, зібраних у двох томах «Архіву»; галицькі матеріяли XVI—XVII в. (ЖУР I—III, IV—VII) — такого й мення не знають, є тільки Paweł ЖУР II 100, 103, 114...; ЖУР III 361 (Paweł) а то й Pawieł ЖУР V 183... Щоприше в XVII. ст. ім'я П а в л о пробиває собі шлях, і з цього боку дуже цікаві дані можна висувати з козацького реєстру з 1649 р.: що ближче до Києва (полки: черкас., київ., переясл., канів.) й до Московщини (ніж., черниг., прилуць.) — то переважає церк. форма «Павел», що далі від цих місць — то більше прикладів на ймення «Павло»¹⁵⁸). Та, здається, XVII. в. був і переломовий для розвитку цього ймення; в XVIII. ст., хоч іще подибується церковна його форма (АЮЗР VII₃ р. 1789, стор. 338: Paweł, por dyzunit, Paweł Lipniczenko, ibidem, 451), то проте форма «Павло

¹⁵⁷) Тим, може, треба собі пояснити, що ймена по батькові з таких імен, як Павло́, Дмитро́, Карпо́, які так пізно розвинулися, — мають у нас наголос усе ще на *першому* складі: Па́влович (Па́вел), Дми́трович (Дми́тер, Димі́трій), Ка́рпович (Карп).

¹⁵⁸) Ось як виглядає розподіл цих імен за полками:

П о л к	Павель	Павло	П о л к	Павель	Павло
чигиринський	15	37	київський	30	1
черкаський	54	9	переяславський ..	33	11
канівський	39	18	кропивенський ..	13	16
корсунський	4	49	миргородський ..	14	29
білоцерківський	28	19	полтавський	13	35
уманський	6	33	прилуцький	30	7
браславський	10	29	ніженський	25	—
калницький	7	37	чернигівський	13	5

Цієї таблички досить, щоб уявити собі «боротьбу», що йшла несвідомо за назву «Павло» серед народу Наддніпрянщини ще в XVII. в. (Галичина це ймення дістала ще пізніше; в харк. пер. на 13 «Павло» є 14 «Павел»). Тоді ще ясніша стане помилка акад. Кримського про те, що, мовляв, в XI. в. в Києві говорили вже «Павло», див. ст. 49, пом. 142.

вже мала таку перевагу (АЮЗР VII₃ 219, 525, 544...; Эв. Ист. 1774, 1343, 890, 2100 — Павло Горшовъ!, 1913, 1905 — Павло Довгой!, 1903 — Павло Погребной! — і т. д.), що в ХІХ. ст. на цілому етнографічному просторі України без сліду витиснула форму церковно-слав'янську.

А вже за паралельною формою *Павел* — *Павло* могли в нас появлятися в ХVІІ. в. і такі прізвища, як Alexey Suslo (пор. сусел), АЮЗР VII₁ 467 (1651), АЮЗР VII₃ 130 (Theodor Suslo, 1662), АЮЗР VII₃ 379 (Николай Сусло-Жеребило), ЖУР V 194 (Jurko Suslo); Michailo Kozlo (пор. козел із прел. *kozьль), ЖУР V 47; Федоръ Безпосло (пор. посёл)¹⁵⁹, коз. р. 181 (калн.). І так староукраїнські річки: Кърсколь (оѢ Атакъ), Іп. літ. р. 1174, ст. 202а (569), [пор. іще: *кха ... за Кърсколь и стрѣне Половцѣ, Іп. літ., той самий рік, ст. 202а (568)], та Пскль (у літ. Пселъ), Іп. літ. р. 1111, ст. 99б (266) погод. та хлебн. сп. Пселъ, dat. sg.: к Пселѣ, Іп. літ. р. 1153, ст. 166б (1465) — в ХІХ. ст. перейшли в: Ворскло¹⁶⁰ побіч — Ворскла та Псло¹⁶¹ побіч — Псел [тепер із-московщене — Псьол]¹⁶².

Сюди належить прізвище Naklo (= на кло), ЖУР II 156; така неможлива сполука в визвуку як -kl казала й Руданському з грецьких героїв *Πατροκλῆς*, чи *Πάτροκλος*, *Ἡρακλῆς* поробити — Патрокло, Іл. I 345... IX 190, 195... X 616 390... й Иракло, Іл. V 639, ХVІІІ 117¹⁶³), щоб тільки оминати той негодідний для української мови визвук. Той самий письменник увів уперше (1860) в українське письменство і'мя шведського короля Карла ХІІ. в

¹⁵⁹) Прийменик-приросток не впливає на відмінок — пор. безус, безум, безвік, бездомок і т. д.; значіння цього слова див. Грінч. III 131.

¹⁶⁰) Пор. Котляревський: «Ворскло, річка невеличка... Ворскло зріло славне діло (середнього роду) — Твори, Львів, 1908, ст. 288.

¹⁶¹) Пор. Та і тихий лежав тоді Псло і гладенький блищав, якби скло (Твори Амроз. Метлинського, Львів, 1906, ст. 30, «Ніч» — чоловічого роду, (як — «Дніпро»), бо — паралельна форма як — Дніпр, Дніпер — теж чоловічого роду (Псел); щодо «Ворскло» — то в укр. мові є й перехід чоловіч. імеників із незручним визвуком і до жіночого роду, пор. у галицьких джерелах: Марка, ЖУР III 146, Кагра, ЖУР II 113, 117, 138... III 240, 250 і т. д.; кажуть же в нас *гальмо* й *гальма* (Грінч. I, 269), грецький *ἄμμος* у ХVІІІ. ст. передавали словом «*гимна*» (Книга о вѣрѣ, 81, за Єв. Тимченком, Курс україн. язика, ст. 170), в Руданського грецький бог Герм (*Ἐρμῆς*), зветься Ерма, Іл. ХХІV 352, 445.

¹⁶²) М. Погогансен сконстатував, що «місцева вимова — *Псьол*, у старих — *Псло* масс.», див. Фонетичні етюди, Наукові Записки науково-дослідчої катедри мовознавства, Харків, 1927, ст. 19.

¹⁶³) Твори Степана Руданського, т. III, Львів, 1914.

українській одежі *К а р л* ¹⁶⁴) [рос. Карл, поль. Karol, чесь. Karel, сер. від XIV. в. під італ. впливом Карло, побіч Карал і т. д.], й це ймення вже тепер зовсім в цій формі прийнялося.

3. Але ж не тільки названі на ст. 45. та 55. приголосівкові групи робили труднощі в вимові, а є їх, і було все, більше¹⁶⁵) — й як не можна було витворити між шелестівками голосівки *o* або *e*, ці ймена діставали, за аналогією до випадків, описаних досі, на кінці *-o*. Таким чином, могло появитися вже дуже давно в літописному списку ім'я *Яскольдо* (себто, Аскольдо), Лавр. літ., р. 862, ст. 21 примітка (зрештою, скрізь *Їскольдъ, Яскольдъ*), й якесь литовське ймення укр. грамотій із XIV. ст. віддав формою *Крѣкъждо* грам. 1392, Роз. ст. 47; так пояснюється поява в XVII. в. імення *Купдо* *Sogoczyn* (може, церк. *Якидинъ* (?), гр. *Ἀκίνδυνοσ* або *Киндей* (?)), ЖУР IV 250 (селянин із Жидачівщини, запідозрений у симпатіях до козацького повстання); так і обзнайомлений із народньою мовою автор Поучительного евангелія, угорський Українець (із XVIII. в.), грецьке ймення *Θεοφύλακτοσ* (церк. *Θεοφιλακτѣ*) із тяжким для укр. вуха визвуком, передає *Феофилакто*, владыка болгарскый, Поуч. по нягов. сн. ст. 127, 7 (Θεοφιλαкто, помил.)¹⁶⁶).

¹⁶⁴) Пор. поему «Мазепа» (*І Карло* як лев могучий на беріг ступає, ст. 63; тогді *Карло* зібрав раду, ст. 64, «Добре, добре», *Карло* каже, ст. 65, *Карло* з Березини к Дніпру прибуває й т. д. Твори II, Львів 1913. У Гребінки в перекладі «Полтави» Пушкіна скрізь, як відомо, — *Карл*: *І* валку *Карл* свою забув, ст. 489; дременує *Карл* на Україну, ст. 484, *Карл* приндиться, ст. 484, *Карл* із носилок виглядав, ст. 487, прокинувся *Карл*, ст. 492 і т. д. Твори, Львів, 1908 (Руска письменність, I); таксамо *Карлу* Старицького, Поезії, Київ, 1908, ст. 335 (переклад поеми Байрона «Мазепа»).

¹⁶⁵) Сюди належать сполуки *-rn, -ln, -rm, -zn, -dn, -mn* і пичі; таким чином, із прсл. *terъ повстало укр. *терен* і *терно* (Грінч. IV 257); прсл. *gorъ — укр. *горен* (Грінч. I 811) і *горно* (Черв. Шл. 1928, IV, ст. 53); прсл. *ъlpъ — *човен* і *човно*; прсл. **grozdъ, grozъ* (струк. *грезнь, грездно*) — *грезен* і *грозно* (Bern. Slav. et. Wört. 33); прсл. *stъrъ — укр. *стерно*; прсл. *kъrmъ — *корм* і *кормо*, покормо (Є. Тимченко, Курс. 169, 170); і аналогічно: прсл. *agъmъ — укр. *ярем* і *ярно*; і прсл. *ъlvъ — укр. *шев* (на зах.) і *шво* і т. д. На основі цього старі назви міст на *-ен, (-ен прсл. *ъlpъ)*, *-ен* попереходили до *середн. роду* (може, грала тут ролю асоціація «місто», як при наростку *-нь* — «город») з наростком *-но, -ло*, напр.: пор. *Городнъ*, Іп. літ. 1184, ст. 222а — *Городно*; *Дъвинъ* — 1257, 2996 — *Дубно*; *Городѣль*, Іп. літ. 1257, ст. 299а — *Городло*, *Биковен* — *Буховно*; *Червень* — *Чермно*...

¹⁶⁶) Пор. укр. *жлукто*, лит. *žliuktas*, себто, праслав. *žlukъ; сербське *Сигизмундо* (*Sigismundus*) — під італ. впливом.

На появу *-o* в деяких із імен власних міг мати вплив і наголос (Петра́, Петро́ві — Петро́; Павла́, Павло́ві, — Павло́; Карпа́, Карпо́ві, Карпо́м... — Карпо́), бо таку зміну наголосу на о к с и т о н а л ь н и й ми бачимо, напр., у паралельних формах, пор. човен — човно́, шатер — шатро́, сябер — сябро́ і т. д., себто, у словах, що стали вихідною точкою для появи й імен власних на *-o*.

* * *

Таким чином, дальшому процесові витвору чоловічих імеників на *-o* сприяв визвучний закон української мови: тяжкі приголосні сполуки, що повставали після відпаду глухих, омннала мова, вставляючи між приголосні «о» або «е» або витворюючи після останньої приголосної *-o*, через що ці йменики ставали neutr-ами. Такі йменики знов робилися підставою для витвору цілого ряду чоловічих імен власних із паралельним визвуком *-er, -el — -ro -lo* (Олександр, Олександро — Павел — Павло), при чому останній тип (*-ro, -lo*) в мові загальнопереміг і потягнув за собою інші ймена з невивідними приголосними сполуками. Такі ймена власні (крім ім'я Олександро) — здебільша, витвір уже пізніший, XVI—XVII. в.

V.

І м е н а в л а с н і н а *-ьo* т а й м е н и к и р о д и н н і н а *-o*.

В XV. в. починає виринати в західній частині України окремий рід іздрібнених імен хресних на *-ьo*, й у XVI—XVII. ст., коли наші джерела подають велику силу різних іздрібнених та псєливих наростків для творення хресних імен — і таких імеників є доволі. Склалася такі псєливі ймена, розуміється, під впливом інших імен власних на *-o*, а утворювалися вони — п а р а л е л ь н о до жіночих іздрібнених власних імен на *-я*. Справа в тому, що в українській ономастиці є декілька імен із спільним пнем для чоловіків та жінок (Антін — Антонина, Олександро — Олександра, Євген — Євгенія, Климент — Климентина, Лукіян — Лукина...) і, треба думати, що ймення на *-ьo* виринули насамперед у цій групі чоловічих імен, на основі такої асоціації, чи пропорції:

Зиновія : Зиновій = Зінька : Зінько = Зіня : Зіньо
 Олександра : Олександро = Леська : Лесько (Номис 9986) = Лєся : Лєсьо
 Лукина : Лукіян = Луцька (Грінч. Слов. IV 555) : Луцько (Лєвч. 184)
 = Луця (Грінч. Словн. IV 555) : Луцьо (184) і т. д.

А ще таким іменам, як Зіньо, Лесьо, Луцьо..., відповідали такі здрібнілі ймення, як: Зень, Лесь, Луць і т. д., то для кожного такого здрібнілого йменика почали розвиватися паралельні форми: *Івась* — *Івасьо*, *Михась* — *Михасьо*, *Гринь* — *Гриньо*, *Петрусь* — *Петрусьо*, а далі аналогічно можна було з кожного чоловічого ймення витворити здрібніле ім'я на -ьо. Таким чином, у XV. в. з імення Константин — Кость повстало *Костьо* (Солнечкович, шляхтич перем. землі з XV. в.), Груш. Іст., VI, 238, Іван, Івась — Івах, Івашеня, Івашенець¹⁶⁷) — Івашенцьо, запис. Івашенцо (київський боярин із другої половини XV. в.) — Груш. IV. 458, 459, 461...

Ось декілька прикладів із XVI. ст.: Марко, Марець — *Marco* (= Марцьо) Rudko (= рудоватий) АЮЗР VII₂ 240; Євстах, Стах, Стась — *Staszo*¹⁶⁸) Mazur ЖУР I 116 (терсбовл.); Матій, Мать або Маць — *Mačio* (= Матьо) Huzka ЖУР I 154 (рогат.); Maczo Masek ЖУР II 102 (перемись.), ЖУР IV 287 (Macio); Яків, Яць — *Iaczio Kozlakowski* ЖУР III 78 (Городло); ЖУР III 309 (Sydorowicz) Кам. Струмілова (Iacio); Епімах, Махно — *Machnio* (перемись.) ЖУР II 445 (пор. Misko Machniow, *ibid.*); Іван, Ян, Ясь — *Iassio Philipowicz* ЖУР I 272...; з XVII. ст.: Вась, Івась, Івань, Іванець, — *Wasio*, ЖУР IV 305 (Калущина); *Iwasyo Pyercza* (= Перця) ЖУР III 16 (красностав.); *Iwanio* ЖУР V 145; *Iwancio* ЖУР IV 306; Олександр, Лесь — *Lesio Tkaczenicz* ЖУР IV 48, 49 (Boryszowicz); Григорій, Гринь — *Hrynio Chwastycz* ЖУР IV 305; *Hrynio Michalkow* ЖУР IV 215, V 146; Семен, Сень — *Senio Lesiow syn* ЖУР IV 305, 320; Йосип, Йось — *Iozio Tkacz* ЖУР V 153 («z» під впливом польським)...

З огляду на те, що, наприклад, у козацькому реєстрі з 1649. р. таких іздрібнілих чоловічих імен немає (хоч є безліч інших), а імена на -ьо появляються в західно-українських джерелах — то, можливо, що на їх повстання в нас, крім аналогії до інших імеників на -о, вплинула й польська мова¹⁶⁹), яка знає такі здрібнілі йменики — тим більше, що в джерелах із XVI. в.

¹⁶⁷) Всі такі форми здрібнілих імен виявляють наші архівні матеріали XVI—XVII ст.

¹⁶⁸) Так треба читати *ś, ś*, пор. *wyész* = *wieś*, *Stecz* = Стець, ЖУР II 122, *Wacz* = Ваць, ЖУР III 14 і т. д.

¹⁶⁹) Аналогічні імена (не тільки власні, а й загальні) бувають і в сербохорватській мові. Є це імена на -*šo, šo* (укр. -цьо, н. пр., *bráčo* = братік, *Košo* = Коцьо, себто, Костьо), -*šo* (себто, укр. -сьо, н. пр. *Mišo, Pešo*) й т. д.

їх українськість може бути й сумнівна¹⁷⁰). Цікаво, що на схід од Дніпра такі ймена мало приймаються (пор. у Куліша дядь ЗНШ СХVIII, ст. 124); записаний у словнику Грінченка (IV, 556) одинокий приклад *Михасьо*, взятий із його етнографічних матеріалів (III, 527), теж із — Проскурівщини¹⁷¹), отже, всі такі ймення в словнику — з західних земель України¹⁷²).

На основі таких імен власних повстали йменики: т а т у с ь о (татусь), т а т у н ь о, д і д у с ь о, д і д у н ь о (дідунь), б а т у н ь о, с в а т у н ь о, н е н ь о (до — няня), поділ. б р а т ь ó, гуц. -підгір.-буков. д е д ь о (= батько), б а д ь ó і т. д. — все це здрібнілі слова, що їх уживають у родині.

На зразок поданої пропорції (асоціації) витворилися вже у н е з д р і б н і л о м у значінні назви голови родини та його батька на -о. Через те, що існують у чолов. й жіночому роді паралельно з тим самим значінням (здрібності) наростки -ко та -ка, то на основі асоціації

*мам-ка : тат-ко́ = мама : тато¹⁷³)

і далі

баб-ка : *дід-ко = баба : дідо

¹⁷⁰) Стасьо М а з у р (теребов.), Мацьо Масик (перемись), Bassio Bochdanowicz, ЖУР I 54 (галицьке старост.); буває в XVII в., напр.: Wandzio (= Іван, Ван-да) Nerszenikow, ЖУР IV 247 (теребов. міщанин), Wandyo, ЖУР IV 257 (селян із околиці Белза)...; але ж, іздебільшого, це вже українські ймення (зі скарг польських шляхтичів на селян за участь у козацьких рухах).

¹⁷¹) З записів А. Заблоцького з 1874—1875 в Проскурівщині.

¹⁷²) Напр., А н т о с ь о (зі Свидницьк. «Люборадських»), Г р и н ь о (з Помиса 8562, при чому цей nominativ — д о р о б л е н и й, відповідне місце в Помиса знає цю форму в vocativ-i: «помагай біг, Гриню...»), Томуньо, (Ваньо, Ванюсьо (зі збірки Головацького)...Що такі форми західноукраїнські — це констатує й акад. Кримський, Укр. грам. 576. Але ж і не всі околиці Західної України їх знають. Ось для Дорогобиччини В. С о л ь ч а н и к стверджує, що «називний відмінок у розговірній мові є п е р е в а ж н о на -сь, -усь, -ь, отже не — -ьо.» (Здрібнілі та пєсливі іменики в народніх піснях Дрогобиччини, Звідомлення управи приватної коєдукаційної гімназії ім. Івана Франка в Дрогобичі за шк. рр. 1918—19 до 1927—28, Дрогобич, 1928, ст. 12). І дійсно, в матеріялах за XVI в. з дрогобицького староства н е м а н і о д н о г о ймення на -ьо, зате часто буває на -ь, напр.: Jasz, ЖУР I 201, 203, 204..., Hricz, ЖУР I 200, 203, 205..., Lyesz (Лєсь), 201, Wasz, 202, Sien (Сєнь), 203, 204 (Sen), Micz, 207, 211 і т. д. В Чубинського (т. IV) подибуємо П в а с ь, ст. 355 поділь., ущицьк. пов.), 356 (Волинь, староконстан. пов.), 405 (дубенсь. пов.), 169 (Галич, Перемишль, виписано зі збірки Лозинського: «Ruskoje wesile», ст. 43).

¹⁷³) Первісно, певне, тата, слово, що повстало в устах дитини з повторювання того самого складу, пор. ма-ма, ба-ба, отже й та-та, так і Тимченко, Курс укр. язика, ст. 86.

Нарешті, треба додати, що вже в XVI. ст. подибуємо (на зразок імен власних іздрібнених на -ьо) багато і прізвищ із таким наростком, пор. *Mułyan K o r s i o*, ЖУР III 281, *Syenko* (= Сенько) *B a d y o* (= Бадьо), ЖУР II 284, *Iwaszo B e s z o* (= Бесьо), ЖУР III 126, *Iaczko K ł o s z o*, ЖУР III 314, *Iwachno B u n d i o*, ЖУР IV 292... що витворилися, як, іздебільшого, прізвища, з різних підмічених смішностей людини, незвичайних прикмет (напр., був малий ростом і шепеляв, казав «клоця», зам. «клячя» — отже клоцьо, або низький, опасистий, як «кльоц» — слово відоме на заході = пеньок і т. д.).

Цікаво, що наросток -ко, доданий до таких імеників на -ьо (і на -ь), надає йому т е п е р не раз уже значіння не здрібності, а навпаки — деякого згрубіння, пор. Яць, Яцьо й Яцько, Мись, Мисьо й Мисько, Лесь, Лесьо й Лесько і т. д.; видно, тут є деяка асоціативна сполука з наростком -исько, що надає слову значіння згрубілости, див. ст. 19.

VI.

Імена власні на -о через скорочення слів та інші процеси.

Імена власні на -о могли повставати ще й через інші процеси, в мові знані.

1. Відомо, наприклад, що у славянських мовах слова, часто вживані, скорочуються (в нас: може — мо, брешеш — бре і т. д.), й це буває і в іменах хресних у кличному відмінку, пор. у Гуцулів, Пе = Петре!, Па = Павле!, Пала́ = Палагно! й т. д., при чому скорочується слово так, що його вривається на наголошені у складі. Отаким чином, могли вже давно повставати ймена на -о, що їх вривали саме на наголошеному складі з -о, або що в них просто не договорювали останнього звука: Андроник (церк. *Ἄνδρονικῶν*, гр. *Ἄνδρονικός*) — дуже довге ймення — *A n d r ó*, ЖУР II 132, 164, 236; ЖУР III 239, 249, 257 276, при чому з часом це ймення могли прикладати й до «Андрія», пор. *I e n d r o* *R o r o w i c z* (поль. *Jędrzej*), ЖУР IV 202, 305, 306, 348 — «відвуглярнене» — Яндръ, коз. реєс. 84 (кан.); Теодот, Хедот, Хведот (церк. *Θεοδοτῶν*, гр. *Θεόδοτος*) — *S h e d ó* (*Zurr* = Зуб), АЮЗР VII₂ 203, 205, 211; *S h w e d ó* (*Ivancze* = Іванча), ЖУР I 20, ЖУР II 197

¹⁷⁴⁾ Це нічого не вадить, що значіння слова «дідко» — означає тепер «чорта».

(Chwedo Libko), — пізніше могло переходити й на «Хведора»; Григór, Ригór (церк. Грйгóрий, гр. Γρηγόριος) — Н г е h ó Wolowski, ЖУР I 88; — і анальоґічно: Яків (церк. Іаковъ, гр. Ἰάκωβος, Ἰάκωβ) — Я к ó Завадцкий, коз. р. 96¹⁷⁵) (чигир.); Конóн (церк. Кононъ, гр. Κόνων, Κόνος, або Κανών, Κάνων), вульґаризов. Канóн, може, і сплутане з «канон» — К а н ó, коз. р. 172 (брасл.)...

В українській мові такі скорочені ймення не розвинулися ширше, але на творення власних імен на -о могли вплив свій мати, головню, на такі ймення, що про них говориться нижче.

2. Анальоґічно таке -о могло діставатися й до коротких хресних імен, цілих, чи з д р і б н і л и х, або просто скорочених¹⁷⁶) (розуміється тут грало ролю й -о взагалі з імен власних на -о), напр.: Гліб—Н l e b ó Swiecz (= Швець), ЖУР III (пор. Нlibkó, ЖУР III 116, Нliebkó. ЖУР III 219...); Іван, Ів — І в о з Клециці (мировий суддя з 1404), Груш. VI 236; Михайло, Мих — М і с h ó Markowicz, АЮЗР VII₂ 44, ЖУР I 199 (Micho Wolochowiecki); Іван, Івасъ, Івах — І w a с h o Kostowicz, ЖУР I 200; церк. Ликарионъ (гр. Λικαρίων), Лик — Л у k o Kaczog, ЖУР II 266; Дем'ян, Дем (пор.: Демъ Захарченко, коз. реєс. 248, кропив.) — Д е м о, Грінч. Словн. IV, 551; Йоанникій, Йоганик, Ганик, Ган — Г а н о Протасович, АЮЗР VII₁ 604 (1552, винн. замок)... Таке скорочення бачимо в ім'ї Яненко Я р л а, коз. р. 88 (корс.), себто, «Варлаам», Варлам (в церк. Варлаамъ)¹⁷⁸); побіч цього — Я р л о Іванович, коз. р. 89 (корс.), де «о» пояснюється, як на ст. 64.

Сюди належить і попо (печкрески Петръ), грам. 1359¹⁷⁸), Роз. ст. 10 й Fedoró Sobothka, ЖУР I 23, й може, — анальоґічно — такі скорочені прізвища, утворені від діссловних шів: Paweł S p e s h ó (= Спихо від «спихнути?»), ЖУР II 26, Wasko Р о р і е с h ó (= Попихо від «попихнути») або доповнене таким -о Dmítr Hussakó, ЖУР II 214 (зрештою, Huszak, ЖУР II 127, Hussak, ЖУР III 302), Sawka

¹⁷⁵) Звідсіля в Рожнові прізвище С а х р ó з ім'я Софрон («о» на «а») — відомий вульґаризм, пор. Софоній — Сафон, Софроній — Сапрун, Порфирій — Пархвил, Грінч. IV 559 і т. д.

¹⁷⁶) Такі скорочення були в нас у л ю б л е н і, пор. Тимъ (= Тимотей, Тиміш) Марчанъ, реєст. коз. 327; Мир (= Мирон), коз. р. 288 (полт.)...; Семá (= Семань), коз. р. 5 (чиг.), Штепá (= Штепан, себто, Степан), коз. р. 12 (чиг.), Олекса (= Олександр), коз. р. 46 (черк.) і т. д.

¹⁷⁷) Припадає на 6. лютого.

¹⁷⁸) В цій грамоті змішання з о немає; може, така форма була в нас б і л ь ш и п о ш и р е н а, коли в латинських хроніках із тих часів (і пізніше) цей термін іде за 3. лат. відміною: roro — roronis.

Z a h o r n y k ó, АЮЗР VII₂ 511 (1765—1789) — при чому на -о в останніх двох прізвищах міг уплинути наросток -ко, що чергується (у значінні здрібнілому) з наростками -ак (деколи) і -ок.

Додати слід, що такі явища не виключно українські. Скорочені хресні ймена на -о куди ширше відомі в С е р б о х о р в а т і в (пор. А. L e s k i e n, Serbokroatische Grammatik, Heidelberg, 1914, ст. 270—272), в Л у ж и ч а н (M u k a, Slovnik dolnoserbškeje rečy, I, Petrohrad-Praha, пор. Frytšo, Juго, Meto і т. д.), в Б о л г а р (Г е р о в ъ, Рѣчникъ на бльгарскый языкъ, Пловдивъ, 1899, III. том, ст. 622—631: Кръстны имена, пор. Андро, Арсо, Тодо, Дудо, Коно, Мино, Мано й т. д.), у С л о в і н ц і в (Lovro, Makso), а спеціально щодо сербохорватської мови, то такі йменики охоплюють не тільки хресні ймена, але й загалльні йменики (всі вони — здрібнілі, й то двоскладові), н. пр., не тільки *Иво, Лáзо, Вáсо...* але й *брáто* = братік, *чóво* = чоловічок, *мéдо* = ведмедик, *пóпо* = попик... та ще з інчими наростками, н. пр., *Кóжо, Пéжо...* брáђо, ођо... Мíшо, Пéшо і т. д.

Такі ймена в нас теж ширше не розвинулись, здається, через те, що мова мала змогу здрібнілі та пєсливі ймення утворювати великою силою інших наростків.

3. В українській народній поезії і в деяких творах письменників XVII. в. відома заміна форми *п а з о в н и к а* — *к л и ч н о ю*, — на це є багато пояснень¹⁷⁹), в які ми не входимо; для нас важно, що такі заміни в мові є, й коли в нас у джерелах XIV—XVII. в. пєявляється в іменах осіб -о зам. -а (з давніх *a*-шнів), то можна це пояснити такою заміною, не кажучи про те, що й нові йменики на -о й зі свого боку могли мати вплив на появу такого -о. Таке -о бачимо в таких імеників (колишньої *a*-відміни): *панъ Бѣнко старосто галицкін*, грам. 1399 (львів.), Роз. ст. 59 (-о могло появитися безпосередньо під впливом попереднього слова — *Бѣнко*); таксамо у прізвищі: *Ивашко Владыко* (королівський писар) АЮЗР VII₃ 37 (XVIII. в.), а й наросток -ко, сам про себе, міг мати вплив на створення прізвища *Манадыко* Пилипъ, коз. р. 255 (мирг.), побіч *Манадыка*, *ibidem*, 261. Але ж у таких популярних у нас хресних іменах, як: *Микита* (*Νικήτης*, церк. *Никита*), *Ярмола* (*Ἐρμούλαος*, церк. *Єрмолай*), *Микола* (*Νικόλαος*, церк. *Николай*), *Кузьма* (*Κοσμάς*, церк. *Козма*) -о могло, певне, з'явитися через те, що до них

¹⁷⁹) Див. Проф. Євген Тимченко, *Вокатив і інструменталь в укр. мові*. Київ. 1926, ст. 13—17.

часто з вертали ся¹⁸⁰), звідсіля й імена: Микито Ганючичь, АЮЗР VII₁ 626 (1552, моз. зам.); Ярмоло Косовичь, АЮЗР VII₁ 592 (1552, черноб. зам.); Нрус Мекуло (= Микула, Микола, пор. чесь. Mikuláš), ЖУР V 198 — в цих двох останніх іменах могло -о появилися під впливом імен власних на -ло- (ст. 34); Кузто Melnik, ЖУР IV 323; чуже й рідке імення Памва (церк. Памва) дістало -о хоч із vocativ-ної форми, хоч під впливом подібних імен власних (є ж, крім того Памко, гр. Παμβω або Παμβώ), пор. Памво Берында (лист Йова Борецького до царя Мих. Федоровича, з 1624. р.), АЮЗР VI, ст. 542. Та найбільше, здається, мало вплив на появу -о в цих імеників те, що вони були чоловічого роду, а чоловічий рід знав уже закінчення -о¹⁸¹).

4. Що воно правда, на це вказує паралельне існування наростків в -ка для жіночих іздрібнілих імен, -ко — для чоловічих. Тим то прізвища а) з наростком -ка, що їх діставали з деяких причин (подібність, прозвиська, насміх і т. д.) чоловіки, через те, власне, що вони відносилися до чоловіків, замінювалися на іменики з наростком -ко; за цими імениками пішли б) ті прізвища, що мали в визвуку -ка, опісля в) всі інші прізвища, утворені з жіночих імеників на -а. Таким чином, із імеників:

а) діра, дірка повстало прізвище — Steczko Gyerka, ЖУР III, 49 (= дерка), з нього — Нрин Геркó ЖУР III 106, Шведко Гіеркó, ЖУР III 106; гусь, гуска — Huska, ЖУР III 78, звідкіля — Chwedko Huskó, ЖУР III 286; лаба, лабка — Mis Labkó, ЖУР IV 287; рука, ручка — Fedko Bezruczko, ЖУР V 208; ляля, лялька — Кондартъ Лялкó, коз. р. 293 (полт.); куделя, куделька — Kussilo Kudelko, ЖУР I 115; штани, штанка — Мисько Штанко, коз. р. 25 (чиг.); Павель Безштанко, коз. р. 3 (чиг.); Черноштанко, коз. р. 32 (черк.); ігла, голка — Нолкó, ЖУР II 2, ЖУР III 306 (Mathyas Golko); решето, решітка — Иванъ Решоткó, коз. р. 34 (черк.), Федоръ Решуткó, коз. р. 232 (перяс.); блоха, блошка — Грицько Блошкó, коз. р. 58 (кан.); п'ята, п'ятка — Иванъ Пяткó, коз. р. 72 (кан.); долоня, долонька — Степанъ Долонкó, коз. р. 169 (корс.); скала, скалка — Skalkó, ЖУР II 280; цибуля, цибулька — Петро Цибулькó, Ювілей акад. М. Гру-

¹⁸⁰) І досі чується подекуди: Миколо, Ярмоло. В харк. пер. в й одкнижнене «Ярмол», стор. 173; таксамо к. р. 118 (б. ц. — Ярмоль Савченко), 324 (ніж.)...

¹⁸¹) Пор. ще ром. ім'я Ошкакто, молд. гр. Ул. 34, побіч Ошкакта (пор. gen. sg. Ошкакты, гр. 1436, Ул. 49), Ушкмата, грам. 1434, Ул. 41 — ром. Un-clitá (як Negrilá — Негрило).

шевського, Київ, 1927, ст. 61; голова, головка — Петро Г о л о в к ó, Эв. Ист. 125, 126; куля, кулька — К у л ь к ó Степань, Эв. Ист. 125, 126; ворона. *воронка — В о р о н к ó Никита, зап. коз., Эв. Ист. 1343 й далі: підпенька — Нгуско Р о д р і е н к о, ЖУР IV 201; дрібка — D r i b k ó, ЖУР I 291; перепічка — Р е р е р е с z k o, ЖУР III 306; горячка — Н о г у а с z k ó, ЖУР III 121; голубка — Chwedko Н о л у р k ó, ЖУР 199 (Iachno С h o л у р k ó), ibidem...;

б) кишка — Iaczko K i s k a, ЖУР II 142 i Steczko K y s k ó, ЖУР III 80; сорока — S o r o k a, ЖУР II 281, ЖУР III 74 i S o r o k o, ЖУР II 174...;

в) гилá — Юсько К г и л о, коз. р. 261 (мирг.); сила — M a t h w y e y S y ł o, ЖУР I 277, I 293 (Iwan S i ł o), II 123 (Jurko S i ł o); середа — Юрко С е р е д о, коз. р. 189 (калн.) і т. д.

В наших матеріялах подибується ще багато инчих прізвищ на -o, що їх походження не так легко собі пояснити, тим то не все певно, звідкіля, яким шляхом і за якою анальогією з'явилося в них у визвуку -o. Деякі прізвища можна звести докупн (Грицько Б о л т и к о, коз. р. 261, мирг.; Пилиць М а н а д ь к о, коз. р. 255, мирг., Чаг. М а z w i k o, ЖУР IV 228, може, й Ивань Б а г о р у к о, коз. р. 191, калн.), инші можна вивести від деяких слів (пор. какь — Павло К а к ó¹⁸²), коз. р. 135, ум., кукурік — Павел К у к у р и к о, коз. р. 59 калн., брик — Philip В г у к о ЖУР IV 257, лахматий — Л а ш м о (?), коз. р. 111) — але лишаються такі, що пояснити їх не можна. Можливо, що визвучне -o в деяких із них зовсім припадкове, й ніякого значіння в розумінні словотворчости не має, н. пр.: Нгус, Lewko Raгó, ЖУР IV 301, Naszal Jachto, ЖУР I 115 (може, просто з «я хто?», з чистої такої фрази прізвище?), Andrej S m a y d ó (?), ЖУР III 14, 15, Wasko S z a ł t h o, ЖУР II 248 (може, що спільне з пнем, що є у слові «шалтай» = шибеник, Грінч. IV, 482?), В о г с ó-Ткаcz (може той самий пень, що у слові «борс-ук?»), В л у с k o-Ткаcz, ЖУР IV 59 (або той, що тче б о р з о, що тче б л ю з к и ?). Але для ж цілого викладу ці слова значіння не мають і в наші виводи змін ніяких вони внести не можуть.

На всякий спосіб, усе це вже багатий продукт а н а л ь о г і і до чоловічих імеників на -o, що мають за собою цілу історію свого розвитку.

* * *

¹⁸²) Автім, можна виводити це прізвище від імення Акакій (пор. Аверкій — Оверко).

Зібравши все сказане, ми доходимо до ось яких висновків:

1. В українській мові є, як у інших слав'янських мовах, чоловічі йменики на *-о*, але ж, у порівнянні з іншими слав'янськими мовами, число їх сильно розрослося, й вони все ще творяться.

2. Виникнення українських чоловічих імеників на *-о* — зпершу тільки ймена особобі — стоїть у звязку, як, зрештою, воно є і в інших слав'янських мовах, із одпадом глухих на кінці слів; через те, що з тим одпадом повстали визвучні групи, не все вигідні для мови, то деякі з таких імеників, а саме

3. йменики з визвуком на *-к* (із попереднього приголосною) асоціювалися в відміні з імениками, — первісно середнього роду, — на *-ко*, що його значіння було то — здрібніння (*-ко*, *-енко*), то згрубіння (*-исько*), інші

4. з наростком *-ло* (з попередньою голосівкою, або групою голосівок) у різних його варіантах та з ріжними його значіннями,

5. з наростком *-но*, сьогодні вже вимерлим, — і тут треба шукати початку повстання — від XII. в. — чоловічих імен власних на *-о*; інші йменики з не вигідним визвуком

6. пішли за тими законами, що оминають той визвук, — переходячи до середнього роду, знов із закінченням *-о*; крім імен хресних, цей спосіб обхопив і інші власні йменики.

7. Те, що в українській мові є паралельні наростки для здрібнілих чоловічих (*-ко*) і жіночих (*-ка*) імеників, довело до витвору — на основі жіночих псливих наростків *-ця*, *-ся*, *-ня* — псливих наростків *-цьо*, *-сьо*, *-ньо* (XVI. в.), що з імен особових перенеслися й на родові й обхопили пізніше деякі нездрібнілі ймена родові.

8. Поширенню й новому витворюванню імеників (головно, власних імен) чоловічих на «о» пособляли й пособляють а) процеси скорочування часто вживаних слів, б) заміна в чоловічому роді форми назовника — формою *к л и ч н и к а* в імен чоловічих на *-а* (давні *а-пні*), в) і свідомість уже існування чоловічих імеників на *-о*, що каже прізвищам із жіночим значінням і закінченням міняти закінчення *-а* на закінчення *-о*.

UKRAINISCHE MASCULINA AUF -o IN HISTORISCHER ENTWICKELUNG UND BELEUCHTUNG.

(Zusammenfassung).

Maskulina auf -o, die auch in anderen (vor allem im Serbokroatischen) slavischen Sprachen vorkommen, sind im Ukrainischen unverhältnismässig häufiger und weiter verbreitet und sind noch immer in Bildung begriffen. Ihre Entstehung steht natürlich im Zusammenhang mit dem Ausfall der schwachen Vokale ъ und ь, wodurch schwer sprechbare Konsonantengruppen in den Auslaut zu stehen kamen. Hier suchte die Sprache eine Erleichterung. Vor allem folgten

1. Personennamen (fremden Ursprungs) auf -k mit vorhergehendem Konsonanten der Analogie der ursprünglich neutralen Verkleinerungs- und Vergrößerungsnamen auf -ko, -enko, und -yško, mit denen sie in der Flexion in den obliquen Kasus vollständig zusammenfielen (Маркъ — Марко);

2. andere unterlagen dem Einfluss der Substantiva mit dem Formans -lo, mit Vokal (Даниилъ — Данилъ — Данило) oder Vokalgruppe davor (Михаилъ, Самуилъ — Михайло, Самуйло), in seinen verschiedenen Varianten und Bedeutungen, und mit

3. dem Formans -no, das heute schon nicht mehr lebt (Михайло — Михно); hier haben wir auch den Ausgangspunkt der Entstehung der Eigennamen auf -o zu suchen.

4. Viele ukrainische Substantiva mit unbequemem Ausgang sind in dem Streben nach Erleichterung dieses Ausganges in die Klasse der Neutra übergetreten — wieder mit der Endung -o: diesen Hauptwörtern sind auch viele Personennamen, und andere Eigennamen gefolgt (Петръ — Петро, Днѣпръ — Дніпро).

5. Die Analogie paralleler männlicher und weiblicher Deminutivausgänge (auf -ko und -ka) im Ukrainischen hat auf Grund der weiblichen Koseformantien -ča, śa, -na die Entstehung der Koseformantien -čo, -śo, -no (XVI Jh.) nach sich gezogen. Diese wurden von Personennamen auf Gattungsnamen übertragen, denen dann später auch einige nicht deminutive Gattungsnamen (im Familienleben) folgten (тато, дідо).

6. Der Verbreitung und Neubildung von Maskulina (hauptsächlich Eigennamen) auf -o waren schliesslich und sind noch immer förderlich

a) der Prozess der Verkürzung häufig gebrauchter Wörter, b) der Wechsel Vokativ — Nominativ bei alten maskulinen a-Stämmen und c) das Bewusstsein der Existenz von Maskulina auf *-o*, das bei Zunamen mit weiblicher Bedeutung und Endung den Übergang der Endung *-a* zu *-o* nach sich zieht.

